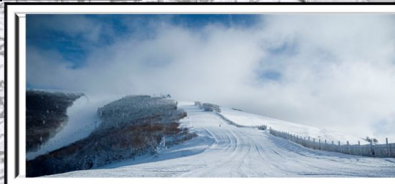

PROSTORNI PLAN ZA PODRUČJE HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE ZA PERIOD 2008-2028. GODINE

HERCEG-NACRT- ŽUPANIJA

Septembar, 2014.

PREDMET:	PROSTORNI PLAN PODRUČJA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE ZA PERIOD 2008-2028. GODINE
INVESTITOR:	VLADA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE
TERITORIJA:	PODRUČJE HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE
VRSTA DOKUMENTA:	PROSTORNI PLAN PODRUČJA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE ZA PERIOD 2008-2028. GODINE
NOSILAC PRIPREME:	VLADA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE
NOSILAC IZRADE:	JU „NOVI URBANISTIČKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE”
V.D. DIREKTORA: RUKOVODIOCI RADNOG TIMA:	DEJAN TODORVIĆ, dipl. inž. arh. DRAGICA HRNIĆ, dipl. prostorni planer VESNA SIMIĆ, master prostorni planer
RADNI TIM:	DRAGICA HRNIĆ, dipl. prostorni planer VESNA SIMIĆ, master prost. planer Mr JASNA GUZIJAN, dipl. inž. arh. JELENA BOJANIĆ, dipl. inž. arh. MILENKO DŽEVER, dipl. inž. saob. MILE ĆOSIĆ, dipl. inž. saob. SLAVKO CRNJAK, dipl.inž.el. SVJETLANA KODŽO, master živ. sredine SLAVICA MIRKOVIĆ, dipl. ekonomista ALEKSANDRA KUTIĆ, master šumarstva SLAĐANA MALEŠ, dipl. inž. polj. NATALIJA POPOVIĆ RAKIĆ, dipl. inž. građ. SIMO GAVRILOVIĆ, dipl. inž. maš. ALEKSANDRA SEGIĆ, dipl. inž. maš.
KARTOGRAFSKI I GRAFIČKI UREDNIK:	NATAŠA BAJIĆ, arh. građ. tehničar
TEHNIČKA OBRADA:	NATAŠA BAJIĆ, arh. građ. tehničar DRAGANA BABIĆ, arh. građ. tehničar DANIJELA ĐURĐEVIĆ, arh. građ. tehničar SNJEŽANA PASPALJ, građ. tehničar IVANA GRBIĆ, elek. tehničar MARINA PRSTOJEVIĆ, arh. tehničar DOBRILA RADIĆ, građ. tehničar LJUBO VEČERNOVIĆ, geometar VLADIMIR ĐAPIĆ, geometar BOŽO RADUMILO, tehnički saradnik

SADRŽAJ:

UVOD.....	13
PRVI DIO.....	17
OPĆI I POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA.....	17
1. OPĆI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA.....	19
2. POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA.....	21
2.1. Prirodni uslovi i resursi.....	21
2.1.1. Poljoprivredno zemljište.....	21
2.1.2. Šume i šumska zemljišta.....	21
2.2. Teritorija i veze sa susjednim prostorima	22
2.3. Stanovništvo	22
2.4. Stanovanje i stanovi	23
2.5. Infrastruktura	23
2.5.1. Energetska infrastruktura.....	23
2.5.1.1. Elektroenergetska infrastruktura.....	23
2.5.1.2. Termoeenergetika.....	23
2.5.2. Saobraćajna infrastruktura	24
2.5.3. Hidrotehnička infrastruktura	24
2.5.3.1. Zajednički ciljevi	24
2.5.3.2. Korištenje voda	25
2.5.3.3. Zaštita voda.....	25
2.5.3.4. Zaštita od voda	25
2.5.4. Telekomunikaciona infrastruktura.....	26
2.5.5. Komunalna infrastruktura	26
2.6. Društvene djelatnosti.....	27
2.7. Privredne djelatnosti.....	27
2.8. Životna sredina	28
2.9. Kulturno naslijeđe.....	28
2.10. Prirodno naslijeđe.....	29
DRUGI DIO.....	31
PROJEKCIJA PROSTORNOG RAZVOJA.....	31
1. STANOVNIŠTVO I DOMAĆINSTVA	33
1.1. Brojčani razvoj stanovništva.....	33
1.2. Vitalne karakteristike.....	34
1.3. Strukture stalnog stanovništva.....	35
1.3.1. Starosna struktura	35
1.3.2. Polna struktura	36
1.3.3. Nacionalna struktura.....	36

1.4. Gustine naseljenosti	37
1.5. Zaposlenost	38
1.6. Domacinstva.....	38
2. SISTEM NASELJA PO ZNAČAJU, KARAKTERU I DOMINANTNOJ PRIVREDNOJ DJELATNOSTI	40
2.1. Urbanizacija	40
2.2. Naseljska struktura	40
2.3. Sistem naselja po značaju.....	41
2.4. Prostorne cjeline.....	42
2.5. Sistem naselja po karakteru	44
2.6. Stanovi i stanovanje.....	45
3. POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE	47
3.1. Obradiva i neobradiva zemljišta po namjeni.....	47
3.2. Kategorizacija poljoprivrednog zemljišta	48
3.3. Bilansi poljoprivrednog zemljišta po upotrebnoj vrijednosti	50
3.4. Područja melioracije i komasacije.....	51
4. ŠUME I ŠUMSKA ZEMLJIŠTA.....	53
4.1. Kategorizacija šumskog zemljišta	53
4.2. Bilansi šumskog zemljišta	54
4.3. Šumsko-privredna područja	57
4.4. Zaštitne šume, zaštićene šume, šumski rezervati.....	59
4.5. Područja predviđena za pošumljavanje i prevođenje u vrednije sastojine.....	61
4.6. Korištenje šuma i šumskog zemljišta	62
5. VODE I VODNE POVRŠINE	63
5.1. Vodotoci	63
5.2. Izvorišta i zaštitne zone	64
5.3. Jezera i akumulacije	66
6. VODNA INFRASTRUKTURA.....	67
6.1. Sistem snadbijevanja vodom.....	67
6.2. Sistem odvođenja otpadnih voda.....	69
6.3. Zaštita od voda i uređenje voda	70
7. KOMUNALNA INFRASTRUKTURA.....	73
7.1. Groblja.....	73
7.2. Komunalni otpad	73
8. MINERALNA NALAZIŠTA.....	76
8.1. Utvrđene rezerve	76
8.2. Eksploataciona polja	76
8.3. Mogućnost korištenja površina iznad podzemnih kopova.....	78
8.4. Deponije jalovine	79
8.5. Eksploataciona polja planirana za sanaciju i rekultivaciju.....	79

9. PROIZVODNJA I PRENOS ENERGIJE	81
9.1. Elektroenergija	81
9.1.1. Potrebe za električnom energijom.....	81
9.1.2. Objekti za proizvodnju energije i prenos energije	81
9.2. Termoenergija i energetske izvori	84
9.2.1. Termoenergija i energetske izvori.....	84
9.2.2. Sistem i objekti za proizvodnju i prenos energije	86
9.3. Ostali vidovi energije.....	87
10. SAOBRAĆAJ I VEZE	92
10.1. Transportni sistemi	92
10.2. Povezanost sistema sa saobraćajem u širem okruženju	92
10.2.1. Drumski saobraćaj.....	92
10.2.2. Željeznički saobraćaj.....	94
10.2.3. Vazdušni saobraćaj.....	94
10.3. Saobraćajna infrastruktura sa zaštitnim pojasevima i zonama	94
10.4. Telekomunikaciona infrastruktura.....	95
10.4.1. Poštanski saobraćaj	95
10.4.2. Telekomunikacije	95
11. PRIVREDA.....	97
11.1. Razvoj privrede i osnovni faktori razvoja	97
11.2. Orijentacija i razmjesta provrede u prostoru	100
11.3. Ocjena privrednih aktivnosti sa stanovišta uticaja na okoliš.....	104
11.4. Razvoj poslovnih privrednih zona	105
12. DRUŠTVENE DJELATNOSTI.....	106
12.1. Bilansi potreba.....	106
12.2. Prostorni razmjesta društvenih djelatnosti	109
12.2.1. Zdravstvo	109
12.2.2. Školstvo	109
12.2.3. Kultura.....	110
12.2.4. Socijalna zaštita	110
12.2.5. Dječija zaštita.....	110
12.2.6. Sport i tjelesni odgoj	110
12.2.7. Vjerski objekti.....	111
13. POSEBNO ZAŠTIĆENI PROSTORI	112
13.1. Zaštićena područja prirode	112
13.2. Posebno vrijedna područja kulturno-historijskog naslijeđa.....	120
13.3. Područja namjenjena turizmu i rekreaciji	124
13.4. Ugrožena područja.....	125
13.5. Područja posebne namjene.....	125
13.6. Područja planirana za daljnji razvoj	126
14. ZAŠTITA I UNAPRIJEĐENJE OKOLIŠA.....	127

14.1. Sprečavanje negativnih uticaja na okoliš	127
14.2. Mjere zaštite od zagađivanja vode, zraka i tla	129
14.2.1. Mjere zaštite od zagađivanja voda	129
14.2.2. Mjere zaštite od zagađivanja zraka.....	129
14.2.3. Mjere zaštite od zagađivanja tla	130
14.3. Područja i mjere sanacije	131
14.4. Procjena stanja do kraja planskog perioda	131
15. ZAŠTITA I REVITALIZACIJA KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA I NJIHOVA EKONOMSKA VALORIZACIJA.....	133
15.1. Zaštita kulturno-historijskog naslijeđa.....	133
15.2. Zaštita prirodnog naslijeđa.....	134
16. MINSKA POLJA	135
16.1. Područja i mjere sanacije	135
16.2. Etape realizacije deminiranja	135
17. UGROŽENOST PODRUČJA.....	136
17.1. Procjena ugroženosti područja od ratnih dejstava, elementarnih nepogoda i tehničkih.....	136
17.2. Mjere za ograničavanje negativnih efekata prirodnih i ljudskim djelovanjem izazvanih	136
17.2.1. Mjere zaštite od elementarnih nepogoda.....	137
17.2.2. Mjere zaštite od požara i eksplozija.....	138
17.2.3. Mjere zaštite od ratnih dejstava	138
18. OSNOVNA NAMJENA PROSTORA I POJEDINAČNIH PODRUČJA – SINTEZNA PROJEKCIJA	139
18.1. Načela organizacije prostora	139
18.2. Sintezna projekcija korištenja prostora	140
18.3. Urbana i ruralna područja	142
18.3.1. Urbana područja	142
18.3.2. Ruralna područja	142
18.4. Režimi građenja	142
19. OBAVEZNI PROSTORNI POKAZATELJI	144
TREĆI DIO.....	147
PROJEKCIJA RAZVOJA PROSTORNIH SISTEMA.....	147
1. OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA SISTEMA NASELJA	149
1.1. Konceptija razvoja naselja.....	149
1.2. Smjernice za razvoj urbanih područja	150
1.3. Smjernice za opremanje građevinskog zemljišta.....	150
1.4. Sanacija degradiranih područja	151
2. OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA PRIVREDNE JAVNE INFRASTRUKTURE.....	152
2.1. Smjernice za razvoj saobraćajnih sistema	153
2.2. Smjernice za razvoj energetske infrastrukture.....	153

2.3.	Smjernice za razvoj telekomunikacione infrastrukture	153
2.4.	Smjernice za razvoj komunalne infrastrukture.....	153
2.4.1.	Smjernice za razvoj sistema vodosnabdjevanja.....	153
2.4.2.	Smjernice za razvoj sistema za odvođenje otpadne vode i tretman otpadnih voda	154
2.4.3.	Smjernice za razvoj sistema zaštite od voda.....	154
2.4.4.	Smjernice za razvoj deponije otpada i opasnog otpada.....	157
3.	OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA OKOLINE	159
3.1.	Smjernice za razvoj i upotrebu vanurbanih područja	159
3.2.	Smjernice za razvoj područja poljoprivrede, stočarstva i šumarstva.....	159
3.2.1.	Poljoprivreda i stočarstvo	159
3.2.2.	Šumarstvo.....	160
3.3.	Smjernice za razvoj poslovnih zona	161
3.4.	Smjernice za razvoj turizma i turističkih zona na bazi prirodnog i kulturno-historijskog naslijeđa..	161
ČETVRTI DIO.....	163	
ODLUKA O PROVOĐENJU PLANA.....	163	
I – OPĆE ODREDBE	165	
II – PROGRAM MJERA I AKTIVNOSTI ZA PROVOĐENJE PROSTORNOG PLANA	166	
Populaciona politika	166	
Ekonomska politika	167	
Zemljišna politika	167	
Investiciona i fiskalna politika	168	
Obaveze detaljnijeg planiranja uređenja prostora.....	168	
Izveštaj o stanju prostora na području Županije	169	
III – UREĐENJE PROSTORA.....	170	
Urbana područja	170	
Režimi građenja	170	
Građevinsko zemljište izvan urbanih područja	171	
Uslovi za izdavanje urbanističke saglasnosti i odobrenja za građenje	171	
Uslovi građenja pomoćnih objekata i objekata namijenjenih za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera.....	175	
Odnos prema građevinama od značaja za Federaciju BiH i Županiju.....	177	
Smještaj privrednih sadržaja u prostoru.....	177	
Smještaj društvenih djelatnosti u prostoru	177	
Uvjeti korištenja prostora na zaštitnim pojasevima i zaštićenim područjima	180	
Zaštitni pojasevi saobraćajnih površina.....	180	
Zaštitni pojasevi energetske infrastrukture i termoenergetike	181	
Zaštitni pojasevi vodovoda i kanalizacije.....	182	
Mjere očuvanja kulturno – historijskog naslijeđa	183	
Očuvanje zaštićenih područja prirodnih vrijednosti	183	
Područja posebnih obilježja Hercegbosanske županije.....	183	

Postupanje sa otpadom.....	183
Uslovi za lociranje i korištenje deponija	184
Sprečavanje nepovoljnih uticaja na okoliš.....	184
Zaštita prava lica sa smanjenim tjelesnim sposobnostima.....	184
Zaštita stanovnika i materijalnih dobara	185
IV – UVJETI ZA IZGRADNJU I KORIŠTENJE PROSTORA	186
V - MJERE PROVEDBE.....	187
VI – ZAKLJUČNE ODREDBE	187

SPISAK TABELA:

- Tabela br.1:Općine u sastavu Hercegbosanske županije
- Tabela br.2:Projekcija broja stanovnika po općinama Hercegbosanske županije u periodu 2008-2028.g.
- Tabela br.3:Projekcija broja stanovnika za gradska i vangradska područja općina Hercegbosanske županije 2028 g.
- Tabela br.4:Prirodno kretanje stanovništva Hercegbosanske županije
- Tabela br.5:Projekcija starosne strukture stanovništva po općinama Hercegbosanske županije 2028 g.
- Tabela br.6:Procjena nacionalne strukture stanovništva po općinama Hercegbosanske županije 2028.g. u %
- Tabela br.7:Projekcija gustine naseljenosti po općinama Hercegbosanske županije 2028. g.
- Tabela br.8:Zaposlenost po općinama Hercegbosanske županije 2012.g.
- Tabela br.9:Projekcija zaposlenosti po općinama Hercegbosanske županije 2028.g.
- Tabela br.10:Procjena broja i vlićine domaćinstava po općinama Hercegbosanske županije 2013.g.
- Tabela br.11:Projekcija broja i vlićine domaćinstava po općinama Hercegbosanske županije 2028.g.
- Tabela br. 12:Uporedni pregled stanovništva općina i općinskih centara 2013. i 2028. g.
- Tabela br. 13:Procjena populacione distribucije naseljenih mjesta po općinama Hercegbosanske županije do 2028.g.
- Tabela br. 14:Zone sekundarnih općinskih centara i zone lokalnih centara na području Hercegbosanske županije 2028.g.
- Tabela br. 15:Naseljena mjesta po karakteru na području Hercegbosanske županije 2028.g
- Tabela br. 16:Preliminarni rezultati o broju popisanih stanova po općinama (2013.g.)
- Tabela br. 17:Poljoprivredno zemljište na području Hercegbosanske županije
- Tabela br. 18:Poljoprivredno zemljište po općinama Hercegbosanske županije na osnovu CORINE LC klasifikacije (stanje 2006.g.)
- Tabela br. 19:Zastupljenost pedoloških tipova zemljišta na teritoriji Hercegbosanske županije
- Tabela br. 20:Poljoprivredno zemljište HBŽ prema katastru
- Tabela br. 21:Kategorizacija šuma i šumskog zemljišta Hercegbosanske županije
- Tabela br. 22:Ekološko-vegetacijska klasifikacija šuma Hercegbosanske županije
- Tabela br. 23:Šumske površine kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“
- Tabela br. 24:Bilansi šuma i šumskog zemljišta po općinama Hercegbosanske županije
- Tabela br. 25:Bilansi šuma i šumskog zemljišta Hercegbosanske županije
- Tabela br. 26:Pregled ŠGP i GJ kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“
- Tabela br. 27:Pregled izvorišta podzemnih voda sa kojih se dominantno vrši vodosnabdijevanje najvećeg broja stanovništva Hercegbosanske županije
- Tabela br.28:Predviđene količine vode za planirani period do 2028.g.
- Tabela br.29:Planirane akumulacije
- Tabela br.30:Površine koje plave na području Hercegbosanske županije
- Tabela br.31:Planirana vršna potrošnja po općinama Hercegbosanske županije za period 2007-2025.g.

Tabela br.32:Finalna potrošnja energije u FBiH

Tabela br.33:Osnovni podaci o planiranim MHE na slivu Gornje Cetine

Tabela br.34:Proizvodni kapaciteti prijavljeni za inidikativni plan razvoja proizvodnje 2012-2021.g

Tabela br.35:Potrebne površine za društvene djelatnosti prema normativima za FBiH

Tabela br.36:Spisak nepokretnih dobara po općinama Hercegbosanske županije sa liste nacionalnih spomenika BiH

Tabela br.37:Spisak nepokretnih dobara na teritoriji Hercegbosanske županije sa Privremene liste nacionalnih spomenika BiH

Tabela br.38:Spisak nepokretnih dobara na teritoriji HBŽ sa Liste peticija nacionalnih spomenika BiH

Tabela br.39:Namjena prostora-bilans planiranog korištenja površina Hercegbosanske županije

SPISAK SLIKA

Slika 1: Područje BiH u kojem se može očekivati najveća izdašnost potencijala energije vjetra

Slika 2: Karta godišnje ozračenosti optimalno nagnute plohe za područje BiH

Slika 3: Mapa prijedloga namjene površina u Livanjskom polju (UNDP 2010)

SPISAK GRAFIKONA

Dijagram 1: Bilansi šumskih površina kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“

Dijagram 2: Zastupljenost šuma i šumskog zemljišta na području Hercegbosanske županije prema podacima CORINE 2006.

SPISAK GRAFIČKIH PRILOGA (knjiga 2)

1. Izvod iz Prostornog plana BiH

2. Sintezni prikaz postojećeg stanja prostornog uređenja

3. Sistem naseljenih mjesta

4. Društvene djelatnosti

5. Poljoprivredna zemljišta

6. Upotrebna vrijednost zemljišta

7.1. Šume i šumsko zemljište

7.2. Ekološko-vegetacijska kategorizacija šuma

8. Vode i vodne površine

9. Mineralne sirovine

10. Prostorna organizacija privrede

11. Energetska infrastruktura

12. Vodna infrastruktura

13. Saobraćajna infrastruktura

14. Telekomunikaciona infrastruktura

15. Zaštićeni objekti i površine kulturno-historijskog naslijeđa

16. Zaštićeni objekti i površine prirodnog naslijeđa

17.Prostorni razvoj turizma

18. Površine namjenjene deponovanju komunalnog, industrijskog i drugog otpada

19. Sintezni prikaz infrastrukture

20. Sintezni prikaz korištenja prostora i razvoj prostornih sistema

UVOD

Na osnovu ugovora " NASTAVAK IZRADE PROSTORNOG PLANA ZA PODRUČJE HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE ZA PERIOD OD 2008-2028 god.", sklopljenog između Vlade Hercegbosanske županije (spoj 461-4/13), od 30.9.2013. god. i „Novog urbanističkog zavoda Republike Srpske”, Banja Luka, pristupilo se izradi Prostornog plana Hercegbosanske županije.

Izrada prostornog plana Županije obuhvata pripremu i izradu:

1. Prostorne osnove
2. Izradu prednacrt, nacrt i prijedloga plana i odluke o provođenju plana

Prva faza, koja podrazumijeva snimanje postojećeg stanja i problema u prostoru i uređenju prostora; njegovu analizu i ocjenu mogućnosti daljeg razvoja, izradu studije ranjivosti prostora, opšte ciljeve prostornog razvoja i posebne ciljeve prostornog razvoja, izradu osnovne koncepcije prostornog razvoja, odnosno smjernice planiranog prostornog razvoja, koje obavezno sadrže načela, ciljeve prostornog razvoja i planska opredjeljenja, usvojena je 2010. god.

Druga faza izrade počinje izradom prednacrt plana koji ima tri dijela:

1. Opći i posebni ciljevi prostornog razvoja koji se preuzimaju iz usvojene Prostorne osnove,
2. Projekcija prostornog razvoja (razrada usvojene osnovne koncepcije razvoja),
3. Projekcija razvoja prostornih sistema,
4. Odluka o provođenju prostornog plana.

Prostornim planom Hercegbosanske županije obuhvaćena je površina od 4.934,04 km².

U površini FBiH Hercegbosanska županija učestvuje sa 18,86%, a u površini BiH sa 9,64%.

Županija u svom sastavu ima šest opština: Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres, Livno i Tomislavgrad.

Tabela br 1: Opštine u sastavu Hercegbosanske županije i njihova površina

OPŠTINA	POVRŠINA* (km ²)
BOSANSKO GRAHOVO	791,7
DRVAR	561,02
GLAMOČ	1045,51
KUPRES	573,09
LIVNO	988,91
TOMISLAVGRAD	973,81
UKUPNO	4934,04

*Površine utvrđene u programu AUTO CAD.

Uredbom o jedinstvenoj metodologiji za izradu planskih dokumenata propisana je potreba usaglašavanja planiranih rješenja i aktuelnog stanja u prostoru.

Samo je jedan usvojeni , formalno - pravo validni dokument, kojim je sveobuhvatno planiralo prostorno uređenje cjelovite teritorije Bosne i Hercegovine. To je Prostorni plan Bosne i Hercegovine za period od 1981 – 2000. god.

U postdejtonskom periodu pristupilo se izradi Prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008 - 2028god. Utvrđen je prijedlog plana koji čeka usvajanje na Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine.

Uvažavajući karakter prostornih planova Bosne i Hercegovine i Federacije BiH, te činjenicu da je predhodni rađen u periodu društveno-ekonomskog i teritorijalno-političkog ustrojstva Bosne i Hercegovine, bitno različitog od današnjeg ustrojstva, opravdana je orijentacija ka analizi planiranih postojećih fizičkih struktura s naglaskom na saobraćajnu, energetska i vodna infrastrukturu.

Realizacija planskih rješenja iz Prostornog plana Bosne i Hercegovine na području Hercegbosanske županije je izrazito niska.

PRVI DIO
OPĆI I POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

1. OPĆI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

Osnovni cilj organizacije, uređenja i korišćenja prostora Hercegbosanske županije je:

Aktiviranje prostornih potencijala Hercegbosanske županije na osnovu principa održivog razvoja, čime će se povećati njegova privlačnost za investiranje i obezbjediti uslovi za povećanje standarda

Opći ciljevi plana su sljedeći:

- Uravnotežen razvoj Županije kao i definiranje mjesta i pozicije cijele Županije u FBiH, regionalnom okruženju i europskom kontekstu,
- Veća kohezija prostora, putem razvoja i poboljšanja infrastrukturnih mreža, kao i povećanje dostupnosti društvenoj infrastrukturi, posebno za stanovnike seoskih naselja,
- Povećanje ekonomske konkurentnosti područja obuhvata plana kroz prestrukturiranje i unapređenje ekonomskih struktura, aktiviranje prirodnih resursa i razvoj turizma i dostizanje nivoa bruto domaćeg proizvoda po stanovniku Federacije BiH,
- Utvrđivanje nove stambene i zemljišne politike u skladu sa ciljevima plana,
- Zaštita i unapređenje životne sredine, čuvanje i poboljšanje stanja prirodnih i kulturnih vrijednosti, jačanje identiteta Hercegbosanske županije.

Zadaci Plana koji iz ovih ciljeva proizilaze su:

- zaustavljanje negativnih demografskih trendova (depopulacija, iseljavanje, starenje stanovništva);
- obnova stambenog fonda i poboljšanje kvaliteta stambenog fonda do kraja vremenskog horizonta Plana;
- stvaranje racionalne i uravnotežene mreže naselja kojoj će na vrhu biti subregionalni centar Livno, opštinski centar višeg ranga Tomislavgrad i četiri opštinska centra nižeg ranga: Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč i Kupres;
- smanjivanje razvojnih razlika između centra i periferije podsticanjem razvojnih inicijativa na teritoriji opština Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč i Kupres;
- aktiviranje prirodnih resursa u ekonomske svrhe poput mineralnih resursa: građevinskog kamena, uglja, tufa, treseta; vodnih resursa kao što su razna izvorišta, Buško jezero, rijeka Unac; šumskih bogatstava Staretine, Golije, Klekovače, Lunjevače; snage vjetra na području Dinare i planinskih prevoja, kao i energije sunca;
- saobraćajna integracija sa okruženjem (veze sa Unsko – sanskim kantonom, Srednjobosanskim kantonom i Zapadnohercegovačkim kantonom, RS i Republikom Hrvatskom); kao i saobraćajna integracija unutar samog područja obuhvata plana;
- aktiviranje vjetroelektrana na pogodnim lokacijama kao alternativnog i obnovljivog energetskog izvora;
- izgradnja višenamjenskih akumulacija u kraškim poljima (za potrebe kontrole proticaja, proizvodnje električne energije, vodosnadbijevanja, navodnjavanja, rekreacije i ribolova itd.); kao i izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda za opštinske centre;
- poboljšanje dostupnosti i prostornih standarda objekata javnih službi, prije svega u oblasti obrazovanja, zdravstva (aktiviranje seoskih ambulanti), socijalne zaštite, kulture, sporta itd;
- formiranje novih i proširenje postojećih proizvodnih zona, od kojih bi u nekim trebalo osnovati poslovne inkubatore, a neke bi trebale preuzeti ulogu tehnoloških parkova;

- identifikacija prostora sa potencijalima za razvoj dosada nedovoljno razvijenih grana turizma kao što su seoski, lovni, sportski, eko turizam, izletnički, nautički, eskurzioni, dječiji, omladinski, kulturni, tranzitni istorijski turizami;
- rješavanje problema deponovanja otpada prema Strategiji upravljanja otpadom u BiH kroz izgradnju regionalne sanitarne deponije;
- zaštita i unapređenje područja prirodnih vrijednosti kao što su Šator, Dinara, Klekovača – Lom, Cincar, Resanovci, Jadovnik, Blidinje, kraško tresetište Ždralovac itd.;
- identifikacija i zaštita kulturno – istorijskog naslijeđa kao što su praistorijski gromile i gradine, nekropole sa stećcima, stari urbani kompleks Livna, samostan i groblje na Gorici, itd.;
- transgranična saradnja sa Splitsko – dalmatinskom županijom na zajedničkim razvojnim inicijativama – stvaranje Euroregiona; kao i razvoj transregionalne saradnje.

Ispunjavanjem ciljeva i zadataka ovog plana, Hercegbosanska županija će 2028. god. biti investiciono atraktivan, infrastrukturno pristupačan i ekološki očuvan prostor u čijoj privrednoj strukturi će dominirati ekološki prihvatljivija industrija, energetika i turizam, sa značajnim udjelom ostalih usluga, uz naprednu poljoprivredu i šumarstvo.

2. POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

2.1. Prirodni uslovi i resursi

2.1.1. Poljoprivredno zemljište

Posebni ciljevi u oblasti korišćenja, zaštite i očuvanja poljoprivrednog zemljišta u planskom periodu su sljedeći :

- mjerama zemljišne politike obezbijediti zaštitu poljoprivrednog zemljišta i njegovo racionalno korištenje, odnosno da se kvalitetnije zemljište isključivo koristi za poljoprivredne svrhe, tj. da se u cjelini koristi za proizvodnju hrane,
- poboljšanje bonitetne strukture kvalitetnog zemljišta odgovarajućim meliorativnim mjerama,
- uređenje i kultivisanje poljoprivrednog zemljišta posebno onih koja su prikladna za kultiviranje primjenom savremenih agro i hidrotehničkih mjera,
- povećanje intenziteta korištenja poljoprivrednih površina,
- podsticati programe komasacije zemljišta,
- proizvodnja hrane u zaštićenom prostoru (staklenici, plastenici, gljivarnici),
- privođenje dijela neplodnih i degradiranih površina odgovarajućoj namjeni,
- nadoknaditi deficit obradivog zemljišta uređenjem zemljišta hidromelioracijama (odvodnjavanje i navodnjavanje)
- u cilju daljeg razvoja sistema odvodnje zemljišta, izraditi odgovarajuće projekte,
- podsticanje procesa ukрупnjavanja, specijalizacije i intenzifikacije porodičnih poljoprivrednih gazdinstava,
- maksimalno pomaganje u razvoju ekstenzivne poljoprivrede sa organskom poljoprivrednom proizvodnjom, naročito na zemljištima I - IV kategorije, kao i razvoj intenzivne poljoprivredne proizvodnje u područjima gdje su izvedeni hidromelioracioni radovi za potrebe poljoprivredne proizvodnje, a u skladu sa principima održive poljoprivrede,
- viši nivo korištenja prirodnih đubriva (zeleno gnojivo, kompost) i zaštitnih sredstava (različitost usjeva, kao i unošenje prirodnih zaštitnih sredstava),
- korištenje adekvatne mehanizacije,
- stvaranje uslova za opstanak, obnovu i razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava na prostorima opštine koja su zahvaćena procesima depopulacije,
- obezbjeđenje organizacije i rejonizacije uzgoja pojedinih kultura na osnovu karte upotrebne vrijednosti zemljišta,
- povećanje poljoprivredne proizvodnje u svim oblastima s čim bi se stvorili uslovi za uspješnije očuvanje i poboljšanje poljoprivrednog zemljišta,
- primijeniti zakonsku regulativu kod promjene namjene zemljišta tj. zaštititi bonitete, I, II, III, kategorije, od njihovog korištenja izvan sfere poljoprivrede.
- sprečavanje pretvaranja poljoprivrednog u nepoljoprivredno zemljište,
- razvoj poljoprivrednog zemljišta investiranjem u sisteme za navodnjavanje,
- obnova i razvoj zadrugarstva ili drugih oblika organizovanja,
- donijeti razvojne programe kroz planove zaštite i racionalnog korištenja zemljišta,
- organizovati monitoring tj. praćenje promjena namjene korištenja zemljišta uz formiranje zemljišnog informacionog sistema (ZIS), kao dijela geografsko informacionog sistema.

2.1.2. Šume i šumska zemljišta

Preporuke o načinu korišćenja šuma i šumskog zemljišta na prostoru Hercegbosanske županije, prikazane su preko sljedećih ciljeva:

- pristup trajnom i racionalnom korišćenju šuma i šumskog zemljišta, u cilju obezbjeđenja svih društvenih potreba i zahtjeva koji se postavljaju pred šume,
- obezbjeđenje integralnog korišćenja ukupnih potencijala šuma u šumskim područjima,
- utvrđivanje proizvodnih potencijala staništa, kako bi korišćenje bilo s tim usaglašeno, a time i trajna planska zaštita bioekološke stabilnosti šuma u šumskim područjima,
- formiranje strukture šuma koja će moći davati ujednačene prihode po količini i kvalitetu,
- posebna zaštita rijetkih, reliktnih i ugroženih vrsta i njihovih zajednica i staništa,
- Korišćenje razrađenih metodologija pri izradi planova gazdovanja koje daju najefikasnije rezultate,
- uvođenje savremenih informacionih tehnologija (GIS) u procesu planiranja u šumarstvu,
- zabrana smanjenja površina pod šumom (krčenje šuma),
- zabrana industrijskih sječa u zaštićenim područjima i potencijalno erozionim zonama,
- osiguravanje zaštite i održivog korišćenja predjela sa šumskim vrstama od posebnog značaja i sa ugroženim vrstama,
- zabrana sječe rijetkih i ugroženih vrsta drveća,
- ostali tehnički ciljevi (produkcioni period, optimalna struktura zaliha,...) utvrdiće se u zavisnosti od karakteristika gazdinske klase kroz stručne analize i naučna istraživanja.

U cilju unapređenja stanja šumarskog sektora, a samim tim i trajnom doprinosu ukupnom društveno ekonomskom razvoju županije, pred ovaj sektor se nameću sljedeća rješenja koja je potrebno što prije sprovesti:

- razviti informacijski sistem u oblasti šumarstva na svim nivoima, kojim će se moći pratiti zaliha, prirast, etat, stanje biodiverziteta, itd.
- razviti monitoring u šumarstvu na svim nivoima (zaštita od požara, glodara, gradacija insekata, oboljenja, itd.),
- izvršiti novu inventuru šuma na cijeloj teritoriji županije i BiH,
- postepeno vršiti čišćenje minskih polja,
- prelazak sa polifunkcionalnog na multifunkcionalan način korišćenja šuma i šumskog zemljišta,
- povećati procenat zaštićenih šumskih područja,
- povećati otvorenost šumskih područja,
- stimulisati drvoprerađivače na viši stepen finalizacije proizvoda.

2.2. Teritorija i veze sa susjednim prostorima

Posebni ciljevi u pogledu veza sa susjednim prostorima teritorije Hercegbosanske županije su:

- realizacija zajedničkih razvojnih projekata sa susjednim županijama/kantonima u Federaciji BiH (Blidinje, Semešnica, dolina Unca),
- linteživanje svih vrsta veza (prije svega u oblasti infrastrukture, turizma i zaštite prirode i životne sredine) sa graničnim prostorima Republike Srpske (uskotračna željeznica, Lom),
- transgranična saradnja sa susjednim županijama u Republici Hrvatskoj na zajedničkim razvojnim inicijativama, kao i aktiviranje transregionalne saradnje sa nekim alpskim regionom (Austrija, Švajcarska).

2.3. Stanovništvo

Posebni ciljevi vezani za stanovništvo su:

- podizanje stope nataliteta u svim opštinama županije i eliminisanje negativnog prirodnog priraštaja na nivou županije do kraja vremenskog horizonta plana,
- povratak izbjeglog stanovništva, prvenstveno u opštine Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč i Kupres,

- povratak stanovništva iz inostranstva, prvenstveno u opštine Kupres, Livno i Tomislavgrad,
- donošenje županijske populacione politike i opštinskih populacionih politika.

2.4. Stanovanje i stanovi

Posebni ciljevi u oblasti stanovanja su:

- obnova porušenih i oštećenih stambenih jedinica, posebno u opštinama Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč i Kupres,
- poboljšanje kvaliteta stambenog fonda (prosječna veličina stana, struktura stambenih jedinica, opremljenost instalacijama),
- povećanje učešća stambenih jedinica u višeporodičnim stambenim objektima u ukupnom stambenom fondu,
- definisanje vikend zona na teritoriji županije (zona sekundarnog stanovanja),
- kreiranje i donošenje stambene politike Hercegbosanske županije.

2.5. Infrastruktura

2.5.1. Energetska infrastruktura

2.5.1.1. Elektroenergetska infrastruktura

Posebni ciljevi u oblasti elektroenergetske infrastrukture:

- obezbjeđenje dovoljne i kvalitetne količine električne energije za svako domaćinstvo na području županije,
- smanjivanje gubitaka u prenosu električne energije,
- prilagođavanje postojećih i izgradnja novih energetskih kapaciteta (hidroelektrane i vjetroelektrane),
- izgradnja novih napojnih 110 kV dalekovoda,
- izgradnja novih trafo – stanica 110/x kV,
- postepeno napuštanje 35 kV dalekovoda,
- postupni prelaz na 20 kV srednji napon,
- završetak započete elektrifikacije neelektrificiranih naselja na području županije,
- rekonstrukcija postojećih i izgradnja novih distributivnih 20(10) kV postrojenja - trafo-stanica 20(10)/04 kV i dalekovoda 20(10) kV, kao i NN mreže na području cijele županije,
- polaganje 20(10) kV kablova i izmještanje postojećih 10 kV dalekovoda iz gusto naseljenih dijelova gradova,
- poboljšanje postojeće ulične rasvjete i omogućavanje osvjetljenja novih ulica i saobraćajnica,
- izgradnja 400kV dalekovoda
- izgradnja TS 400/xkV
- izgradnja TE i SE.

2.5.1.2. Termoenergetika

Posebni ciljevi u oblasti termoenergetike su:

- poboljšanje ekoloških uslova življenja (poboljšanje standarda stanovanja uz smanjenje troškova grijanja),
- racionalnije korištenje energije, kvalitet i sigurnost,
- veća upotreba alternativnih izvora energije (biomasa, drveni otpad, sunčeva energija, vjetar).

- povećanje udjela energije iz obnovljivih energetske izvora u ukupnoj energetske bilanci,
- proizvodnja opreme za uporabu energije iz obnovljivih izvora,
- izrada baze podataka o veličini resursa svih obnovljivih energetske izvora, njihovoj lokaciji i stepenu istraženosti,
- izrada planova istražnih radova za utvrđivanje stvarnih potencijala svih obnovljivih energetske resursa,
- smanjenje ovisnosti od uvoza fosilnih goriva,
- razvoj slabije razvijenih regiona i posebno ruralnih sredina otvaranjem postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora.

2.5.2. Saobraćajna infrastruktura

Saobraćajna mreža predstavlja osnov privrednog i socijalnog života stanovništva. Dobra saobraćajna mreža je uslov za korišćenje teritorije i njenih resursa. Stoga je osnovni cilj koji se postavlja u Prostornom planu Hercegbosanske županije u organizaciji putne mreže (planiranja, a zatim sukcesivnog projektovanja i građenja), da se formira takva mreža da omogući privredno korišćenje svih potencijala teritorije (poljoprivreda, šumarstvo, turizam i dr.). Načinom formiranja putne mreže mora se stvoriti osnov za materijalno rentabilan i socijalno kvalitetan život stanovnika u mjestima koja oni nastanjuju.

Posebni ciljevi u oblasti saobraćajne infrastrukture su:

- Dobra povezanost Hercegbosanske županije unutar svoje teritorije - dobra povezanost svih dijelova teritorije, preciznije: svakog naseljenog mjesta, sa opštinskim centrom i dalje sa subregionalnim centrom (integracija područja unutar županije),
- Integracija županije sa susjednim područjima – županijama i RS,
- Integracija u saobraćajne sisteme BiH i Hrvatske (autoput Mliništa – Glamoč – Livno Kamensko sa tunnelskom varijantom i brzi put Bugojno – Kupres – Livno).

2.5.3. Hidrotehnička infrastruktura

2.5.3.1. Zajednički ciljevi

Osnovni cilj iz oblasti hidrotehničke infrastrukture je obezbijediti dovoljne količine higijenski ispravne vode za cjelokupno stanovništvo na području svih opština Hercegbosanske županije. Izgradnja odgovarajućih kanizacionih sistema i odgovarajućih postrojenja za prečišćavanje (tretman) otpadnih voda predstavlja zakonsku obavezu za sve subjekte koji troše vodu. Korišćenje voda za ostale potrebe (hidroenergetika, navodnjavanje zemljišta i sl.) mora biti u skladu sa raspoloživim vodnim resursima.

Ciljevi upravljanja vodama se mogu nazvati i vizijom razvoja iz oblasti voda, što predstavlja skup ciljeva navedenih u Zakonu o vodama Federacije Bosne i Hercegovine, a koji su:

- postizanje dobrog stanja, odnosno dobrog ekološkog potencijala površinskih i podzemnih, odnosno vodnih i za vodu vezanih ekosistema;
- umanjeње šteta uzrokovanih raznim štetnim djelovanjem voda;
- osiguranje potrebnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za razne namjene i podsticanje održivog korišćenja voda, uzimajući u obzir dugoročnu zaštitu raspoloživih izvorišta i njihovog kvaliteta.

Navedeni ciljevi se odnose na osnovne djelatnosti upravljanja vodama: zaštitu voda, zaštitu od voda i korišćenje voda uz podsticanje održivog upravljanja vodama. Pojam održivo upravljanje vodama, podrazumijeva neophodnu promjenu fokusa interesovanja i djelovanja unutar oblasti upravljanja vodama. U dosadašnjem periodu ova oblast je bila usmjerena ka obezbjeđenju potrebnih količina vode za vodosnabdijevanje stanovništva, proizvodnju hrane i zadovoljenje potreba energetike i industrije.

Prepoznavanje potreba okoliša je rijetko razmatrano. Često se između ova dva vida potreba za vodama stavlja znak konflikta, odnosno neophodnog izbora: zadovoljiti ili stanovništvo ili okoliš. Zaključcima konferencije o okolišu iz Rija 1992. godine, napravljen je zaokret u razmišljanju o modernom upravljanju vodama. Centralni princip je ukazivanje na međusobnost života stanovništva i okoliša. Drugim riječima, obezbjeđenje voda za opstanak okoliša znači indirektno korišćenje voda za potrebe stanovništva. Upravljanje vodama treba biti tako organizovano da je količina, kvalitet i pouzdanost voda zasnovana na održanju ekoloških funkcija, od kojih stanovništvo ovisi, koje moraju biti očuvane tako da korišćenje vode ne ugrožava održivost akvatičnih i pripadajućih ekoloških sistema.

2.5.3.2. Korišćenje voda

Posebni ciljevi u oblasti korišćenja voda:

- povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 50% na približno 80% na kraju planskog perioda.
- smanjenje gubitaka u javnim vodovodima za oko 15%.
- racionalno korišćenje, zaštita, unapređenje stanja i očuvanje vodnih resursa koji se koriste ili se planiraju koristiti za potrebe javnog vodosnabdijevanja.

2.5.3.3. Zaštita voda

Posebni ciljevi u oblasti zaštite voda:

- postizanje i održavanje dobrog stanja površinskih i podzemnih voda radi zaštite akvatične flore i faune i potreba korisnika vode.
- uspostavljanje registra zaštićenih područja i definisanje načina i uslova korišćenja prostora u cilju zaštite kvaliteta voda.
- smanjenje tereta zagađenja od urbanih otpadnih voda.
- smanjenje emisije štetnih i toksičnih materija koje produciraju pojedini industrijski zagađivači kroz uspostavljanje sistema dozvola (kvota) zagađivač plaća.
- smanjenje količina zagađenja koje dospjeva u površinske i podzemne vode sa uređenih i divljih deponija krutog otpada.
- smanjenje unosa tereta zagađenja od poljoprivrednih aktivnosti planskim korišćenjem zemljišta i pravilnom upotrebom agrotehničkih mjera.
- smanjenje unosa tereta zagađenja od aktivnosti vezanih za eksploataciju šuma primjenom postupaka i praksi koje u najmanjoj mjeri imaju uticaj na vode.
- izgradnja sistema za prikupljanje i odvodnju otpadnih voda za naselja ispod 500 stanovnika.
- smanjenje unosa tereta zagađenja od saobraćaja.
- uspostava katastra zaštićenih područja prema odredbama Zakona o vodama Federacije BiH (opisano u poglavlju VI.2).
- poboljšanje sistema dojava i efikasnog reagiranja u slučaju pojave akcidentnih i izvanrednih zagađenja.
- definisanje minimalnih proticaja kao garantovanih količina vode za pojedina vodna tijela koja obezbjeđuju opstanak i razvoj akvatične flore i faune koja u tim vodotocima obitava u prirodnim uvjetima.

2.5.3.4. Zaštita od voda

Posebni ciljevi u oblasti zaštite od voda:

- smanjenje rizika od poplava na prihvatljivu mjeru.
- obnova i sanacija postojećih sistema zaštitnih vodnih objekata.
- uređenje vodnog režima i novi pristup uređenju vodnih područja.
- uspostava sistema hidrološkog prognoziranja i ranog upozorenja.
- smanjenje erozija.
- rješavanje pitanja unutrašnjih voda.
- rješavanje problema nedostatka vode.
- koordinacija sistema upravljanja vodama i zemljištem.
- prevencija i spremnost za slučaj katastrofe preliivanja ili rušenja brana.

2.5.4. Telekomunikaciona infrastruktura

Dalji razvoj poštanskog saobraćaja mora se ogledati u njegovom uspješnijem funkcionisanju kroz uvođenje novih tehnologija i u ovoj oblasti tako da se omogući:

- prenos fizičkog tereta,
- prenos dokumenata elektronskim putem,
- pružanje usluga putem javnih govornica,
- stvaranje uslova za pružanje telekomunikacionih usluga u uslovima liberalizovanog tržišta (Internet i dr.),
- formiranje poštanske štedionice za deponovanje novca i kreditiranje stanovnika kroz tržište bankarsko-finansijskih usluga,
- Realizacija projekta: hibridna pošta, sorting centar, Internet kiosk, trezorno poslovanje i kataloška prodaja.

S obzirom na relativno dobru razvijenu telekomunikacionu infrastrukturu na predmetnom području Javno poduzeće HT d.d. Mostar u narednom periodu planira:

- izgradnju optičkih pravaca i pristupne mreže,
- instalaciju komunikacione opreme na područjima koja to nemaju,
- rekonstrukciju svih gradskih mreža na predmetnom području u cilju pružanja integralnih telekomunikacionih usluga (prenos govora, podataka većih brzina, TV),
- instalacija DSLAM-a za pružanje usluge ADSL u svim područjima van sjedišta opština,
- signal mobilne telefonije povećati na 100 % pokrivenosti predmetnog područja kao i uvođenje novih usluga GSM (bežični internet itd.).

Prema dugoročnom planu razvoja RTV (Radio-televizija Bosne i Hercegovina - BHRT) mreže u narednom planskom periodu planira se:

- postavljanje opreme za program FTV na objektima gdje već postoji oprema za program BHT,
- izgradnja novih objekata za BHT i FTV za nepokrivena područja,
- sanacija postojećih dotrajalih objekata infrastrukture,
- izrada strategije i projektnih rješenja za prelazak na digitalnu televiziju, čija realizacija se očekuje do kraja planskog perioda.

2.5.5. Komunalna infrastruktura

Posebni ciljevi vezani za komunalnu infrastrukturu su:

- stavljanje što većeg broja grobalja pod gazdovanje komunalnih preduzeća,
- rješavanje statusa aktivnih grobalja kojima ne gazduju mjesne zajednice i vjerske zajednice,
- zatvaranje neaktivnih grobalja u udaljenim ruralnim područjima i manjih grobalja u gradskim naseljima,

- izgradnja objekta za sakupljanje, preradu i spaljivanje životinjskih ostataka,
- izrada županijskog plana upravljanja otpadom, kao i planova upravljanja otpadom za opštine,
- obnova, održavanje i razvoj adekvatnog prikupljanja, sortiranja, odlaganja, transportovanja i deponovanja čvrstih otpadnih materija na području opštinskih centara,
- sanacija i rekultivacija postojećih deponija u skladu sa postavljenim EU standardima,
- priprema i provođenje planova za uklanjanje i raščišćavanje divljih deponija (privremenih i stalnih),
- razvijati opštinske planove za sakupljanje otpada koji uključuju sakupljanje medicinskog otpada,
- unapređenje upravljanja industrijskim otpadom,
- izrada planova monitoringa za upravljanje otpadom (industrijski otpad, medicinski otpad),
- organizovanje i realizacija sakupljanja i upravljanja komunalnim čvrstim otpadom na područjima koja nisu pokrivena organizovanim odvozom otpada,
- podsticanje javne svijesti i učešća u upravljanju otpadom, kao i informisanje javnosti o otpadu i informisanje određenih sektora kao što su industrijski i komercijalni (maloprodajni) sektor.

2.6. Društvene djelatnosti

Posebni ciljevi koji se nameću u pogledu društvenih djelatnosti su:

- poboljšanje prostornog rasporeda objekata javnih službi radi povećanja njihove dostupnosti stanovništvu,
- uspostavljanje mobilnih javnih službi i njihovo praktično funkcionisanje,
- omogućavanje privatnim akterima konkurisanje sa programima u sektoru standardnih javnih službi i u skladu sa tim obezbjeđivanje korišćenje namjenskih javnih fondova,
- usklađivanje sa prostornim normativima koji važe za javne službe, što znači izgradnju novih objekata, proširenje postojećih, kao i sanaciju i adaptaciju objekata koji nisu u funkciji, ili su imali sličnu funkciju,
- podizanje kvaliteta usluga javnih službi.

Potrebe u sektoru obrazovanja i nauke definisane su na osnovu posebnih ciljeva u oblasti javnih službi, uz uvođenje jednog posebnog sektorskog cilja, i to:

- organizovanje rada u jednoj smjeni u osnovnom i srednjem obrazovanju (dostizanje stručnih standarda).

2.7. Privredne djelatnosti

Imajući u vidu stanje i strukturu privrede na području šest opština Hercegbosanske županije, ciljevi privrednog razvoja u narednom periodu treba da budu usmjereni na:

- dostizanje bruto domaćeg proizvoda po stanovniku Federacije Bosne i Hercegovine,
- ravnomjeran razvoj svih opština županije,
- rast zaposlenosti stanovništva, naročito u oblasti proizvodnih djelatnosti,
- revitalizacija i modernizacija postojećih proizvodnih kapaciteta,
- proširenje postojećih i stvaranje novih proizvodno - poslovnih zona,
- Istraživanje i eksploatacija nalazišta mrkog uglja, lignita, krečnjaka, treseta i drugih mineralnih sirovina,
- proizvodnja energije (hidroenergija, alternativni energetske izvori),
- razvoj stočarske proizvodnje kao preduslova snažnijeg razvoja prehrambene industrije,
- razvoj turizma na bazi prirodnog bogatstva (zimski, planinski, eko turizam),
- usklađivanje privrednog razvoja županije sa zaštitom životne sredine shodno ekonomskoj moći privrede.

2.8. Životna sredina

Savremeni koncept zaštite životne sredine zahtijeva kontinuirano praćenje stepena aerozagađenja, hidrozagađenja, pedozagađenja, biljnog pokrivača, faune, higijenskog stanja sredine, zdravstvenog stanja ljudi, buke, vibracija, štetnih zračenja i drugih pojava i pokazatelja stanja životne sredine.

Opšti kriterijumi za zaštitu životne sredine polaze od međunarodno utvrđenih ekoloških principa koji se mogu svesti na sljedeće:

- najbolja politika zaštite životne sredine zasnovana je na preventivnim mjerama, što podrazumijeva blagovremeno sprečavanje ekološki negativnih uticaja na životnu sredinu, umesto uklanjanja njihovih posljedica;
- u procesu donošenja odluka o izgradnji privrednih i infrastrukturnih objekata mora se analizirati i jasno utvrditi uticaj njihove izgradnje i rada na kvalitet životne sredine.

Zaštita životne sredine Hercegbosanske županije postići će se ostvarivanjem više posebnih ciljeva:

- zaštita neobnovljivih resursa;
- štednja energija i korištenje "najčistijih mogućih tehnologija";
- smanjenje otpada i njegova reciklaža;
- razmatranje zemljišta kao punopravnog resursa;
- provođenje procesa deminiranja;
- zaštita voda od zagađenja (sveobuhvatno kanaliziranje i prečišćavanje otpadnih voda iz naselja i industrijskih pogona, zaštita podzemnih voda);
- zaštita zemljišta od zagađenja (kroz zaštitu poljoprivrednog i građevinskog zemljišta u naseljima i njihovim ivičnim zonama; zaštita zemljišta od zagađenja aerosedimentata, od deponovanja otpadaka, na svim, za to nepredviđenim mjestima itd.);
- zaštita vazduha od zagađenja (kroz uvođenje jedinstvenih sistema toplifikacije; kontrolisanje aerorozagađenja od saobraćaja; poštovanje mezo i mikro klimatskih uslova pri izboru lokacija za potencijalne zagađivače; aktivacija predviđenih postrojenja, tj. sistema i uređaja za prečišćavanje u okviru industrijskih procesa; korištenje alternativnih goriva itd.);
- zaštita od buke (kroz adekvatno planiranje saobraćajnica, saobraćajnih tokova i kontrolisanja saobraćajne buke; kao i različite mjere zaštite - planirane mjere zaštite ogledaju se kroz pravilno lociranje izvora buke u odnosu na prijemnik, smanjenje stvaranja buke, pravilno projektovanje zaštitnih zona, sprečavanje njenog širenja u okolinu itd.);
- zaštita vegetacije (zaštita od nelegalne sječe, različitih bolesti i elementarnih nepogoda, kao i ugrožavanja pejzažnih vrijednosti vegetacije);
- zaštita kraških tresetišta (ekološki prihvatljiva eksploatacija treseta);
- uspostavljanje efikasnog sistema prikupljanja čvrstog otpada koji bi funkcionisao na što većem prostoru županije, a samim tim opsluživao veći broj stanovnika („Plan upravljanja otpadom Regija Livno” - drugi dio «Plan za integrirani regionalni pristup upravljanju otpadom»).

Posebni cilj u sferi zaštite od elementarnih nepogoda, tehničkih opasnosti i ratnih dejstava je sljedeći:

- povećana zaštita ljudi i materijalnih dobara preduzimanjem prije svega preventivnih mjera.

2.9. Kulturno naslijeđe

Posebni ciljevi koji se nameću u pogledu kulturno – istorijskih dobara su:

- zaštita i očuvanje arheoloških lokaliteta kao kulturnih dobara,
- predlaganje i provođenje mjera tehničke i fizičke zaštite svih objekata kulturno - istorijskog naslijeđa,
- hitna zaštita ugroženih nacionalnih spomenika BiH,
- uspostavljanje informacionog sistema u oblasti zaštite kulturno - istorijskog naslijeđa i uspostavljanje efikasnog sistema monitoringa na nivou županije,

- uključivanje kulturnih dobara u planove razvoja Hercegbosanske županije
- rekonstrukcija i obnova uništenih spomenika.

2.10. Prirodno naslijeđe

Posebni ciljevi koji se nameću u pogledu zaštite prirodnih vrijednosti su:

- očuvanje prirodnih dobara u najvećoj mogućoj mjeri i zadržavanje svih vrijednosti - počev od kvaliteta vazduha i voda, biljnog pokrivača, faune, do globalne zaštite predjela i oblasti,
- razvijanje informativnog sistema u oblasti zaštite kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa (globalni pristup) i uspostavljanje efikasnog sistema monitoringa na nivou čitavog područja obuhvata plana,
- edukacija stručnjaka, upravljača, vlasnika i korisnika kulturnih dobara u prirodno vrijednim ambijentalnim cjelinama u cilju postizanja zaštite i ostvarivanja ekonomske dobiti, odnosno ostvarivanja principa samoodrživosti zaštićenog područja,
- detaljna inventura i naučna istraživanja prirodnih vrijednosti,
- stavljanje pod zaštitu preko 15 % područja obuhvata plana,
- potpuna međunarodna saradnja,
- rehabilitacija degradiranih prirodnih vrijednosti,
- razvijanje ekološko-naučnog turizma na temeljima prirodne baštine.

DRUGI DIO PROJEKCIJA PROSTORNOG RAZVOJA

1. STANOVNIŠTVO I DOMAĆINSTVA

1.1. Brojčani razvoj stanovništva

U projekciji stanovništva Županije i općina u sastavu Županije osnovu su činile postavljene hipoteze o vitalnim komponentama (natalitet, mortalitet i prirodni priraštaj) i migracionim kretanjima (migracioni saldo).

Ove komponente uz uticaj postojećih strukturnih karakteristika bile su osnova za utvrđivanje projekcije broja stanovnika.

U projekciji broja stanovnika pošlo se od slijedećeg:

- Broj stanovnika Županije će rasti u odnosu na 2008. god.,
- Broj stanovnika 2028. god. neće dostići broj iz 1991. god. (115.690),
- Nastavit će se povećanje fertiliteta koje je u FBiH prisutno posljednjih godina, a koje je tokom 2000. godine prisutno u većini evropskih zemalja,
- Ostvarit će se kontinuirano i vremenski ravnomjerno raspoređeno povećanje fertiliteta,
- Životni vijek će se povećati (oko 80 godina). To je približno nivou koji je dostignut u sjevernoj i zapadnoj Evropi
- Doći će do opadanja smrtnosti i povećanja prirodnog priraštaja zbog većeg nataliteta,
- Povratak stanovništva iz izbjeglištva i inostranstva bit će veći, uz manju emigraciju.

U osnovnoj koncepciji prostornog razvoja date su tri varijante projekcije stanovništva (minimalistička, realistična i maksimalistička).

Kao relevantna varijanta odabrana je tzv. realistična varijanta projekcije broja stanovnika. Ova varijanta pretpostavlja postepeni rast prirodnog priraštaja i njegov prelazak u pozitivne vrijednosti u svim općinama do kraja planskog perioda, uz povratak oko 7000 stanovnika iz izbjeglištva i inostranstva, kao i manju emigraciju stanovništva.

Ova varijanta je najbliža projekciji stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine po kantonima, koja je rađena za Prostorni plan Federacije BiH 2008 – 2028. god.

Tabela br.2 : Projekcija broja stanovnika po opštinama Hercegbosanske županije u periodu 2008-2028. god.

OPŠTINA	2008	2013	2018	2023	2028
BOSANSKO GRAHOVO	1.875	2.140	2.428	2.599	2.649
DRVAR	7.600	7.730	7.932	8.064	8.124
GLAMOČ	3.291	3.568	3.842	4.103	4.228
KUPRES	3.130	3.315	3.534	3.678	3.703
LIVNO	30.000	30.177	30.625	31.808	32.308
TOMISLAVGRAD	21.500	21.621	21.936	22.427	22.627
UKUPNO	67.396	68.551	70.297	72.679	73.639

Tabela br.3 : Projekcija broja stanovnika za gradska i vangradska područja općina Hercegbosanske županije 2028. god.

OPŠTINE	UKUPAN BROJ STANOVNIKA	BROJ STANOVNIKA GRADSKOG PODRUČJA	BROJ STANOVNIKA VANGRADSKOG PODRUČJA
BOSANSKO GRAHOVO	2.649	911	1.738
DRVAR	8.124	3.810	4.314
GLAMOČ	4.228	2.338	1.890
KUPRES	3.703	1.848	1.855
LIVNO	32.308	11.405	20.903
TOMISLAVGRAD	22.627	5.680	16.947
UKUPNO	73.639	25.992	47.647

1.2. Vitalne karakteristike

Kretanje vitalnih komponenti stanovništva u uslovima mirnodobskog stanja od najvećeg je značaja za demografski razvoj svakog područja.

Analizom vitalnih komponenti razvoja stanovništva, prikazanoj u „Prostornoj osnovi“ konstatovano je da je prosječna stopa prirodnog priraštaja na teritoriji Hercegbosanske županije u periodu 1981-1991. god. bila znatno ispod prosječne stope prirodnog priraštaja BiH (oko 9,5%). Najniže stope prirodnog priraštaja imale su opštine: Bosansko Grahovo, Drvar i Glamoč, a najvišu: Kupres, Livno i Tomislavgrad.

U poslijeratnom periodu Hercegbosanska županija od 2001. god. ima negativan prirodni priraštaj, mada su neke opštine (Bosansko Grahovo i Glamoč) već 2000. god. imale negativan prirodni priraštaj. Ovakav prirodni priraštaj je rezultat većeg broja umrlih od živorođenih lica.

Na osnovu prethodnih analiza,projekcije kretanja vitalnih komponenti stanovništva u planskom periodu se temelje na sljedećim pretpostavkama:

- tendencija pada stope nataliteta će se zaustaviti,

- tendencija rasta stope mortaliteta će se zaustaviti,
- doći će do porasta prirodnog priraštaja prvenstveno kroz rast nataliteta.

Tabela br. 4: Prirodno kretanje stanovništva Hercegbosanske županije

GODINA	UKUPNO ROĐENI	UMRLI	PRIRODNI PRIRAŠTAJ
2007	495	737	-244
2008	465	748	-283
2009	439	759	-320
2010	515	746	-231
2011	459	791	-332
2012	467	797	-330
2018	592	755	-163
2023	642	725	-83
2028	692	690	2

Izvor podataka: Za period 2007 - 2012god. - Kanton 10 u brojkama, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2013god.,
Za period 2018 -2028god. – procjena Novog Urbanističkog zavoda.

Dosadašnje negativne tendencije kretanja stanovništva će se postepeno smanjivati da bi do kraja planskog perioda došlo do većeg broja rođenih u odnosu na broj umrlih, a samim tim bi prirodni priraštaj iz negativnih vrijednosti prešao u pozitivne.

1.3. Strukture stalnog stanovništva

U projekciji razvoja ukupnog stanovništva značajan element su i strukture stanovništva, primarno starosna, zatim polna a sekundarno i nacionalna. U odnosu na prijeratne strukture, današnja starosno-polna i nacionalna struktura stanovništva na teritoriji Županije je u velikoj mjeri izmijenjena kao posljedica rata i događaja vezanih za ratna dešavanja.

1.3.1. Starosna struktura

Starosna struktura stanovništva je veoma značajna struktura stanovništva i na njoj se zasnivaju i druge vrste planiranja, u smislu obezbjeđenja prostora za razvoj sistema obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, kulture, privrede.

Dosadašnje stanovništvo Županije i općina, kao što je utvrđeno u analizi stanja u "Prostornoj osnovi plana", karakteriše 13,57% učešća starosne grupe 0-14 godina, 64,72% starosne grupe 15-64 godina i 21,72% starosne grupe 65 i više godina. Ovakva polazna situacija upućuje i na moguće projekcije u planskom periodu.

Tabela br.5: Projekcija starosne strukture stanovništva po općinama Hercegbosanske županije 2028. god.

OPŠTINA	BROJ	STAROSNI KONTIGENTI					
		0-14		15-64		65 I VIŠE	
		BROJ	%	BROJ	%	BROJ	%
BOSANSKO GRAHOVO	2.649	164	6,2	1.624	61,3	861	32,5
DRVAR	8.124	723	8,9	4.996	61,5	2.405	29,6
GLAMOČ	4.228	528	12,5	2.469	58,4	1.231	29,1
KUPRES	3.703	675	18,2	2.266	61,2	762	20,6
LIVNO	32.308	4.876	15,1	21.583	66,9	5.848	18,1
TOMISLAVGRAD	22.607	3.417	15,1	15.183	67,1	4.027	17,8
UKUPNO ŽUPANIJA	73.639	10.383	14,1	48.122	65,3	15.134	20,6

Napomena: Očekivana struktura prema procjeni ukupnog broja stanovnika.

Na kraju planskog perioda (2028god.) očekuje se da 14,1% stanovništva Županije bude mlado stanovništvo (0-14 godina), 65,3% zrelo stanovništvo (15-64 godina), a 20,6% staro stanovništvo (65 i više godina).

Najlošija situacija u pogledu starosne strukture očekuje se u općinama: Bosansko Grahovo, Drvar i Glamoč, a najbolja u općinama: Kupres, Livno i Tomislavgrad.

1.3.2. Polna struktura

U pogledu polne strukture, područje Hercegbosanske županije karakteriše veće učešće ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu (1991. god. - 49,8% muško stanovništvo a 50,2% žensko stanovništvo).

U planskom periodu predviđa se porast učešća muškog stanovništva (eliminirat će se ratni gubici muškog stanovništva) i na nivou Županije i nivou pojedinačnih općina i uravnoteženje polne strukture stanovništva.

1.3.3. Nacionalna struktura

Nacionalna struktura stanovništva je različita po pojedinim općinama. U općinama Kupres, Livno i Tomislavgrad dominantno stanovništvo je hrvatsko, dok je u općinama Bosansko Grahovo, Drvar i Glamoč srpsko stanovništvo dominantno. Bošnjaci su najzastupljeniji u općinama Glamoč, Livno, Kupres i Tomislavgrad. Do kraja planskog perioda ne očekuje se bitnija promjena nacionalne strukture stanovništva Županije. Hrvatsko stanovništvo će i dalje imati najveće učešće (74,5%), srpsko stanovništvo u ukupnom će iznositi 16,71%, bošnjačko 8,9% i ostali 0,34%.

Tabela br.6: Procjena nacionalne strukture stanovništva po općinama Hercegbosanske županije 2028. god. u %.

OPŠTINE	UKUPNO	NACIONALNOST			
		BOŠNJACI	HRVATI	SRBI	OSTALI
BOSANSKO GRAHOVO	100	0,00	6,67	93,33	0.00
DRVAR	100	0,00	7,89	92,11	0.00
GLAMOČ	100	21,27	17,96	60,77	0.00
KUPRES	100	9,58	80,83	9,58	0.00
LIVNO	100	10,00	88,67	0,67	0.67
TOMISLAVGRAD	100	9,30	90,51	0,05	0.14
UKUPNO ŽUPANIJA	100	8,90	74,05	16,71	0.34

1.4. Gustine naseljenosti

Poređenjem gustine naseljenosti Hercegbosanske županije sa gustom naseljenosti FBiH i BiH uočavaju se ispodprosječne vrijednosti. Tako je gustina naseljenosti Hercegbosanske županije 13,89 st/km² oko 6 puta manja od gustine naseljenosti BiH.

Od svih kantona/županija u FBiH Hercegbosanska županija ima ubjedljivo najnižu gustinu naseljenosti.

Opštine Livno i Tomislavgrad su najgušće naseljene opštine u županiji, a najrjeđe naseljene opštine su Bosansko Grahovo, Glamoč i Kupres. U skladu sa porastom broja stanovnika Hercegbosanske županije očekuje se i rast gustine naseljenosti.

Tabela br.7:Projekcija gustine naseljenosti po općinama Hercegbosanske županije 2028. god.

OPŠTINE	POVRŠINA U km ²	GUSTINA NASELJENOSTI			
		2013god.		2028god.	
		broj stanovnika	gustina naseljenosti st/km ²	broj stanovnika	gustina naseljenosti st/km ²
BOSANSKO GRAHOVO	791,70	2.140	2,70	2.649	3,35
DRVAR	561,02	7.730	13,78	8.124	14,48
GLAMOČ	1.045,51	3.568	3,41	4.228	4,04
KUPRES	573,09	3.315	5,78	3.703	6,46
LIVNO	988,91	30.177	30,52	32.308	32,67
TOMISLAVGRAD	973,81	21.621	22,20	22.627	23,24
UKUPNO ŽUPANIJA	4.934,04	68.551	13,89	73.639	14,92

Na kraju planskog perioda najveću gustinu imaće opština Livno (32,67 stanovnika/km²) i opština Tomislavgrad (23,24 st/km²), dok će opština Bosansko Grahovo i dalje imati najmanju gustinu (3,35 st/km²), a zatim Glamoč (4,04 st/km²).

1.5. Zaposlenost

Prije 1991god. zaposlenost stanovništva se prikazivala u odnosu na stalno stanovništvo, a poslije 1991god. prikazuje se preko broja radnih mjesta.

Tabela br.8: Zaposlenost po općinama Hercegbosanske županije 2012. godine.

OPŠTINE	BROJ RADNIH MJESTA	UČEŠĆE U STANOVNIŠTVU %
BOSANSKO GRAHOVO	332	15,8
DRVAR	1.039	13,5
GLAMOČ	570	16,2
KUPRES	725	22,2
LIVNO	4.166	13,8
TOMISLAVGRAD	2.737	12,7
UKUPNO ŽUPANIJA	9.569	14,0

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, Kanton 10 u brojkama, Sarajevo, 2013. god.

Najveći broj radnih mjesta u odnosu na stanovništvo opštine 2012. god. imala je opština Kupres (22,2%). U apsolutnim iznosima najveći broj radnih mjesta 2012. god. imale su opštine Livno i Tomislavgrad (72% ukupnog broja radnih mjesta u Hercegbosanskoj županiji).

Na kraju planskog perioda 2028. god. planira se da će broj zaposlenih (radnih mjesta) u Hercegbosanskoj županiji porasti za 1.652 radna mjesta (sa 9.569 u 2012. god. na 11.221 u 2028. god.) i činit će u 15,2%, u stanovništvu Hercegbosanske županije.

Tabela br.9: Projekcija zaposlenosti po općinama Hercegbosanske županije 2028.god

OPŠTINE	BROJ RADNIH MJESTA	UČEŠĆE U STANOVNIŠTVU %
BOSANSKO GRAHOVO	426	16,1
DRVAR	1.137	14,0
GLAMOČ	698	16,5
KUPRES	833	22,5
LIVNO	4.846	15,0
TOMISLAVGRAD	3.281	14,5
UKUPNO ŽUPANIJA	11.221	15,2

I dalje će opštine Livno i Tomislavgrad imati najveći broj zaposlenih (72% ukupnog broja radnih mjesta županije).

1.6. Domacinstva

Kretanje broja domaćinstava na području Hercegbosanske županije imalo je drugačije tendencije u odnosu na kretanje broja stanovnika (stalno stanovništvo).

Promjene u broju i strukturi domaćinstava u Županiji ostvarene su pod uticajem prirodnog i migracionog kretanja stanovništva s jedne strane, i društveno-ekonomskog i socijalnog razvoja s druge strane. Osnovnu karakteristiku tih promjena predstavlja formiranje novih domaćinstava, kao rezultat otvorenog procesa raslojavanja tradicionalno velike porodice. Druga karakteristika razvoja domaćinstava je smanjenje prosječne veličine domaćinstva.

Tabela br. 10: Procjena broja i veličine domaćinstava po općinama HBŽ 2013. god.

OPŠTINE	BROJ DOMAĆINSTAVA	PROSJEČNA VELIČINA DOMAĆINSTAVA
BOSANSKO GRAHOVO	856	2,5
DRVAR	2.760	2,8
GLAMOČ	1.230	2,9
KUPRES	1.105	3,0
LIVNO	9.430	3,2
TOMISLAVGRAD	6.551	3,3
UKUPNO ŽUPANIJA	21.932	3,1

Broj domaćinstava 2008god. procjenjen je na 21.042 domaćinstva, a 2013. god. 21.932 domaćinstva, što znači da je broj domaćinstava porastao za 890 domaćinstava ili po prosječnoj godišnjoj stopi od 0,79%.

Za projekciju broja domaćinstava na kraju planskog perioda, kao osnovni element pored planiranog broja stanovnika uzima se planirana prosječna veličina domaćinstva.

Tabela br. 11: Projekcija broja i veličine domaćinstava po općinama Hercegbosanske županije 2028. god.

OPŠTINE	BROJ DOMAĆINSTAVA	PROSJEČNA VELIČINA DOMAĆINSTAVA
BOSANSKO GRAHOVO	946	2,8
DRVAR	2.708	3,0
GLAMOČ	1.364	3,1
KUPRES	1.157	3,2
LIVNO	9.502	3,4
TOMISLAVGRAD	6.655	3,4
UKUPNO ŽUPANIJA	22.332	3,3

U skladu sa prednjim ocjenama predviđa se da će broj domaćinstava Hercegbosanske županije porasti sa 21.932 u 2013. god. na 22.332 u 2028. god. ili po prosječnoj stopi od 0,07%.

Prosječna veličina domaćinstva blago će se povećavati i na kraju planskog perioda iznosiće 3,3 člana po domaćinstvu.

2. SISTEM NASELJA PO ZNAČAJU, KARAKTERU I DOMINANTNOJ PRIVREDNOJ DJELATNOSTI

2.1. Urbanizacija

Stopa urbanizacije kao odnos gradskog stanovništva u ukupnom, na području Hercegbosanske županije ima vrijednost ispod prosjeka BiH (20-25%). Međutim urbanizacija ne podrazumijeva samo demografsku komponentu nego i fizionomsku i funkcionalnu komponentu.

U vremenskom horizontu plana demografska komponenta urbanizacije neće više biti toliko izražena. Ostale dvije komponente procesa urbanizacije-fizionomska i funkcionalna biće u planskom periodu izraženije nego u sadašnjem trenutku.

Naseljena mjesta Livno, Tomislavgrad i Drvar će u planskom periodu zadržati status gradskog naselja, a ostala će biti mješovita po demografsko-statističkom kriterijumu. M. Macure

Tabela br.12: Usporedni pregled stanovništva općina i općinskih centara 2013. i 2028. god.

OPŠTINA	BROJ STANOVNIKA 2013GOD.			BROJ STANOVNIKA 2028GOD.		
	OPŠTINA	OPŠTINSKI CENTAR		OPŠTINA	OPŠTINSKI CENTAR	
		BROJ	%		BROJ	%
BOSANSKO GRAHOVO	2.140	582	27,2	2.649	911	34,4
DRVAR	7.730	2.342	30,3	8.124	3.810	46,9
GLAMOČ	3.568	1.084	30,4	4.228	2.338	55,3
KUPRES	3.315	2.423	73,1	3.703	1.848	50,0
LIVNO	30.177	8.540	28,3	32.308	11.405	35,3
TOMISLAVGRAD	21.621	3.935	18,2	22.627	5.680	25,1
UKUPNO ŽUPANIJA	68.551	18.906	27,6	73.639	25.922	35,2

2.2. Naseljska struktura

U pogledu populacione distribucije naseljenih mjesta, do kraja planskog perioda ne predviđa se njena značajna promjena u odnosu na postojeće stanje.

Tabela br. 13: Projekcija populacione distribucije naseljenih mjesta Hercegbosanske županije do 2028. god.

DISTRIBUCIJA NASELJENIH MJESTA PREMA BROJU STANOVNIKA 2028GOD.		
KATEGORIJA NASELJENIH MJESTA PREMA BROJU STANOVNIKA	BROJ NASELJENIH MJESTA	%
ISPOD 200	189	70,5
200-499	43	16,1
500-999	29	10,8
1000-1999	4	1,5
VIŠE OD 2000	3	1,1
UKUPNO	268	100

Uz tabele se vidi da kategorija naseljenih mjesta ispod 200 stanovnika (patuljasta naselja) čini preko 70% ukupnog broja naselja. Najmanji procenat (1,1%) ima kategorija naseljenih mjesta preko 2000 stanovnika.

2.3. Sistem naselja po značaju

Za izdvajanje centara, odnosno definisanje mreže naselja korišteno je više kriterijuma i to:

- istorijski faktor,
- planirana opremljenost naselja tehničkom i društvenom infrastrukturom,
- fizičko-geografske karakteristike prostora,
- planirana saobraćajna mreža,
- planirani broj stanovnika u naselju i gravitacionom području,
- buduća morfologija naselja i gustina izgrađenosti naselja,
- potencijali za razvoj privrede,
- smjernice lokalne samouprave.

Sistem naselja se bazira na policentričnom modelu koji je strukturiran na više nivoa.

Na području Hercegbosanske županije planiraju se sljedeće kategorije centara i naselja koja pripadaju pojedinim kategorijama centara:

- Regionalni centar – naseljeno mjesto Livno,
- Općinski centar višeg ranga – naseljeno mjesto Tomislavgrad,
- Općinski centar nižeg ranga – naseljena mjesta Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč i Kupres,
- Sekundarni općinski centar – naseljena mjesta Orguz i Podhum – općina Livno, Kongora, Prisoje, Šujica – općina Tomislavgrad,
- Lokalni centar – naseljena mjesta Crni Lug i Peći – opština Bosansko Grahovo; Prekaja – opština Drvar; Odžak i Vrba – opština Glamoč; Donje Vukovsko, Gornje Ravno i Zlosela – opština Kupres; Grgurići, Lištani, Ljubunčić, Zabrišće – opština Livno; Bukovica, Kazaginac, Raško Polje (Roško Polje), Sarajlije, Seonica, Stipanjići – opština Tomislavgrad.
- Primarno naselje – preostala naseljena mjesta
- Prigradska naseljeno mjesto – naseljeno mjesto Obljaj – općina Bosansko Grahovo; Drvar Selo, Šipovljani, Trninić Brijeg, Vrtoče – opština Drvar; Hasići i Radaslije – opština Glamoč, Odžak i Olovo – opština Kupres; Drinova Međa, Mali Guber, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Zastinje, Žabljak – opština Livno; Blažuj, Eminovo Selo, Kolo – opština Tomislavgrad.

Ključnu ulogu u razvoju Županije imat će regionalni centar i općinski centri. Sistem centara u policentričnom modelu bit će diferenciran i hijerarhijski strukturiran ali i komplementaran u smislu razvoja funkcija svih nivoa prema komparativnim prednostima. Izgradnja novih saobraćajnica (autoput i putevi za brzi saobraćaj) i

rekonstrukcija postojećih saobraćajnica treba da integrišu sve centre Županije u jedinstven sistem, kako bi funkcije bile dostupne svim stanovnicima Županije i kako bi se smanjile prostorno – vremenske distance.

Poicentričan razvoj je bitna pretpostavka i uslov za ravnomjerniji privredni i ukupni razvoj područja Županije. Planira se da značajnu ulogu u konstituisanju policentričnog razvojnog modela treba da odigraju opštinski centri, na bazi međusobne komplementarnosti, kooperacije i moguće funkcionalne specijalizacije.

To podrazumijeva da se uvažavaju komparativne prednosti koje centri pružaju u specijalizaciji njihovih funkcija (industrijskoj, turističkoj, sportsko – rekreativnoj i drugim djelatnostima).

Manja razvojna žarišta (sekundarni i tercijalni centri treba da odigraju značajnu ulogu u teritorijalnom širenju procesa urbanizacije i da ubrzaju strukturalni preobražaj seoskih naseljenih mjesta.

Uravnotežen policentrični sistem razvoja urbanih centara različitog nivoa i razvoj seoskih naselja djelovao bi na ujednačavanje uslova života, što bi stimulisalo poduzetnike da se usmjere na intenzivniji razvoj poljoprivredne proizvodnje, otvaranje malih proizvodnih pogona, razvoj proizvodnje u okviru seoskih domaćinstava i drugo.

Na taj način bi centri različitog nivoa s vremenom popravili urbana obilježja. Njihov gravitacioni uticaj bi rastao i obezbjeđivao da se savremene uslužne djelatnosti disperzno razviju u prostoru i tako postanu dostupne cjelokupnoj populaciji Županije.

2.4. Prostorne cjeline

Planirane prostorne cjeline na području Hercegbosanske županije definirane su na osnovu planirane mreže naselja, odnosno na osnovu gravitacionih zona planiranih sekundarnih općinskih i lokalnih centara.

Tabela br.14 : Zone sekundarnih općinskih centara i zone lokalnih centara na području Hercegbosanske županije 2028.

ZONA SEKUNDARNOG CENTRA	ZONA LOKALNOG CENTRA	PRIGRADSKA NASELJA	NASELJA U SASTAVU ZONE LOKALNOG CENTRA	POVRŠINA (km ²)	BROJ STANOVNIKA U ZONI LOKALNOG CENTRA 2028. GODINE
Bosansko Grahovo	Bosansko Grahovo	Obljaj	Bosansko Grahovo, Crnac, Kesići, Korita, Luka, Maleševci, Malo Tičevo, Marinkovci, Mračaj, Obljaj, Pečenci, Preodac, Radlovići, Stožišta, Ugarci, Uništa, Veliko Tičevo, Vidovići, Zaseok	379.17	1.659
	Crni Lug		Bastasi, Crni Lug, Donje Peulje, Donji Kazanci, Gornje Peulje, Gornji Kazanci, Grkovci, Jaruga, Nuglašica, Pržine	270.3	603
	Peći		Donji Tiškovac, Duler, Isjek, Peći, Resanovci, Zebe	142.23	423
Drvar	Drvar	Drvar Selo, Šipovljani, Trninić Brijeg, Vrtoče	Ataševac, Bastasi, Drvar, Drvar Selo, Gruborski Naslon, Kamenica, Mokronoge, Podovi, Šipovljani, Trninić Brijeg, Vidovo Selo, Vrtoče, Zaglavica	341.65	7.533
	Prekaja		Brda, Bunčevac, Ljeskovicica, Motike, Mrđe, Podić, Poljice, Prekaja, Šajinovac, Župa, Župica	219.36	696

Glamoč	Glamoč	Hasići, Radaslije	Babića Brdo, Biličić, Ćirići, Ćoslije, Dubrave, Đuličan, Glamoč, Glavica, Halapić, Hasići, Hozići, Hrbine, Isakovci, Jakir, Kamen, Kovačevci, Malkočevci, Mladeškovci, Petrovo Vrelo, Podkraj, Pribelja, Radaslije	413.76	3.570
	Odžak		Crni Vrh, Hasanbegovci, Hotkovci, Krasinac, Maslina Strana, Odžak, Opačić, Perduhovo Selo, Podgreda, Popovići, Prijani, Rajičke, Reljino Selo, Rore, Stekerovci, Šumnjaci, Vagan	415.34	342
	Vrba		Dolac, Dragnjić, Karajzovci, Karlovac, Kopic, Korićna, Malo Selo, Podglavica, Podgradina, Rudine, Skucani, Staro Selo, Vidimlije, Vrba, Zaglavica, Zajaruga	216.42	357
Kupres	Donje Vukovsko		Bučovača, Donje Vukovsko, Gornje Vukovsko, Kudilji	104.49	203
	Gornje Ravno		Donje Ravno, Gornje Ravno, Mušić, Zvirnjača	90.51	201
	Kupres	Odžak, Olovo	Begovo Selo, Botun, Brda, Donji Malovan, Goravci, Gornji Malovan, Kukavice, Kupres, Kute, Mlakva, Odžak, Olovo, Otinovci, Rilić, Vrila, Zaganlina	203.89	2.794
	Zlosela		Barjamovci, Bili Potok, Blagaj, Mrđanovci, Mrđebare, Novo Selo, Osmanlije, Rastićevo, Šemenovci, Stražbenica, Suhova, Zlosela	174.2	563
Livno	Grgurići		Grgurići, Lopatice, Potkraj, Potok, Smričani, Vidoši	47.24	2.587
	Livno	Drinova Međa, Mali Guber, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Zastinje, Žabljak	Dobro, Drinova Međa, Livno, Mali Guber, Mali Kablići, Podgreda, Potočani, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Veliki Kablići, Zagoričani, Zastinje, Žabljak	191.33	17.745
	Ljubunčić		Bogdaše, Bojmunte, Čelebić, Kovačić, Ljubunčić, Lusnić, Priluka, Prisap, Radanovci, Strupnić, Vrbica, Žirović	261.53	2.201
	Zabrišće		Bila, Držanlije, Grborezi, Komorani, Srđevići, Zabrišće	71.09	2.845
Orguz	Lištani		Čaić, Čaprazlije, Donji Rujani, Gornji Rujani, Gubin, Lištani, Odžak, Provo, Sajković	211.57	1.084
	Orguz		Ćosanlije, Čuklić, Lipa, Orguz, Prolog, Tribić	111.21	2.144
Podhum	Podhum		Bilo Polje, Golinjevo, Miši, Podgradina, Podhum, Vržerala	94.94	3.195

Kongora	Kongora		Borčani, Kongora, Lipa, Mandino Selo, Raščani	266.17	1.669
	Seonica		Crvenice, Omolje, Seonica	39.98	1.408
Prisoje	Kazaginac		Bukova Gora, Gornja Prisika, Kazaginac, Korita, Liskovača, Mijakovo Polje, Pasić, Rašeljke, Renići, Vinica, Zaljut, Zidine	122.27	1.273
	Prisoje		Dobrići, Grabovica, Prisoje, Vrilo	76.71	1.299
	Stipanjići		Jošanica, Podgaj, Stipanjići	39.99	1.249
Šujica	Šujica		Baljci, Bogdašić, Galečić, Šujica	89.33	1.654
Tomislavgrad	Bukovica		Bukovica, Cebara, Donji Brišnik, Gornji Brišnik, Mesihovina, Mrkodol	90.55	2.988
	Raško Polje (Roško Polje)		Krnjin, Radoši, Raško Polje (Roško Polje), Rošnjače, Vojkovići, Vranjače, Zaljiće	79.51	884
	Sarajlije		Kuk, Letka, Lug, Oplećani, Sarajlije, Vedašić	72.53	1.862
	Tomislavgrad	Blažuj, Eminovo Selo, Kolo	Blažuj, Čavarov Stan, Eminovo Selo, Kolo, Kovači, Mokronoge, Omerovići, Srđani, Tomislavgrad	96.77	8.608
UKUPNO				4934.04	73.639

U odnosu na postojeće stanje planirane su nove prostorne cjeline. Tako će se na području općine Bosansko Grahovo izdvojiti još dvije zone lokalnih centara – Crni Lug (jugoistočni dio općine Bosansko Grahovo), i Peći (sjeverozapadni dio općine Bosansko Grahovo). Na području općine Glamoč izdvojit će se takođe dvije zone lokalnih centara – Odžak (sjeverni dio općine Glamoč). Na području općine Kupres izdvojit će se još jedna zona lokalnog centra – Donje Vukosavsko (u jugoistočnom dijelu općine).

2.5. Sistem naselja po karakteru

Osnova za utvrđivanje planiranog sistema naselja po karakteru je tipologija naselja po načinu M.Macure.

Kriteriji za razgraničenje tipova naselja prema M.Macuri su:

- broj stanovnika u naseljenom mjestu,
- % učešća vanpoljoprivrednog u ukupnom stanovništvu,
- funkcije naselja,
- fizionomsko – morfološka obilježja,
- centralitet

Na osnovu ovih kriterija sva naseljena mjesta su podijeljena na gradska, mješovita i seoska. Gradska naselja moraju imati najmanje dvije hiljade stanovnika i 90% nepoljoprivrednog stanovništva, pri čemu ovaj procenat opada sa veličinom naselja, tako da se naseljena mjesta sa 15.000 stanovnika smatraju gradskim ako je u njima najmanje 30% nepoljoprivrednog stanovništva. Nedostatak podataka o nepoljoprivrednom stanovništvu onemogućava da se uradi ova tipologija naseljenih mjesta. Na osnovu određenih procesa kao što su pad populacije, pad ukupne zaposlenosti, pad zaposlenosti u nepoljoprivrednim djelatnostima može se procijeniti buduća tipologija naseljenih mjesta.

Tabela br.15: Naseljena mjesta po karakteru na području Hercegbosanske županije 2028. god.

OPŠTINE	TIP NASELJA I NAZIV NASELJENOG MJESTA		
	GRADSKO	MJEŠOVITO	SEOSKO
BOSANSKO GRAHOVO	BOSANSKO GRAHOVO	Crni lug Peći	Ostala naseljena mjesta opštine
DRVAR	Drvar	Prekaja	Ostala naseljena mjesta opštine
GLAMOČ	GLAMOČ	Odžak Vrba	Ostala naseljena mjesta opštine
KUPRES	KUPRES	Donje Vukovsko Gornje Vukovsko Zlosela	Ostala naseljena mjesta opštine
LIVNO	Livno	Grgurići Lištani Ljubunčić Zabrišće	Ostala naseljena mjesta opštine
TOMISLAVGRAD	Tomislavgrad	Bukovica Kazaginac Roško polje (Raško polje) Sarajlije Seonica Stipanići	Ostala naseljena mjesta opštine
UKUPNO	6	18	244

Od 268 naseljenih mjesta, status gradskog naselja imat će šest općinskih centara, 18 naseljenih mjesta imat će status mješovitih naseljenih mjesta, a 244 status seoskih naseljenih mjesta.

Prema procjeni u gradskim naseljima Hercegbosanske županije živjet će oko 35,3% planiranog stanovništva ili 25.992 stanovnika.

2.6. Stanovi i stanovanje

Stambeni suficit koji je prethodno utvrđen kroz „Prostornu osnovu“, prema procjeni za 2008. godinu iznosio je 7.734 stambene jedinice. Na osnovu procjena porasta broja stanovnika i domaćinstava u periodu od 2008. do 2013. godine stambeni suficit umanjen je za 890, prema tome 2013. godine iznosi 6.844 stambene jedinice.

Do kraja planskog perioda, odnosno do 2028. godine, na cjelokupnom prostoru Hercegbosanske županije, računajući sa očekivanim porastom broja domaćinstava, ukoliko ne dođe do nove stambene izgradnje, stambeni suficit će iznositi oko 6. 500 stambenih jedinica, što ukazuje na činjenicu da će u vremenskom horizontu Plana i dalje postojati značajno veći broj stanova od broja domaćinstava.

Nakon obrade podataka Popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, koji je sproveden u oktobru 2013. godine, dobiće se pouzdani pokazatelji, kako kvantiteta stambenog fonda, tako i kvalitativnih karakteristika (strukture stambenih jedinica, prosječne veličine stana, opremljenosti instalacijama, starosti i sl.).

Trenutno su dostupni preliminarni rezultati o broju popisanih stanova, te kada ove podatke uporedimo sa procijenjenim brojem domaćinstava moguće je utvrditi da 2013. godine postoji suficit od oko 10.300 stambenih jedinica, što na nivou Županije iznosi 32% stanova, a ukoliko ne dođe do nove stambene izgradnje

do kraja planskog perioda, prema procijenjenom broju domaćinstava za 2028. godinu, stambeni suficit bi iznosio oko 9.900 stanova, što na području obuhvata Plana iznosi oko 30% stanova.

U općinama Livno i Tomislavgrad suficit stambenog fonda je manje izražen i iznosi 16%, odnosno 27 %, dok je u općinama Kupres, Bosansko Grahovo, Glamoč i Drvar u prosjeku broj stanova dva puta veći od broja domaćinstava.

Tabela br. 16: Preliminarni rezultati o broju popisanih stanova po općinama (2013.g)

OPĆINA	BROJ POPISANIH STANOVA
BOSANSKO GRAHOVO	1.914
DRVAR	5.004
GLAMOČ	2.546
KUPRES	2.513
LIVNO	11.287
TOMISLAVGRAD	9.001
UKUPNO ŽUPANIJA	32.265

Izvor podataka: Podaci Federalnog zavoda za statistiku: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013.godine, Preliminarni rezultati po općinama i naseljenim mjestima u Federaciji Bosne i Hercegovine; Sarajevo, decembar 2013.godine

Na osnovu prethodno navedenih kvantitativnih pokazatelja, moguće je zaključiti da u planskom periodu akcenat ne treba biti na izgradnji novih stambenih jedinica, već prioritet treba dati poboljšanju kvaliteta života unutar postojećeg stambenog fonda. Planirana izgradnja novih stanova prije svega podrazumijeva izgradnju zamjenskih stambenih jedinica, kako za dotrajale, tako i za stanove uništene tokom ratnih dejstava.

Poboljšanje kvaliteta postojećeg stambenog fonda će se vršiti kroz održavanje postojećih stanova i njihovo opremanje potrebnim instalacijama, kao i kroz obnovu stambenih zgrada uništenih i oštećenih tokom rata, koje su trenutno van funkcije.

Najveći broj oštećenih stanova koji nisu obnovljeni u poslijeratnom periodu, a čija obnova je neophodna, nalaze se u općinama Glamoč i Bosansko Grahovo.

Izgradnju objekata za povremeno stanovanje (vikend izgradnju) treba usmjeriti prema područjima u kojima već postoje vikend naselja, kao i prema prostorima gdje je planiran razvoj turizma.

3. POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE

3.1. Obradiva i neobradiva zemljišta po namjeni

Poljoprivredno zemljište kao prirodno bogatstvo predstavlja dobro od opšteg interesa i kao takvo predstavlja jednu od najvrijednijih kategorija u razvoju. Stoga njegovom očuvanju i unapređenju treba poklanjati posebnu pažnju a posebno u područjima gdje je poljoprivredno zemljište ograničeno i deficitarno kao prirodni resurs.

Teritoriju Hercegbosanske županije čine opštine Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres, Livno i Tomislavgrad. Od ukupne površine županije koja iznosi 493.404.04 ha na poljoprivredno zemljište otpada 126.750,80 ha što iznosi 25.69%.

Obradiva i neobradiva poljoprivredna zemljišta izdvojena su na osnovu CORINE LC klasifikacije (stanje 2006. godine).

Tabela br. 17. Poljoprivredno zemljišta na području Hercegbosanske županije

Poljoprivredno zemljište	Površina (ha)	%
Oranice	7690.81	6.07
Kultivisano	38277.77	30.20
Pašnjaci	62583.42	49.38
Ostalo poljopr. zemljište	16381.89	12.92
Močvarno zemljište	1816.91	1.43
Ukupno	126.750.80	100.00

U strukturi poljoprivrednog zemljišta na oranice otpada 7690.81 ha (6.07 %), kultivisano 38277.77 ha (30.20 %) i pašnjake 62583.42 ha (49.38 %), a ostalo poljoprivredno zemljište zauzimaju površinu od 16381.89 ha (12.92 %).

U strukturi obradivog poljoprivrednog zemljišta oranice zauzimaju oko 16.73 %, a kultivisano zemljište 83.27 %. Pod obradivim poljoprivrednim zemljištem podrazumijevaju se površine pogodne za poljoprivrednu proizvodnju, tj. oraničnu proizvodnju.

U strukturi neobradivog poljoprivrednog zemljišta pašnjaci zauzimaju 77.47 % dok ostalog poljoprivrednog zemljišta ima 20.28%. Površine pod močvarnim zemljištem zauzimaju površinu pod 1816.91ha ili 2.25%. Pod neobradivim poljoprivrednim zemljištem podrazumijevaju se površine koje nisu pogodne za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju nego su pogodne za pašnjake,.

Iz tabelarnog prikaza vidljivo je da na teritoriji županije najviše ima pašnjaka - 49.38 %. Najmanje površina je pod oranicama, jer je veliki dio oraničnih površina zapušten i ne obrađuje se u tu svrhu, već se koristi za ispašu, odnosno pod močvarnim zemljištem koje se uopšte ne koristi u poljoprivredne svrhe.

Tabela br.18. Poljoprivredno zemljište po općinama Hercegbosanske županije na osnovu CORINE LC klasifikacije (stanje 2006. godine).

Opština	Oranice (ha)	Pašnjaci (ha)	Kultivirano zemljište (ha)	Ostalo poljopr. zemljište (ha)	Močvarno zemljište (ha)	Ukupno (ha)
BOSANSKO GRAHOVO	1706.62	7502.63	1697.62	2403.48	1200.38	14510.73
DRVAR	0	3987.19	2814.64	3701.74	63.76	10567.33
GLAMOČ	2160.68	7254.95	5629.15	1713.65	295.18	17053.61
KUPRES	1501.35	19045.40	2368.22	1100.20	74.50	24089.67
LIVNO	1461.48	18815.90	12671.07	3441.50	183.09	36573.04
TOMISLAVGRAD	860.68	5977.34	13097.08	4021.33	0	23956.43
UKUPNO						126750.80

Najviše poljoprivrednog zemljišta ima opština Livno a najmanje opština Drvar. Najviše površina pod oranicama ima opština Glamoč - 2160.68 ha. Kultiviranog zemljišta najviše ima opština Tomislavgrad - 13097.08 ha, a najviše površina pod pašnjacima imaju opštine Livno i Kupres, dok ostalog poljoprivrednog zemljišta (koje se ne obrađuje) najviše imaju opštine Drvar i Tomislavgrad.

Najviše obradivog zemljišta imaju opštine Tomislavgrad (13.957.76 ha) i Livno (14.132.55 ha), a zatim opština Glamoč - 7.789.83 ha, pa opština Kupres - 3869.57 ha, Bosansko Grahovo - 3404.23 ha i najmanje opština Drvar - 2814.64 ha.

U kategoriju ostalo poljoprivredno zemljište spada zemljište koje se ne obrađuje duže ili kraće vrijeme (2-4 godine), koje je zpušteno a obzirom da je ovo područje bilo izloženo ratnim dešavanjima, takva kategorija je znatno zastupljena u svim opštinama. Ova kategorija je najviše je zastupljena u opštini Tomislavgrad, Drvar i Livno, dok je u ostalim opštinama manja zastupljenost. Najmanja zastupljenost je u opštini Kupres, jer se najveći dio koristi za ispašu, tj. pod pašnjacima je.

U neplodne površine uključeni su oni prostori koji se u sadašnjem stanju ne mogu koristiti za poljoprivrednu proizvodnju. U ove kategorije su uključeni urbani prostori, te prostori koji se koriste za rudarstvo, infrastruktura i dr.

3.2. Kategorizacija poljoprivrednog zemljišta

Kategorizacija zemljišta vrši se po raznim osnovama, kako bi se objektivno utvrdila proizvodna sposobnost tla na određenom prostoru. Zavisno od uslova i položaja tla u prostoru postoji niz klasifikacija, a za područje Hercegbosanske županije sa aspekta plodnosti tla, relevantne su tri klasifikacije zemljišta:

- Pedološka klasifikacija ili tipološka struktura tla,
- Katastarska klasifikacija ili katastarsko bonitiranje i
- Bonitiranje tla kao relativna ocjena njegovog kvaliteta.

Pedološka klasifikacija zemljišta je detaljno obrađena u poglavlju o pedološkim karakteristikama tla u okviru „Prostorne osnove“.

Tabela br.19 Zastupljenost pedoloških tipova zemljišta na teritoriji Hercegbosanske županije

Pedološki tipovi tla	%	ha
Deposoli (zemljišta deponije)	0.04	220.29
Distrični kambisol	0.39	1909.62
Eutrični kambisol	2.07	10226.26
Kalkokambisol	15.38	75857.96
Kalkomelanosol	56.34	277951.33
Litosol	6.47	31916.17
Luvisol	0.06	309.79
Ranker	1.07	4117.14
Regosol (sirozem)	1.47	7273.81
Vertisol (smonica)	0.27	1323.53
Rendzina	8.86	42731.27
Mineralno močvarno tlo - euglej	2.62	12939.51
Fluvisol	1.65	8134.06
Histosol-niski treset	1.60	7915.64
Humofluvisol	0.14	667.14

Katastarskom klasifikacijom utvrđuje se pogodnost zemljišta za gajenje određene kulture i njegova plodnost. Ovom klasifikacijom se utvrđuje katastarska kultura i unutar nje klasa za svaku parcelu posebno. Na bazi plodnosti tla i načina iskorištavanja, svaka parcela se svrstava u jednu od 8 katastarskih klasa, a plodnost tla se određuje na osnovu fizičkih i hemijskih osobina tla, položaja, vodno-vazdušnog režima i klimatskih uslova proizvodnje. S obzirom na način iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, katastarske kulture se dijele na:

- Oranice ili njive – na kojima se uzgajaju uglavnom ratarske kulture,
- Bašte ili vrtove – površine uglavnom za proizvodnju povrća
- Voćnjaci – površine zasađene višegodišnjim voćnim kulturama,
- Vinogradi – nasadi vinove loza,
- Travnjaci – mogu biti livade i pašnjaci;

Livada je površina poljoprivrednog obradivog tla, obrasla grupacijom samoniklih ili nadosijanih višegodišnjih graminea i leguminoza.

Pašnjaci su površine poljoprivrednog (neobradivog) zemljišta, obrasle samoniklim ili nadosijanim gramineama, a iskorištavaju se samo ispašom.

Ribnjaci su prirodna ili izgrađena uzgajališta riba.

Trstici ili bare su močvarna tla, koja se praktično ne mogu koristiti u poljoprivrednoj proizvodnji, ali se mogu posebnim melioracionim mjerama prevesti u obradiva poljoprivredna tla.

Ova klasifikacija zbog ažurnosti katastarskih podataka ne daje nam precizne podatke. Shodno tome potrebno je ažurirati katastarske podatke i uvesti bazu podataka o poljoprivrednom zemljištu.

Tabela broj 20: Poljoprivredno zemljište HBŽ prema katastru

Općine	UKUPNO (ha)	UK.OBRADIVO(ha)	ORANICE(ha)	VOĆNJACI (ha)	LIVADE	PAŠNJACI
B.Grahovo	47665	14649	3147	50	11452	33016
Drvar	22672	11220	3710	191	7319	11452
Glamoč	63270	26506	7784	42	18680	36764
Kupres	43215	22406	9186		13220	20809
Livno	79497	31307	12059	42	19206	48190
Tomislavgrad	71206	22984	13433	53	9498	48222
Ukupno (ha)	327525	129072	49319	378	79375	198453
%	100	39,4	15,1	0,1	24,2	60,6

Pored ovih kategorizacija, a u cilju utvrđivanja pogodnosti tla za uzgoj bilja i ocjene plodnosti zemljišta, vrši se bonitiranje poljoprivrednog zemljišta, koje podrazumijeva relativnu ocjenu kvaliteta tla, a izražava se u poenima (bodovima) od 1 do 100.

Za potrebe bonitiranja uzimaju se u obzir slijedeća svojstva zemljišta:

- Endomorfološka (dubina profila, zbijenost, skeletnost, plastičnost, ljepljivost),
- Fizička svojstva (tekstura, struktura, propusnost),
- Hemijska svojstva (pH, humoznost, sadržaj CaCO₃ i hranjivost elemenata),
- Orografske karakteristike (ekspozicija, nagib, nadmorska visina),
- Hidrološke prilike (plavljenje, odvodnjavanje, navodnjavanje).

Potrebno je uvesti monitoring i stalno praćenje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, i izraditi detaljnije karte uporabne vrijednosti zemljišta.

3.3. Bilansi poljoprivrednog zemljišta po upotrebnoj vrijednosti

Na području teritorije Županije poljoprivredno zemljište je podijeljeno na tri grupe (zone) kategorija upotrebne vrijednosti:

- I. Prva zona (I-IV bonitetne kategorije)
- II. Druga zona (V-VI bonitetne kategorije)
- III. Treća zona (VII-VIII bonitetne kategorije)

U prvu zonu spadaju zemljišta koja su prikladna za kultiviranje, odnosno zemljišta na kojima se može organizovati poljoprivredna proizvodnja, I-IV bonitetne kategorije.

Na teritoriji Županije ova zona je zastupljena u iznosu od 36.37 % i najzastupljenija je na području opštine Livno (sjeverozapadni i jugoistočni dio Livanjskog polja) i Duvno (središnji dio Duvanjskog polja), a u manjoj mjeri na teritoriji opština Glamoč (Glamočko polje), Kupres (središnji dio polja) i Bosansko Grahovo (područje Vidovića i Pečenaca).

Imajući u vidu ove površine koje su prikladne za kultiviranje potrebno je izvršiti meliorativne i agrotehničke zahvate na poboljšanju kategorija tla što stvara ambijent za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Takođe,

potrebno je dosljedno provoditi propise koji će maksimalno štititi zemljište od I do IV bonitetne kategorije u što većem obimu i što racionalnije iskorištavanje zemljišta uz intenziviranje proizvodnje. Zemljište od I do IV bonitetne kategorije utvrđuje se isključivo kao poljoprivredno.

U drugu zonu spadaju zemljišta koja su manje prikladna za kultiviranje, V-VI bonitetne kategorije. U ovu grupu spadaju zemljišta na kojima je moguće organizovati poljoprivrednu proizvodnju uz prethodna ulaganja uz široku lepezu mjera uređenja zemljišta.

Ova zona je najviše zastupljena na teritoriji Županije u iznosu od 52.86 %. Zastupljena je na prostorima svih opština i zahvata formacije blago nagnutih terena, nešto veće nadmorske visine, koja je izuzetno povoljna za razvoj stočarstva, i povrtlarstva (planinskog).

Ovu zonu čine tipovi tla kao što su planinske crnice, rendzine, distrično i eutrično smeđe tlo. Ova tla karakterišu mala dubina soluma pa su na većim nagibima snažno izložena erozivnim procesima. Osnovno ograničenje ovih zemljišta za ratarsku proizvodnju je otežano korištenje mehanizacije.

Zemljište V i VI bonitetne kategorije utvrđuje se kao poljoprivredno i samo izuzetno kao zemljište za ostale namjene.

U treću zonu spadaju zemljišta koja nisu interesantna za poljoprivrednu proizvodnju i imaju velika ograničenja za upotrebu u poljoprivredi, VII-VIII bonitetne kategorije. Na teritoriji Županije ova zona je zastupljena u iznosu od 10.77 %. Ova zona je uglavnom zastupljena u višim predjelima i čine je tla planinska crnica, distrično smeđe tlo i smeđe tlo na krečnjaku.

Ograničavajući faktori njihovog šireg korištenja u poljoprivrednoj proizvodnji su:

- veliki nagib terena,
- mala dubina tla (do 25 cm),
- jako izražena erozija tla,
- jako izražena skeletnost ili kamenitost,
- otežano korištenje mehanizacije i
- nepovoljne klimatske prilike.

Zemljište VII i VIII bonitetne kategorije utvrđuje se kao zemljište koje će se prema potrebama koristiti i za druge namjene.

Dominiranje pojedinih kategorija poljoprivrednog zemljišta ujedno je i pokazatelj razvijenosti pojedinih područja odnosno u kojim područjima se treba intenzivirati i unaprijediti proizvodnja hrane.

Obzirom da je zemljište ograničen, prirodni resurs, značajan potencijal poljoprivrednog zemljišta bi se mogao dobiti privođenjem kulturi odnosno rekultivacijom oštećenih poljoprivrednih zemljišta na kojima je onemogućena poljoprivredna proizvodnja.

3.4. Područja melioracije i komasacije

Zbog neravnomjernog rasporeda padavina koje su obilne u jesenjim i zimskim mjesecima a nedovoljne u toku vegetacije područje Županije deficitarno je vodom za potrebe stabilne i visokoproduktivne poljoprivredne proizvodnje. Taj veliki priliv voda sa okolnih planina u određeno doba godine potrebno je zadržati u vodonepropusnim dijelovima polja, spriječiti njihovo poniranje a potom iz vještačkih akumulacija vršiti distribuciju za namjenske potrebe.

Livanjsko i Glamočko polje su u jesen, zimu i proljeće najvećim dijelom poplavljeni, jer postojeći ponori nisu u stanju da prime svu vodu koja dospije sa okolnih područja.

Livanjsko polje je ispresijecano mrežom kanala koji, višak vode tokom jesensko - zimskog perioda odvede u Buško jezero na njegovom jugoistočnom dijelu.

Melioracioni radovi su izvršeni u centralnom dijelu Livanjskog polja. Na oko 2900 ha izvedena je osnovna odvodnja sa kanalskom mrežom koja se oslanja na kanale Jaruge i kanale Brdo - Plovača.

Na području Ždralovca u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja takođe je izvedena osnovna mreža odvodnih kanala na 1070 ha poljoprivrednog zemljišta, koja je trenutno spojena na prirodnu jarugu po čijoj trasi treba da se u II fazi izgradnje sistema HE Orlovac izvede energetska kanal Brežine - Vrbica. Ovo meliorisano područje je zapušteno i polako obrasta žbunastom vegetacijom i drvećem (kanali zatrpani) te ih je potrebno revitalizirati.

U centralnom dijelu Duvanjskog polja tokom 1991. godine izvršena je detaljna odvodnja (drenaža) na oko 900 ha poljoprivrednog zemljišta koje je pripadalo PD "Duvno".

Komasacija je vrlo važan instrument organizacije i uređenja poljoprivrednog zemljišta.

Komasacija obuhvata planske, organizacione, pravne, ekonomske i tehničke mjere koje se sprovode u cilju ukрупnjavanja i poboljšanja prirodnih i ekoloških uslova na zemljištu. Program komasacije donosi općinsko vijeće i kantonalna skupština na vlastitu inicijativu i na inicijativu vlasnika zemljišta koji imaju u vlasništvu više od 80% površina zemljišta. Ukoliko bude interesa za ove mjere uređenja poljoprivrednog zemljišta potrebno ih je maksimalno podržati.

Zakonom o poljoprivrednom zemljištu (Službene novine F BiH br. 52/09), i Zakonom o poljoprivrednom zemljištu (Narodne novine HBŽ br. 2/10) kao i podzakonskim aktima uređuje se; planiranje, zaštita, uređenje i korišćenje poljoprivrednog zemljišta kao i druga pitanja vezana za poljoprivredno zemljište kao dobro od opšteg interesa.

4. ŠUME I ŠUMSKA ZEMLJIŠTA

Šume i šumska zemljišta su dobra od opšteg interesa te uživaju posebnu zaštitu države i koriste se pod uslovima i na način koji su propisani Zakonom o šumama ("Sl. novine FBiH", br: 20/02, 29/03, 37/04). Gospodarenje šumama vrši se na temelju smjernica propisanih Šumskogospodarskim osnovama (ŠGO) i važećim zakonskim propisima Hercegbosanske županije i Federacije BiH. U proceduri je donošenje Zakona o šumama Hercegbosanske županije, dok je Uredba o šumama Hercegbosanske županije donesena 2010. godine (Narodne novine HBŽ broj 3/10; 6/10).

Ukupne površine šuma i šumskog zemljišta zauzimaju 72,74%¹ teritorije Hercegbosanskog kantona, uključujući i površine šibljaka i goleti.

4.1. Kategorizacija šumskog zemljišta

Šume i šumska zemljišta razvrstavaju se na šire i uže kategorije, razvrstane u obrasle površine pod šumom zavisno od njihovog porijekla i neobrasle površine prema produktivnosti u šumarskom pogledu. Na području Kantona utvrđene su sljedeće kategorije šuma i šumskih zemljišta:

- visoke šume s prirodnom obnovom,
- šumske kulture,
- izdanačke šume,
- goleti ispod gornje granice privredne šume,
- neproduktivne površine u šumarskom pogledu.

Uže kategorije šuma i šumskog zemljišta prikazane su u narednoj tabeli.

Tabela br.21: Kategorizacija šuma i šumskog zemljišta Hercegbosanske županije

ŠIRA KATEGORIJA	UŽA KATEGORIJA
Visoke šume s prirodnom obnovom	Visoke šume bukve
	Mješovite šume bukve i jele, mješovite šume bukve i jele sa smrčom, čiste i mješovite šume jele i smrče
	Borove šume
Šumske kulture	Šumske kulture četinarara
Izdanačke šume	Izdanačke šume bukve
	Izdanačke šume hrasta i ostalih lišćara
Goleti ispod gornje granice privredne šume	Šibljaci podesni za pošumljavanje
	Goleti podesne za pošumljavanje
Neproduktivne površine u šumarskom pogledu	Krš i goleti nepodesne za pošumljavanje
	Stalne šumske čistine
	Šume nepodesne za gazdovanje
	Šumske komunikacije
	Uzurpacije

U ekološko-vegetacijskom pogledu (Stefanović, 1983.) područje Hercegbosanske Županije, se prostire na dvije vegetacijske oblasti, i to, oblast unutrašnjih Dinarida i Mediteransko – dinarske oblasti.

¹ CLC Corine Land Cover

Prema ekološko-vegetacijskoj klasifikaciji na teritoriji županije najviše su zastupljene šume bukve i jele sa smrčom (*Piceo - Abieti - Fagetum*) - oko 36%, zatim šume bukve (*Fagetum montanum*) - oko 17%. Veliko učešće u ukupnoj vegetacijskoj slici Županije uzimaju i nisko produktivne zajednice medunca i bijelog graba (*Quercus pubescentis - Carpinetum orientalis*), odnosno zajednice medunca i crnog graba (*Quercus - Ostryetum carpinifoliae*, Orno - *Ostryetum*). Kao posebno vrijedne zajednice, potrebno je izdvojiti šume lužnjaka i običnog graba (*Genisto elatae - Quercetum roboris*), u grahovskom polju, kao i zajednice klekovine bora (*Pinetum mugii*), na višim nadmorskim visinama.

Tabela br.22: Ekološko-vegetacijska klasifikacija šuma Hercegbosanske županije

NAZIV	Površina (ha)
Šume bukve (<i>Fagetum montanum</i>)	24,509.56
Termofilne šume bukve (<i>Seslerio - Fagetum, Ostryo - Fagetum, Aceri obtusati - Fagetum</i>)	4,867.34
Subalpinske šume bukve (<i>Fagetum subalpinum</i>)	6,114.19
Šume bukve i jele (<i>Abieti - Fagetum</i>)	15,350.47
Šume bukve i jele sa smrcom (<i>Piceo - Abieti - Fagetum</i>)	51,678.83
Šume jele smrce (<i>Abieti - Piceetum</i>)	5,042.34
Šume bijelog bora i smrce (<i>Piceo - Pinetum</i>)	6,221.76
Mrazisne šume smrce (<i>Piceetum montanum inversum</i>)	1,670.49
Subalpinske šume smrce (<i>Piceetm subalpinum</i>)	14.46
Šumske kulture četinarara	980.84
Ostale šumske kulture	109.00
Šume crnog bora (<i>Pinetum nigrae</i>)	878.02
Šume klekovine bora (<i>Pinetum mugii</i>)	596.32
Šume lužnjaka i običnog graba (<i>Genisto elatae - Quercetum roboris</i>)	457.66
Šume kitnjaka (<i>Quercetum petrae - montanum</i>)	157.65
Šume cera (<i>Orno - Quercetum cerris</i>)	1.663.89
Šume medunca i crnog graba (<i>Quercus - Ostryetum carpinifoliae, Orno - Ostryetum</i>)	7.443.56
Šume medunca i bijelog graba (<i>Quercus pubescentis - Carpinetum orientalis</i>)	13.727.95
Šume crne joha (<i>Alnetum glutinosae</i>)	111.24
UKUPNO (ha)	141,595.55

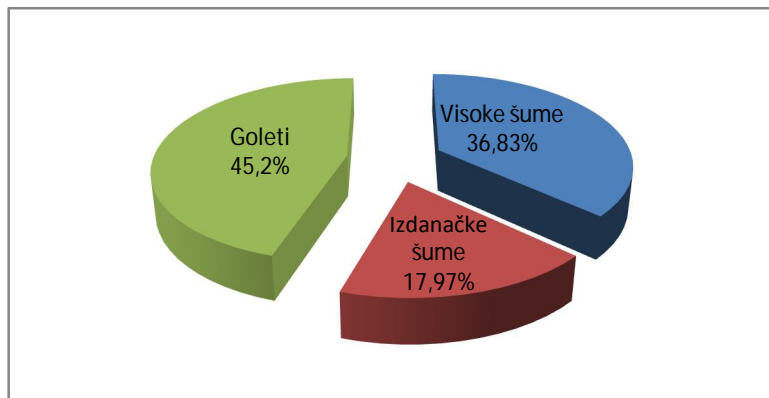
4.2. Bilansi šumskog zemljišta

Na području Hercegbosanske županije većina šumskog fonda nalazi se u državnom vlasništvu (prema nezvaničnim procjenama preko 80% šuma i šumskog zemljišta je u državnom vlasništvu). S obzirom da zvanični podaci o stanju šumskog fonda u privatnom vlasništvu, na predmetnoj teritoriji, ne postoje, isti nisu razmatrani u ovom dokumentu. Podaci za državne šume preuzeti su iz katastra ŠGD "Hercegbosanske šume" i prema ovom izvoru ukupna površina pod šumom i šumskim zemljištem u državnj svojnini na području Hercegbosanske županije iznosi 283.915,82 ha.

Tabela br.23.: Šumske površine kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“²

Šumarija	POVRŠINE (ha)			
	Visoke šume	Izdanačke šume	Goleti	UKUPNO
Drvar	24.018,00	9.750,94	7.857,40	41.626,34
Glamoč	28.944,79	4.648,24	25.297,69	58.890,72
B.Grahovo	21.763,90	7.469,80	13.692,90	42.926,60
Kupres	16.326,30	1.926,20	8.354,80	26.607,30
Livno	7.153,59	16.876,42	34.004,08	58.034,09
Tomislavgrad	6.373,82	10.341,36	39.115,59	55.830,77
UKUPNO	104.580,40	51.012,96	128.322,46	283.915,82

Dijagram 1. Bilans šumskih površina kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“

Iz predhodne tabele i dijagrama vidljivo je da je veliki procenat šuma i šumskog zemljišta neobraslo šumsko zemljište, odnosno goleti (45,2%), dok na visoke šume od ukupnog šumskog zemljišta otpada 36,83%. Na cijeloj teritoriji Županije izdanačke šume zauzimaju 17,97%.

Generalno šumovitost Županije je prilično niska. U ukupnom bilansu, obraslo šumsko zemljište zauzima 30,79% teritorije Županije (tabela 23), što je ispod prosjeka šumovitosti Bosne i Hercegovine koji iznosi 53%.

Tabela br.24: Bilansi šuma i šumskog zemljišta po općinama Hercegbosanske županije

Općina	Površina općine (ha)	Površina šumskog fonda (ha)	Učešće šumskog fonda (%)	Površina šibljacka i goleti (ha)	Učešće šibljacka i goleti (%)
BOSANSKO GRAHOVO	79170	28833.25	36.42	35065.94	44.29
DRVAR	56102	33186.19	59.15	12020.67	21.43
GLAMOČ	104551	35068.96	33.54	52179.38	49.91
KUPRES	57309	18221.89	31.80	14801.94	25.83
LIVNO	98891	21449.69	21.69	39065.80	39.50
TOMISLAVGRAD	97381	15166.83	15.57	53823.28	55.27
UKUPNO	493404	151926.81	30.79	206957.00	41.95

Iz gornje tabele je vidljivo da šume i šumsko zemljište županije iznosi 72,74 %³. Općine Livno i Tomislavgrad se odlikuju izrazito niskom šumovitošću, što je uslovljeno jakim uticajem submediteranske klime i stvaranjem velikih površina goleti i šikara. Ostale općine imaju dosta povoljniju vegetacijsku sliku, i iste se odlikuju većim učešćem površina pod šumama u odnosu na goleti i šikare. Najšumovitija općina Županije jeste Drvar.

² Izvor: ŠGD „Hercegbosanske šume“ –Plan poslovanja 2013-2015

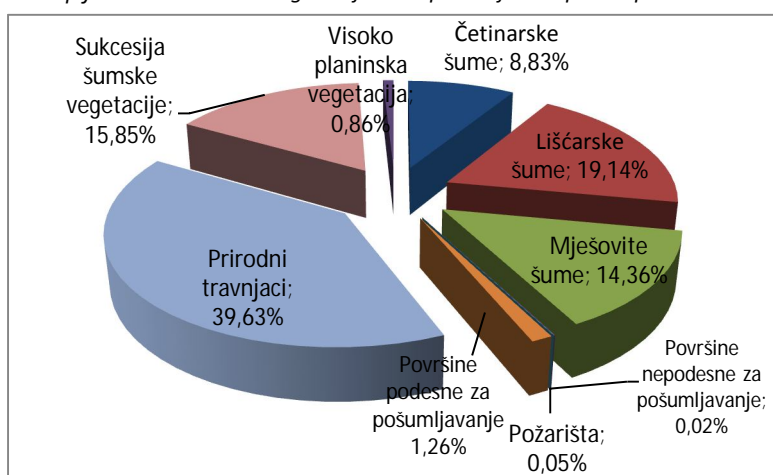
³ U ove bilanse su uključene i površine šibljacka i goleti.

Prema podacima preuzetim iz projekta Evropske agencije za životnu sredinu CLC CORINE 2006, koji se odnosi na aktuelno korišćenje zemljišnih resursa i koji su dobijeni satelitskim snimanjem koje je za BiH započeto 2007. godine, a uspješno završeno 2008. godine, dobijena je sljedeća struktura šumskog fonda na području Hercegbosanske županije.

Tabela br.25: Bilansi šuma i šumskog zemljišta⁴ Hercegbosanske županije

Kategorija/ Opština	Bosansko Grahovo	Drvar	Glamoc	Kupres	Livno	Tomislav- grad	UKUPNO
Crnogorične šume	2714.42	3214.28	12969.78	8715.07	1613.02	2462.66	31689.22
Listopadne šume	16641.24	14797.55	5483.47	3620.15	17511.71	10644.47	68698.60
Mješovite šume	9477.59	15174.36	16615.70	5886.66	2324.96	2059.70	51538.98
Požarišta					144.23	28.16	172.39
Površine nepodesne za pošumljavanje					66.03		66.03
Površine podesne za pošumljavanje	1921.00	126.93	597.45	69.03	1529.74	267.08	4511.23
Prirodni travnjaci	21768.49	6860.83	41021.68	9054.58	21761.11	41782.10	142248.79
Sukcesija šumske vegetacije	10671.20	5032.91	10215.37	5678.33	15448.35	9824.48	56870.64
Visoko planinska vegetacija	705.25		344.88		116.34	1921.46	3087.93
UKUPNO	63899.19	45206.86	87248.34	33023.82	60515.49	68990.12	358883.81

Dijagram 2. Zastupljenost šuma i šumskog zemljišta na području HBŽ prema podacima CORINE 2006

Navedena kategorizacija je preuzeta iz standardne nomenkulture Corine Land Cover projekta i ista je prilagodjena šumarskim terminima.

⁴ Satelitski snimak – CLC Corine Land Cover

U okviru kategorije „površine podesne za pošumljavanje“ sadržane su i površine sa oskudnim biljnim pokrovom kao i rijetka grmolika termofilna vegetacija, dok su u kategoriji „sukcesija vegetacije“ djelom uključene i napuštene poljoprivredne površine. U kategoriju „visokoplaninska vegetacija“ pokraj sekundarnih planinskih travnjaka isprepletenim grmolikom vegetacijom, uključene su i vrištine.

Prema Corine 2006 obuhvaćeno je područje cjelokupne Županije, dok ŠGD „Hercegbosanske šume“ vode evidenciju samo o šumskim površinama kojima gazduje ŠGD „Hercegbosanske šume“.

4.3. Šumsko-privredna područja

Gazdovanje šumama i šumskim zemljištem u državnom vlasništvu na području Hercegbosanske županije vrši ŠGD Hercegbosanske šume. Kao temelj održivog gazdovanja šumama i izrade planova gazdovanja su Šumsko gospodarske osnove (ŠGO). ŠGO se izrađuju u okviru svakog Šumsko gospodarskog područja (ŠGP) kojih na teritoriji Županije ima šest.

ŠGO za šumariju Drvar, Kupres, i B. Grahovo vrijede do kraja 2014.god. Za šumarije Tomislavgrad ŠGO vrijedi do kraja 2020., za šumariju Livno do kraja 2021., a za šumariju Glamoč u proceduri je usvajanje nove ŠGO za buduće razdoblje od deset godina. Izradom ŠGO-a za sve organizacione jedinice stvorili su se dobri preduslovi za gazdovanje šumama i šumskim resursima, i izradu planova poslovanja koji su podloga svih poslovnih aktivnosti.

Šumsko-gospodarsko područje (ŠGP) je jedinstveni gazdinsko-proizvodni objekat, koji je organizovan po principu gospodarskih jedinica (GJ) i odjeljenja (GO).

Svako ŠGP podijeljeno je na gospodarske jedinice. Gospodarska jedinica predstavlja užu cjelinu s obzirom na organizaciju rada i ima obilježja objekta jedne radne jedinice u gospodarenju šumama. G.J. je veoma heterogena u pogledu staništa i sastojinskih prilika. U tabeli 25. su prikazana Šumskogospodarska područja i gospodarske jedinice na teritoriji Hercegbosanske županije.

Tabela br.26: Pregled ŠGP i GJ kojima gazduje ŠGD Hercegbosanske šume

Š.G.D. Hercegbosanske šume d.o.o. Kupres	Šumsko gospodarsko područje (ŠGP)	gospodarska jedinica (GJ)
Šumarija Drvar	Drvarsko	Osječenica-Drvar-dio
		Klekovača-Drvar-dio
		Klekovača-Repovac-dio
		Kamenica-Vučjak-dio
		Jadovnik-Drvar-dio
Šumarija Glamoč	Glamočko	Staretina-Golija
		Šator
		Bunarić
		Mliništa-Paripovac
		Hrbaljine-Kujača
Šumarija B.Grahovo	Bosansko-Grahovsko	Uilica
		Jadovnik-Grahovo
		Jadovnik-Drvar-dio
		Međugorje-Nuglašica
		Gnjat-Risovac
Šumarija Kupres	Kupreško	Gornji Janj
		Kupres
		Ravašnica-Raduša
		Malovan-Želivodić
		Ljubuša-Vran
		Škrta-Nišan
		Prusačka Rijeka
Šumarija Livno	Livanjsko	Golija
		Troglav
		Krug planina
		Kamešnica
		Tribanj Tušnica
Šumarija Tomislavgrad	Tomislavgrad	Šujica
		Ljubuša
		Vran planina
		Lib-Gvozd
		Grabovica-Midena
		Zavelim -Kamešnica
		Tušnica-Kologaj

Lovstvo i lovna područja

Na teritoriji Hercegbosanske županije formirana su 22 lovišta Odlukom o uspostavljanju lovišta (Narodne novine Hercegbosanske županije broj 12/08) i ista egzistiraju u okviru svih šest šumskogospodarskih područja.

Većina lovišta na području kojim gospodari ŠGD "Hercegbosanske šume" d.o.o Kupres svrstavamo u brdsko - planinski tip lovišta. S obzirom na stanišne uvjete koji vladaju na tome području, glavne vrsta divljači koje naseljavaju lovišta županije su:

- od krupne divljači - mrki medvjed (*Ursus arctos*), srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), vuk (*Canis lupus*), divokoza (*Rupicapra rupicapra*),
- sitna divljač - zec (*Lepus europeus*), divlja mačka (*Felis silvestris*), lisica (*Vulpes vulpes*), jazavac (*Meles meles*), kuna zlatica (*Martes martes*), lasica (*Mustela nivalis*), tvor (*Mustela putorius*), prepelica (*Conturnix coturnix*), jarebica šumska – lještarka (*Terastes bonasia*), veliki tetrijeb (*Tetrao urogallus*), jarebica kamenjarka – grivna (*Alectoris graeca*), divlje patke (*Anatidae* sp), liska crna (*Fulica atra*), šljuka šumska (*Scolopax rusticola*) i dr.

Područje županije naseljavaju i rijetke i ugrožene vrste divljači koje su pod posebnom zaštitom: ris (*Lynx lynx*), vjeverica (*Sciurus vulgaris*), čaplje (*Ardeidae* sp.- osim sive čaplje), orlovi (*Aquila* sp), sokolovi (*Falconidae* sp.), jastrebovi (*Accipitridae* sp), liske (*Rallidae* sp. - osim crne liske), čigre (*Strenidae* sp.), sove (*Strigidae*) i gnjurci (*Podicipedidae* sp.).

Gospodarenje divljači i lovištem uređuje se Lovno-privrednom osnovom, planskim aktom za desetogodišnji period, kojim se definiše uzgoj, zaštita i iskorištavanje divljači na nekom području. Cilj gospodarenja lovnim područjima je uzgoj i zaštita gospodarskih vrsta te povećanje broja divljači u skladu s bonitetnim mogućnostima lovišta. Smjernice gospodarenja su da se u lovištu uzgajaju određene vrste divljači, da se ne naruši prirodna ravnoteža između pojedinih vrsta divljači, te da se brojno stanje divljači održi na nivou koji će dozvoliti maksimalan broj divljači koja neće činiti štete u šumarstvu.

Lovstvo je značajna djelatnosti koja će u budućnosti djelovati na razvitak turizma na ovom području.

4.4. Zaštitne šume, zaštićene šume, šumski rezervati

Šume visoke zaštitne vrijednosti

Sve šume imaju socijalne vrijednosti i vrijednosti značajne za životnu sredinu, kao što su staništa divljih životinja, vodeni tokovi i arheološke lokacije. Tamo gdje se smatra da ove vrijednosti imaju izuzetan značaj ili važnost, šume se mogu definisati kao šume visoke zaštitne vrijednosti (HCVF – *High Conservation Value Forests*). Visoke zaštitne vrijednosti prvobitno je definisao Savjet za Upravljanje Šumama (FSC) za korištenje prilikom certifikacije šuma, ali se upotreba tog koncepta proširila i u druge svrhe, uključujući zaštitu, planiranje i zastupanje prirodnih resursa, kartiranje krajolika i izradu politika velikih kompanija.

Po kriterijima FSC postoji šest visokih zaštitnih vrijednosti (VZV):

- VZV-1 Šumska područja koja sadrže globalno, regionalno ili državno važne koncentracije biodiverziteta
  - VZV-1a Zaštićena područja
  - VZV-1b Ugrožene vrste i vrste u opasnosti
  - VZV-1c Endemske vrste
  - VZV-1d Važne povremene koncentracije,
- VZV-2 Šumska područja koja sadrže globalno, regionalno ili državno značajne prostrane šume nivoa krajolika,
- VZV-3 Šumska područja koja sadrže eko sisteme koji su rijetki, u opasnosti ili ugroženi,
- VZV-4 Šumska područja koja obezbjeđuju osnovne prirodne usluge u kritičnim situacijama
  - VZV-4a Šume važne za vodene tokove
  - VZV-4b Šume važne za kontrolu erozije
  - VZV-4c Šume koje predstavljaju značajne prepreke požarima,
- VZV-5 Šumska područja fundamentalna za zadovoljavanje osnovnih potreba lokalnih zajednica,
- VZV-6 Šumska područja značajna za tradicionalni kulturni identitet lokalnih zajednica.

ŠGD Hercegbosanske šume su u 2012. god. ispunili sve uslove za sticanje FSC sertifikata, što znači da se šumama gospodari u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardima.

Shodno tome, na prostoru Hercegbosanske županije izdvojeno je ukupno 10899.69 ha šuma i šumskog zemljišta u kategoriju „Šume visoke zaštitne vrijednosti - ŠVZV“, što predstavlja 3.84 % od ukupnog šumskog fonda u državnom vlasništvu. ŠVZV su ona područja šuma kojima treba gospodariti na odgovarajući način, kako bi se održale ili unaprijedile identifikovane visoko zaštitne vrijednosti.

Dobijanjem FSC sertifikata ŠGD „Hercegbosanske šume“ u okviru organizacionih jedinica pristupilo je izradi HCVF elaborata- Elaborat izdvajanja šuma visoke zaštitne vrijednosti na teritoriji 6 šumsko gospodarskih područja.

U sklopu HCVF elaborata za ŠGP Livanjsko identifikovana su i odabrana četiri područja, kao šume visoke zaštitne vrijednosti. Na osnovu PRINCIPA 9 FSC-a –“Održavanje šuma visoke zaštitne vrijednosti”predloženi su sljedeći dijelovi šuma koji bi se okarakterisali kao šume visoke zaštitne vrijednosti i za koje bi se propisale posebne mjere gazdovanja u cilju održanja i poboljšanja identifikovanih karakteristika te propisao monitoring u svrhu praćenja stanja ovih izdvojenih područja:

- predio Bašajkovac (sa izvorištem “Duman” i kulama)- područje od značaja za vodosnabdijevanje lokalnog stanovništva pitkom vodom i područje od kulturno-povijesnog značaja,
- područje Velikog Troglava - područje koje sadrži ekosisteme koji su rijetki, u opasnosti ili ugroženi i važni za kontrolu erozije,
- predio Potajnica - izvorište vode i područje s rijetkom i ugroženom vrstom,
- sjemenska sastojina crnog bora i munike– područje koje sadrži rijetku i ugroženu vrstu i služi za sakupljanje sjemena.

Na području opštine Drvar kojim gazduje šumarija Drvar postoji više lokaliteta koji imaju obilježja ŠVZV. U okviru ŠGP Drvarsko urađen je HCVF elaborat za područje Vrela Bastašica. Pored ovog područja kao šume visoke zaštitne vrijednosti izdvojena su i područje Jadovnika (G.J.,„Jadovik-Drvar“) kao šumsko područje koje osigurava osnove prirodne usluge u kritičnim situacijama-šume važne za snabdijevanje vodom i područje Visuć grad-Crna Kraljica kao šumsko područje koje sadrži globalno, regionalno ili državno važne koncentracije biodiverziteta-zaštićena područja. Za ŠGP Glamočko kao šume visoke zaštitne vrijednosti identifikovano je vodozaštitno područje GJ Sretina –Golija.

Šumarija Kupres je 2014. je uradila Elaborat gospodarenja HCVF površinama u Šumariji Kupres. Ovim elaboratom su izdvojene površine šuma važne za vodeme tokove i kontrolu erozije – dio Male Plazenice, dio Velike Plazenice i masiv Stožera. U ŠGP Tomislavgrad kao lokalitet šuma visoke zaštitne vrijednosti koje su od izuzetne važnosti za zaštitu od vodene i eolske erozije, izdvojen je dio Gospodarske jedinice Lib-Gvozd.

Šumarija Bosansko Grahovo je izdvojila dva lokaliteta za koja je urađen Elaborat gospodarenja HCVF površinama, i to lokalitet Ledenica i lokalitet Šator.

Veoma je bitno naglasiti važnost brige o izdvojenim HCVF površinama, izrada elaborata za takva područja i upravljanje i gazdovanje ovom područjima prema smjernicama elaborata. Ove šume sadrže specifične vrijednosti koje je potrebno očuvati dugoročnim strategijama upravljanja i njihovim provođenjem na terenu. U narednom periodu se planira nastavak aktivnosti na izdvajanju šuma visoke zaštitne vrijednosti i aktivnoj brizi o istima.

Zaštitne šume i šume posebne namjene

Zakonom o šumama (“Sl. novine FBiH”, br: 37/04) regulisano je koje se šume izdvajaju kao zaštitne šume i šume posebne namjene. Propis kojim se šume proglašavaju zaštitnim šumama ili šumama s posebnom namjenom određuje režim gospodarenja takvim šumama.

Kroz Šumsko gospodarske osnove tretirane su površine koje se izdvajaju kao zaštitne šume i šume posebne namjene. Kroz ŠGO za ŠGP Bosansko-Grahovsko predviđena je zaštita objekta “Peći” koji obuhvata prostore oko izvorišta Peći i njenog površinskog perimetra s pritokama kao objekat bogato izvorište pitke vode kojima se drenira vodotok. Cilj izdvajanja ovog objekta su izvorišta pitke vode. Primarni cilj je zaštita površina u neposrednom okruženju izvorišta, a kao sekundarni cilj, širi pojas umjerene zaštite od eventualnih bujičnih pojava, površine 355,3 ha. Ovom ŠGO je predviđena zaštita i objekta “Gudajske drage” koji obuhvata prostore oko izvorišta gornjeg toka Gudaja s pritokama kao objekat bogatog izvorišta pitke vode kojima drenira rijeka Unac, jedina rijeka na ovom širem bezvodnom prostoru, površine 396,1 ha.

Oko izvorišta pitke vode određuju se vodozaštitne zone sa posebnim mjerama prilikom gazdovanja šumama u ovim zonama. U prvoj zoni se nalaze izvorišta ili su vrlo blizu unutar slivnog područja izvorišta. U ovoj zoni

neće se provoditi uopće nikakve sječe niti bilo koji drugi zahvati. Druga zona sačinjava pojas oko zone jedan i predstavlja slivno područje izvorišta. U njoj su dozvoljene sječe slabijeg intenziteta, svega 15 % od drvene zalihe, što se svodi samo na sanitarne i higijenske sječe. Treća vodozaštitna zona se naslanja na drugu zonu i ona se prostire na rubnim dijelovima sliva izvorišta. U ovoj zoni nema ograničenja obima sječa, nego samo ograničenje upotrebe mehanizacije (tehnološka ograničenja).

Rijetki i ugroženi tipovi šuma

Područje Hercegbosanske županije karakteriše prisustvo veoma velikog broja različitih šumskih zajednica, od kojih su neke veoma rijetke ili ugrožene, te ih je iz tog razloga neohodno izdvojiti i zaštititi kao takve. To su:

- zajednice klekovine bora (*Pinus mugo*),
- zajednice munike (*Pinetum heldreichii*), na južnim i istočnim padinama Vrana,
- šume lužnjaka i običnog graba (*Carpino butuli - Quercetum roboris*), šume johe (*Alno-Quercion roboris*), šume močvarne breze (*Betula pubescens*) i šume bijele vrbe (*Salicetum albae*) u Livanjskom polju,
- šume crnog bora (*Daphnoceri-pinetum*) na Jadovniku,
- šume bukve i jele bez smrče (*Abieti - fagetum*) na višim položajima Dinare i Kamešnice,
- termofilne šume bukve (*Aceri obtusatum*), na Dinari,
- zajednice šibljaka zrakaste žutilovke (*Cytisantheum radiatae*) na Šatoru, Cincaru, Troglavu i Plazenici,
- subalpinske šume bukve (*Fagetum subalpinum*) na Šatoru i Plazenici,
- zajednica močvarne vegetacije (*Phragmitetalia*) u Livanjskom polju,
- šume običnog bora (*Pinetum*) na Vranu,
- zajednica šibljaka mukinjice (*Sorbetum chamaemespilus*) na Plazenici.

Sjemenske sastojine

Pokraj navedenih rijetkih i ugroženih zajednica, posebnu pažnju je potrebno posvetiti očuvanju sjemenskih sastojina koje egzistiraju na ovom prostoru i koje se nalaze u fazi proglašenja od strane Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva.

To su sljedeće sjemenske sastojine:

- divlja trešnja, *Prunus avium* - Kupres i Vran,
- jela, *Abies alba* - Klekovača (Ponorački vrh),
- smrča, *Picea abies* - Klekovača (Ponorački vrh),
- bijeli bor, *Pinus silvestris* - Jadovnik i Vran.

4.5. Područja predviđena za pošumljavanje i prevođenje u vrednije sastojine

U cilju podizanja kvaliteta šuma i šumskog zemljišta na području Hercegbosanske županije, potrebno je izvršiti pošumljavanje površina iz kategorije šibljaka (sukcesija vegetacije) i goleti podesnih za pošumljavanje.

Područja koje se predviđaju za pošumljavanja u planskom periodu su:

- Šibljiaci podesni za pošumljavanje na staništu bukve, staništu hrastovih šuma i staništu bukve i jele sa smrčom (na različitim zemljištima),
- Šumske goleti podesne za pošumljavanje na staništu šuma bukve, hrastovih šuma, šuma bukve i jele sa smrčom i na staništu borovih šuma (na različitim zemljištima),
- Područje krša, koja se klasifikuju kao područja sa posebnim režimom gazdovanja zbog svojih specifičnosti.

Ovo pošumljavanje se izvodi na osnovu Plana pošumljavanja u okviru proširene reprodukcije šuma, a na osnovu sredstava koja izdvajaju Kantonalna šumsko-privredna društva u visini od 3% od ukupno ostvarenog prihoda, što je propisano Zakonom o šumama ("Sl. novine FBiH", br: 37/04).

U cilju racionalnijeg korišćenja zapuštenog poljoprivrednog zemljišta lošijih bonitetnih klasa (VI i VII), ovim planom se daju preporuke za pošumljavanje istih, a sve u okviru podsticaja od strane Kantonalne uprave za šumarstvo.

4.6. Korištenje šuma i šumskog zemljišta

Savremeni pristup planiranju gazdovanja šumama i šumskim zemljištem zahtijeva kompleksno i multifunkcionalno korišćenje šuma i šumskog prostora. Da bi se ovaj veoma zahtjevan zadatak izvršio, potrebno je na osnovu sagledavanja značaja i funkcija šuma odrediti osnovnu namjenu pojedinih dijelova šumskog područja. Unapređivanjem stanja šuma i sprečavanjem smanjenja površina pod šumom, obezbijediće se uslovi za sprovođenje principa održivog gazdovanja i integrisanje šumarstva u politiku ruralnog razvoja.

Gospodarenje šumama kao takvim resursom bazirano je na principu progresivne i dinamične trajnosti svih njenih funkcija, u šumskoj nauci i praksi poznato kao kontinuitet gazdovanja. Za ostvarenje takvog cilja Zakonom o šumama („Služb. novine FBiH“ br.:20/02,29/03 i 37/04) i uredbom sa zakonskom snagom o šumama („Služb. novine FBiH“ br.: 73/9 i 26/10) propisana je izrada šumsko gospodarskih osnova kao temeljnog dokumenta prema kojem se vrši gazdovanje šumama.

Plan šumsko-uzgojnih radova se temelji na stanju šuma i šumskih zemljišta u doba uređivanja, utvrđenim proizvodnim ciljevima i procijenjenim mogućnostima izdvajanja finansijskih sredstava za jednostavnu i proširenu biološku reprodukciju šuma.

Osnovna koncepcija prostornog razvoja Hercegbosanske županije, sa aspekta šumarstva, zasnovana je na očuvanju postojećih šumskih površina i unapređenju stanja istih u skladu sa proizvodnim potencijalima staništa, kao i pošumljavanje goleti i poljoprivrednih površina lošijih bonitetnih kategorija (VI i VII).

U cilju maksimalnog korišćenja sveukupnih potencijala šuma i šumskog zemljišta, u planskom periodu je predviđen prelazak sa dosadašnjeg monofunkcionalnog na multifunkcionalno korišćenje šuma i šumskog zemljišta, gdje se podrazumijeva povećanje prihoda od korišćenja sporednih šumskih proizvoda, lovstva i turizma.

Stavljanje pod zaštitu vrijednih šumskih kompleksa i drugih identifikovanih prirodnih vrijednosti i rijetkosti, jedan je od prioriteta plana, a u cilju povećanja zaštićenih područja i očuvanja sveukupnog biodiverziteta i genetskog fonda, prema preporukama svjetskih i evropskih direktiva.

Među prioritetima plana je i razvoj lovnih područja i lovstva kao djelatnosti koja može uticati na ekonomski aspekt Županije kroz različite faze razvoja (lovni turizam, fotolov, trofeji i meso divljači).

5. VODE I VODNE POVRŠINE

Vodne površine na prostoru Hercegbosanske županije sačinjavaju prirodna i vještačka jezera, energetski i hidromelioracioni kanali, močvare (tresetišta), manje planinske rijeke i potoci, te veći broj planinskih i kraških vrela koji zajedno imaju veliki značaj u regulisanju vodnog režima (proizvodnja električne energije, odbrana od poplava, snabdijevanju naselja vodom za piće).

5.1. Vodotoci

Na teritoriji Hercegbosanske županije postoji svega nekoliko većih stalnih vodotokova (Unac, Butižnica, Bistrica, Sturba, Žabljak, Mrtvica, Milač, Šujica). Većina vodotokova su sezonskog karaktera i ponornice.

Livanjsko polje zatvorenog je tipa sa jakim izraženim kraškim fenomenima (ponori, estavele, povremeni vodeni tokovi), zbog čega je ovo područje suh i bezvodni kraj, nasuprot činjenici da prima više od 1400 mm na m². Orografski sliv Livanjskog polja sastoji se od tri podsliva:

- područje Buškog jezera (blata),
- centralni dio polja,
- sjeverozapadni dio polja.

Zajednička osobenost prostora polja zapadne Bosne, tako i Livanjskog, je da sve imaju povremene i stalne tokove. To su sve mali tokovi koji jedino u zimskom periodu imaju obilje vode. U Livanjskom polju svi vodotoci izuzev rijeke Bistrice, Sturbe i Žabljaka u centralnom dijelu presuše. Zbog nesrazmjere u doticanju i oticanju vode tijekom zimskog perioda veći dio Livanjskog polja podložan je plavljenju. Područje Livanjskog polja u slivu je Jadranskog mora, posredstvom Cetine kroz nekoliko sistema ponora.

U Livanjskom polju, u dijelu koji se naziva Ždralovac, teče rječica Jaruga, koja tijekom ljeta presuši, a u kišnom razdoblju zajedno sa vodama Ševarove Jaruge čini jedinstvenu poplavu. Vode zapadnog dijela polja pripadaju sistemu ponora Kazanaca, Čaprazlija i Rujana.

U topografski višem dijelu Livanjskog polja, u Plovučkoj kotlini razvila se Plovuća. Vode Plovuće su odvodile:

- Opaki ponor,
- Veliki ponor,
- Kameniti ponor.

Danas je to uvelike promijenjeno zbog izgradnje kanala koji u velikoj mjeri kupi vode Plovuće. Na sjevernoj strani Livanjskog polja se javljaju estavele, koje odvođe vode ka Cetini ispod vodonepropusnih neogenih i kvarternih naslaga polja. U jugoistočnom dijelu Livanjskog polja u prostoru Buškog blata (sada jezera) nastali su tokovi Ričine, Mandeka i Golinjevskog potoka.

Područje Kupreškog polja se sastoji iz tri hidrografske samostalne kotline: Bajramovačka na sjeveru, Mrtvička u sredini i Milačka na jugu. U Kupreškom polju su formirana dva značajnija vodotoka koji pripadaju različitim morskim slivovima: rijeka Mrtvica sa više ponora na svome toku, podzemnim oticanje gravitira slivu rijeke Plive koja pripada crnomorskom slivu, i rijeka Milač koja izvire u ataru naselja Kukavice ispod Lupoglava, a ponire nedaleko od naselja Donji Malovan u Postopolju, da bi se na vrelu Veliki Stržanj pojavila kao Šujica. Vododjelnica između Plive i Cetine uslovljena je sedimentima trijasa i eocena koji imaju funkciju hidrogeološke barijere, a što je specifično ima pravac okomit na pravac pružanja Dinarida. Vukovskim i

Ravanjskim poljem protiče rijeka Vođenica, koja prije svog poniranja ka Ramskom jezeru u slivu rijeke Neretve stvara manju prirodnu retenziju Đuruša.

Glavni vodotok Duvanjskog polja je rijeka Šujica. Ona je ponornica, dolazi kroz podzemlje iz Kupresa, a izvire u Šuici (Stržanj), ponire u Kovačima, kao Ričina izvire u Prisoju i danas puni Buško jezero. Lijeva pritoka Šuice je rijeka Drina koja teče samo u kišnom periodu godine i nastaje u krajnjem jugoistočnom dijelu Duvanjskog polja. Potok Ostrožac izvire ispod Vučipolja, a ulijeva se u Šuicu kod Kovača. Kroz naselje Prisoje protiče potok Zmijevac koji ima karakter bujičnog potoka. Urbanim područjem Tomislavgrada protiče potok Tabašnica.

Na Glamočkom polju nalazi se hidrološka vododijelnica koja poprečno presijeca polje i odvaja tokove koji su usmjereni u različita slivna područja, jadranski i crnomorski. Takav primjer u Glamočkom polju je sliv vodotoka Jaruga. Tok Jaruge u sušnom razdoblju redovito dopire do ponora kod sela Skucana, izbija na vrelima Plive. Povećani doticaj vode u jeseni i proljeću, a ponekad i zimi, ponor kod Skucana ne može primiti, pa se voda Jaruge prelijeva prema jugoistoku u niži dio Glamočkog polja i izbija na vrelima u Livanjskom polju

U hidrografskom smislu, Glamočko polje se može podijeliti u četiri zone:

- Zona sjeverozapadno od puta Medena Selišta – Mlinište, i zona zapadno od puta Glamoč – Medena Selišta, čije se vode dreniraju podzemnim putem;
- Zona koju čini sliv potoka Ribnjak (Ribnik) i Medvjed potoka čije vode u kišnom periodu odlaze u ponor Podgreda i retenziju Isakovci;
- Zona sliva vodotoka Jaruga koga formiraju stalni potoci Hrast i Busija, vodotok Vrba i nekoliko povremenih potoka, čije vode odlaze u ponore Skucani i Vidimlije, a u periodu većih voda u retenziju Pučine;
- Zona retenzije Pučine u koju dotiču vode iz periodičnog vrela Badanj i estavele Ribnjak.

Glavni vodotoci koji kontrolišu režim doticanja voda u polje su potok Ribnjak, Medvjed potok, potok Jaruga i potok Vrba. Na širem prostoru izvan područja samog polja praktično nema površinskih stalnih ili povremenih tokova izuzev Medvjed potoka.

Neposredno područje polja karakteriše prisustvo brojnih ponora od kojih treba istaći: Podgreda, Mladeškovci, Isakovci, Skucani, Dragnić, Čardak, i estevela Ribnjak.

U hidrografskom pogledu Grahovsko polje je podjeljeno na slivove Crnog i Jadranskog mora. Vododijelnica je u mjestu Begovac, poznata u narodu pod nazivom Dijelovi. Vodotoci Struga, Unac, Mliništa i Gudaja pripadaju Crnomorskom slivu, a riječica Korana pripada Jadranskom slivu, kao i rijeka Butižnica koja kroz naselje Donji Tiškovac otiče prema rijeci Krki. Vodotok Struga ponire kod naselja Resanovci i otiče ka Bastaškom vrelu i Uncu.

Glavni vodotok u opštini Drvar je rijeka Unac, koja je ujedno i najduži vodotok Hercegbosanske županije. Rijeka Unac je desna pritoka rijeke Une. Nastaje kao Šatorski potok, u neposrednoj blizini Šatorskog jezera na planini Šator, teče kroz klisuru Pojila, četiri kotline (Župska, Mrđanska, Mokronoška i Drvarska) i tri daljnje klisure, da bi se u Unu ulila kod Martin Broda. Od Drvara do ušća teče najužom klisurom, dubine i do 350 metara (većim dijelom na teritoriji Unsko – sanskog kantona). Unac ima dužinu od 66 km (oko 50 km u Hercegbosanskoj županiji), a ukupna površina njegovog sliva iznosi oko 650 km². Njegove glavne pritoke ulijevaju se sa njegove lijeve strane, odnosno sa zapadnih padina planine Jadovnik, i to su: Gudaja, Ljeskovića, Visučica, Drobniak, Raduklija i Bastašica, koje imaju stalan tok za razliku od Unca koji u gornjem dijelu toka ponire ili presušuje tokom perioda bez kiše.

5.2. Izvorišta i zaštitne zone

Snabdijevanje stanovništva i privrede vodom za piće u Hercegbosanskoj županiji vrši se sa velikog broja izvorišta prostorno vrlo neujednačeno raspoređenih. Prema Zakonu o vodama, korištenje voda za piće ima prioritet nad bilo kojim drugim vidom korištenja voda.

Okosnicu vodosnabdijevanja pitkom vodom u Hercegbosanskoj županiji čine zahvati podzemnih voda, bilo da su u pitanju kaptiranja vrela na kojima podzemne vode izdaju na površinu ili zahvatanja bušenim bunarima.

Pregled izvorišta podzemnih voda sa kojih se dominantno vrši vodosnabdijevanje stanovništva Hercegbosanske županije.

Tabela br. 76: Pregled izvorišta podzemnih voda sa kojih se dominantno vrši vodosnabdijevanje najvećeg broja stanovništva Hercegbosanske županije.

Naziv izvorišta	Općina na kojoj se nalazi izvorište	Naselje koje se snabdijeva vodom sa izvorišta	Minimalna izdašnost 20 - god. Ranga pojave (l/s)	Sliv u kom se izvorište nalazi
Pašića polje	Bosansko Grahovo	Bosansko Grahovo	25	Cetina $\Sigma Q = 1535$ l/s
Mračaj	Bosansko Grahovo	Bosansko Grahovo	50	
Gudaja	Bosansko Grahovo	Bosansko Grahovo	40	
Ostrožac	Tomislavgrad	Tomislavgrad	40	
Grupa vrela	Tomislavgrad	Tomislavgrad	70	
Vrelo Duman	Livno	Livno	310	
Sturba	Livno	Livno	1000	Una
Točkovi	Drvar	Drvar	44	
Bastaško vrelo	Drvar	Drvar	50	Vrbas
Grupa vrela	Kupres	Kupres	36	

Problematika zaštite podzemnih voda i izvorišta vodosnabdijevanja regulisana je Zakonom o komunalnim djelatnostima (Narodne novine Hercegbosanske županije br 02/06) i Pravilnikom o uslovima za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta voda koje se koriste ili planiraju da koriste za piće (Sl. Novine F BiH 51/02), a u osnovi mjera zaštite su hidrogeološki uslovi formiranja izvorišta, brzine prenosa polutanata podzemnom filtracijom i mogućnost unosa polutanata u vodonosni sloj (akvifer). Iz toga slijedi da je neophodno ovim prostornim planom definisati uslove usaglašavanja prostornog razvoja Županije sa potrebom zaštite izvorišta podzemnih voda, a u najskorije vrijeme izvršiti potrebna istraživanja za definiranje zaštitnih zona izvorišta u smislu odredaba Pravilnika i potreba zaštite.

Koncept zaštite svakog pojedinačnog izvorišta proizlazi iz uslova utvrđenih Zakonom o komunalnim djelatnostima (Narodne novine Hercegbosanske županije br 02/06), Zakona o zaštiti voda (Sl.Novine F BiH br 33/03) i Pravilnikom o uslovima za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta voda koje se koriste ili planiraju da koriste za piće (Sl.novine F BiH 51/02). U skladu sa navedenim propisima, zaštita izvorišta vrši se određivanjem granica zaštitnih zona u prostoru i aktivnosti dozvoljenih u njima, u cilju sprečavanja zagađenja i drugih štetnih uticaja, koji mogu nepovoljno djelovati na kvantitativno-kvalitativne karakteristike i održivo korištenje izvorišta u budućnosti. Pri tome je osnova za prostorno određivanje zona, utvrđivanje vremena transporta potencijalnog zagađivača od mjesta unosa do štice izvorišta. Imajući u vidu navedeno, uspostavlja se odgovarajući režim u uticanoj zoni oko izvorišta, gdje se propisuju dozvoljene aktivnosti i odgovarajuće mjere zaštite. Režim zaštite definisan je u zavisnosti od hidrogeološkog karaktera izvorišta, a Pravilnikom su utvrđene sljedeće četiri vrste izvorišta:

- izvorišta podzemnih voda u izdanima intergranularne poroznosti,
- izvorišta mineralnih, termalnih i termomineralnih voda,
- izvorišta podzemnih voda u kraškim izdanima i
- izvorišta sa zahvatom površinskih voda.

U skladu sa Zakonom o zaštiti voda (Sl.Novine F BiH br 33/03) i odredbama Pravilnika propisano je da se zaštita izvorišta utvrđuje opštim aktom nadležnog organa, kojim se propisuje ograničenje zaštitnih zona, te režim korištenja prostora na području zaštitnih zona, uključujući ograničenja i zabrane izvođenja određenih radova, izgradnje objekata i obavljanja aktivnosti kojima se mogu zagađivati vode izvorišta, a sve uslovljeno

zatečenim hidrogeološkim i opštim uslovima. Ovaj režim odnosi se na sva pravna i fizička lica na području zaštitnih zona i ima za cilj zaštitu i očuvanje kvantitativno – kvalitativnih karakteristika izvorišta.

5.3. Jezera i akumulacije

U južnom dijelu Hercegbosanske županije nalazi se akumulacija Buško jezero, koja se ističe svojom površinom. Površina jezera iznosi oko 55 km², što ga čini jednim od najvećih umjetnih jezera u Evropi. Jedna trećina jezera pripada području opštine Livno, a dvije trećine općini Tomislavgrad. Vode u ovu akumulaciju pritiču potokom Mandek, zatim Golinjevskim potokom, rijekom Ričinom, a vode iz Livanjskog polja se dovode kanalom iz akumulacije Lipa (površina oko 65 ha). Sjeverno od Buškog jezera se nalazi manja vještačka akumulacija Mandek na istoimenom potoku (površine oko 17 ha). Voda iz Buškog jezera koristi se za proizvodnju električne energije u HE Orlovac.

Na krajnjem jugoistoku Hercegbosanske županije, između planina Vran i Čvrstica, u Dugom polju se nalazi najveće planinsko jezero Bosne i Hercegovine – jezero Blidinje. Njegova površina iznosi oko 3.5 km², ali svega nešto više od 1 km² površine jezera se nalazi na teritoriji Hercegbosanske županije, odnosno općine Tomislavgrad.

Na području općine Kupres nalaze se tri mala jezera: Kukavičko ili Lupoglavsko jezero, kao najveće jezero u općini, Rastičevsko jezero i Turjača. Nedaleko od Adria ski centra, uz magistralni put Kupres – Livno (atar naselja Gornji Malovan), 2008. godine je izgrađena manja vještačka akumulacija namjenjena za stvaranje vještačkog snijega tokom zimske turističke sezone.

Najveće jezero na području općine Glamoč je vještačko jezero Hrast (površina oko 16 ha). Na potoku Busija se nalazi mala vještačka akumulacija površine oko 4000 m².

Šatorsko jezero je glacijalnog porijekla i ima površinu od oko 3 ha. Nalazi se na visini od 1488 m nadmorske visine, ispod vrha Greda planine Šator i na području opštine Bosansko Grahovo. Pored ovog jezera u općini Bosansko Grahovo postoji još jedno malo prirodno jezero - Pečenačko u Grahovskom polju. Vještačko jezero u Borovači ima površinu od oko 1.7 ha, dok jezero u Preodcu zbog oštećenja na brani u sadašnjem trenutku ne egzistira.

Vještačka akumulacija Župica u gornjem toku rijeke Unac se nalazi na području općine Drvar. Riječ je o drugom jezeru po površini na prostoru Hercegbosanske županije ($V=7.7\text{hm}^3$). U donjem toku Unca, u naselju Bastasi nalaze se lagune za prečišćavanje otpadnih voda iz industrijskog postrojenja koje se nekad bavilo preradom celuloze (tzv. "lagune"). Njihova površina iznosi oko 47 ha.

6. VODNA INFRASTRUKTURA

6.1. Sistem snadbijevanja vodom

Iako područje Hercegbosanske županije odlikuju velike padavine i priliv velike količine vode, u ovoj oblasti se javljaju periodi kada manjka vode. Razlog je u činjenici da oblast Hercegbosanske županije je karstna oblast, koju definišu velike podzemne šupljine kroz koje se voda infiltrira u unutrašnjost terena. Glavni problem je kraška hidrografija koja stvara vrlo složene vodne odnose u pojedinim područjima ili njihovim dijelovima. Za hidrologiju krasa je posebno važno utvrđivanje porijekla podzemnih voda, odnosno podzemne povezanosti kraških voda.

Kvalitet vodosnadbijevanja, obzirom na visok procenat gubitaka od 69%, može se ocijeniti kao neodgovarajući i vremenu i potrebama potrošača. Česte redukcije, veliki gubici vode, nedovoljan kapacitet izvorišta, dotrajala distributivna mreže, u cijelosti ili djelomično, karakteristike su skoro svih vodovoda.

Vodosnadbijevanje stanovništva Hercegbosanske županije se vrši preko 6 općinskih vodovodnih sistema, od kojih su najveći livanjski i tomlavgradski vodovodni sistem. Vodovod «Josip Jović» ima karakteristike regionalnog vodovoda (snadbijeva vodom i opštinu Aržano u Hrvatskoj). Na ruralnom području postoji veći broj manjih seoskih vodovoda.

Vodni resursi koji se koriste u vodosnadbijevanju naselja u Hercegbosanskoj županiji su :

- pukotinsko-karstne sredine (vrela i izvori) – 33%, 9 izvorišta kapaciteta vodozahvata 3-150 l/s (područje Livna, Bosanskog Grahova i Kupresa);
- podzemne vode iz pukotinsko-karstnih sredina (bunari) – 67% (13 vodozahvata). Kapaciteti vodozahvata iznose 6,5-70 l/s (područje Tomislavgrada, Glamoča, Bosanskog Grahova i Kupresa).

Kvalitet sirovih voda je, u većini slučajeva, zadovoljavajući – vrela i izvori, tako da se provodi samo dezinfekcija vode. U općinama Livno, Tomislavgrad i Kupres, na svim vodozahvatima uspostavljena je i zaštitna zona, dok je jedino za izvorište Mukišnica urađen Projekat zaštite izvorišta.

Javnim sistemom vodosnadbijevanja je obuhvaćeno oko 40 % stanovništva. Bruto potrošnja vode i priključenost stanovništva na vodovodnu mrežu zavisi od tipa naselja : gradsko ili ruralno.

U daljem prostorno-planskom razvoju općine Kupres, a na osnovu Prostornog Plana općine Kupres, predviđa se uvezan sistem vodosnadbijevanja naselja Rilić i Ravno, a u skladu sa istraživanjima i stanjem na terenu. Sistem bi se priključio na postojeću mrežu, a sastojao bi se od cjevovoda, pumpnih stanica i rasteretnih komora.

U narednoj tabeli se daje prikaz prognoziranih količina vode po općinama, kako za gradsko tako i za ruralno područje, za planirani period do 2028 godine.

Tabela br.28.: Predviđene količine vode za planirani period do 2028.godine

Općina	Gradsko naselje		Ruralno područje		Ukupno prognozirane količine vode m ³ /dan
	Broj stanovnika	Prognozirane količine vode m ³ /dan (l/sek)	Broj stanovnika	Prognozirane količine vode m ³ /dan (l/sek)	
Bosansko Grahovo	911	291,52 (3,37)	1738	556,16 (6,44)	847,16 (9,81)
Drvar	3810	1219,20 (14,11)	4314	1380,48 (15,98)	2599,68 (30,09)
Glamoč	2338	748,16 (8,66)	1890	604,8 (7,00)	1352,96 (15,66)
Kupres	1848	591,36 (6,84)	1855	593,6 (6,87)	1184,96 (13,71)
Livno	11405	3649,6 (42,24)	20903	6688,96 (77,42)	10338,56 (119,66)
Tomislavgrad	5680	1817,6 (21,04)	16947	5423,04 (62,77)	7240,64 (83,80)
Ukupno	25992	8317,44 (96,27)	47647	15247,04 (176,47)	23564,48 (272,74)

Glavni problemi koji se javljaju u pogledu vodosnabdijevanja su :

- Evidentna stagnacija u razvoju vodovodnih sistema. Posljedice su zastarjela oprema, loše stanje objekata vodovoda, loše stanje vodozahvata, brojna uska grla u vodovodnim sistemima koji svojim kapacitetima ne odgovaraju narastajućim potrebama potrošača,
- U velikom broju slučajeva nisu uspostavljene zaštitne zone izvorišta, a tamo gdje su ustanovljene obično se mjere provode samo u I zoni zaštite,
- Vodovodi su organizirani kao opštinski, bez uvezivanja u međuopštinske ili regionalne. Radi toga su i raspoložive količine voda na izvorištima neravnomjerno raspoređene u odnosu na potrebe,
- Komunalne organizacije, zadužene za proizvodnju i distribuciju vode, još uvijek ne mogu u potpunosti da odgovore na postavljene zadatke. Usporeno se napreduje u izradi katastra vodovodnih objekata, a ne vode se uredno evidencije o količinama zahvaćene i isporučene vode,
- Kadrovska struktura zaposlenih većine komunalnih preduzeća je neodgovarajuća zadacima koji se pred ovakve institucije postavljaju,
- Visoki gubici voda, nažalost, su jedna od opštih karakteristika većine vodovodnih sistema
- Veći broj seoskih vodovoda, nema riješen imovinski ni upravljački status.

Koncept razvoja vodoprivrednog sistema, treba posmatrati, uglavnom, kao proces definisan kroz obavezu stalnog prilagođavanja vodnog režima (količina, kvaliteta i vremenskog i prostornog rasporeda voda) aktuelnim potrebama stanovništva i privrede.

Planirani radovi na razvoju i poboljšanju vodovodne infrastrukture na području Hercegbosanske županije su :

- za bolje i kvalitetnije snabdijevanje stanovništva opština Livno i Tomislavgrad pitkom vodom, potrebno je dovršiti planirane (i započete) vodovodne sisteme: Livanjski horizont, Duvanjski prsten, vodovod «Josip Jović»,
- za kvalitetno snabdijevanje vodom područja Bosanskog Grahova, potrebno je izvršiti rekonstrukciju vodovodne mreže od Resanovaca do Bosanskog Grahova, rekonstruisati gradsku vodovodnu mrežu, rekonstruisati izvorišta Pašića polja, uvesti u sistem dodatne količine vode sa izvorišta Mračaj,
- potrebno je sanirati postojeće vodovode u opštini Glamoč (smanjiti gubitke), te pristupiti istražnim radovima koji bi dali rješenja za alternativne mogućnosti obezbjeđenja dodatnih količina vode za poboljšavanje vodosnabdijevanja (bunarske bušotine, kaptaze i sl),
- takođe je potrebno sanirati postojeći sistem snabdijevanja vodom centralnog područja Drvara, izvršiti zaštitu izvorišta, te riješiti snabdijevanje vodom ruralnih područja (Prekaja, Mrđe, Ljeskovića, Mokronoge, Vidovo selo),
- izvršiti sanaciju vodovodne mreže naselja Vidovo selo, Vrtoče i Drvar selo

- za opštinu Kupres treba nastaviti sa uvezivanjem postojećih vodovoda u jedinstven sistem i uključiti nova izvorišta sa lokaliteta Bašinci (30 l/sek), Hajdarevac (30 l/sek), kao i mogućnost zahvata vode sa akumulacija Mrtvica i Milač. Postojeću distributivnu mrežu od 12 km, je neophodno proširiti i uvezati u jedinstven sistem, gdje dozvoljavaju uslovi. Takođe, potrebno je novelirati projektna i konceptualna rješenja za trajno rješenje snabdijevanja vodom Vukovskog i Ravanjskog polja (zahvatanjem dodatnih količina vode sa lokaliteta Ograđenica),
- zaštititi postojećih i potencijalnih budućih izvorišta vode za piće, mora se posvećivati stalna pažnja, u skladu sa zakonskim odredbama.

Osnovni cilj je održivo korišćenje voda kao egzistencijalnog, ekološkog, privrednog, socijalnog i teritorijalnog resursa, principom integralnog korišćenja voda, putem optimizacije i racionalizacije vodoprivrednih sistema i usklađivanje njihovog razvoja sa susjedima (korisnicima slivova), kako bi se očuvala životna sredina i kvalitet života korisnika prostora.

Građenje i druge aktivnosti u području utvrđenih zaštitnih zona izvoditi u skladu sa utvrđenim mjerama zaštite po pojedinim zonama što se potvrđuje vodoprivrednom dokumentacijom u skladu sa zakonom.

6.2. Sistem odvođenja otpadnih voda

Ono što karakteriše najveći broj naseljenih mjesta na području Hercegbosanske županije jeste nepostojanje objedinjenog sistema za prikupljanje (i tretman) otpadnih voda, te činjenica da se otpadne i oborinske vode najčešće prihvataju mješovitim sistemom kanalizacije i najkraćim mogućim putem odvede do najbližeg recipijenta.

Dio stanovnika je individualno rješavao pitanje konačne dispozicije otpadnih voda na način da se otpadne vode skupljaju u septičke jame, najčešće urađene tako da se njihov sadržaj procjeđuje u podzemlje, i preliva u najbliži potok, čime se kontaminiraju podzemne i površinske vode, a opasnosti od ovog načina ispuštanja otpadnih voda je što se najčešće zagađuju resursi podzemnih voda. U suštini, i jedan i drugi način ispuštanja otpadnih voda je nekontrolisan, neodrživ i suprotan načelima sanitacije naselja, a posljedice se mogu samo procijeniti.

Prikupljanje i odvođenje otpadnih voda na teritoriji Hercegbosanske županije, za sada se donekle organizovanim kanalizacionim sistemima vrši jedino u općinskim centrima, dok se u ostalim naseljenim mjestima ispuštanje otpadnih voda vrši direktno u vodotoke ili septičke jame.

Kanalizacionim sistemom u urbanim sredinama je obuhvaćeno svega oko 26 % stanovništva. Gradska naselja ne raspolažu postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda, pa se otpadne vode iz naselja i industrije direktno ispuštaju u vodne tokove ili direktno u zemlju.

Posebna pažnja se treba obratiti na sisteme odvođenja otpadnih voda i prečišćavanje otpadnih voda kod postojećih i planiranih industrijskih postrojenja. U općini Drvar postoji industrijski kompleks celuloze, koji posjeduje sopstveni cjevovod $\varnothing$ 600 mm, za odvođenje tehnoloških otpadnih voda na lokaciju Laguna, (oko 7.5 km nizvodno od grada), gdje se vršilo prečišćavanje. Kako je sada taj sistem van funkcije, neophodno je provjeriti stanje tih laguna, i njihovu funkcionalnost.

U centralnom dijelu općine Tomislavgrad, u toku je rekonstrukcija kanalizacione mreže, zamjena cijevi, postavljanje šahtova, čime se značajno poboljšava kvalitet odvodnje i zaštita podzemnih voda na tom području, ali je neophodno raditi i na izgradnji postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, čime bi se poboljšao kvalitet vode koji se ispušta u okolinu.

U skladu sa Zakonom o komunalnim djelatnostima (Narodne novine Hercegbosanske županije br 02/06), obaveza je prečišćavati sve otpadne vode naselja i industrije. Industrijski pogoni koji produkuju tehnološke otpadne vode moraju imati ugrađene odgovarajuće uređaje za predtretman svojih otpadnih voda i iste se

moraju dovesti na kvalitet otpadnih voda koje se mogu upustiti u javnu kanalizaciju ili površinske vodotoke. Izdvojeni pogoni, kao što su klaonice, autopraonice, servisi za popravak vozila, bezninske stanice i sl. također moraju imati odgovarajući tretman svojih otpadnih voda (separatori masti, separatori ulja i sl).

Ovim planom su predviđene lokacije uređaja za prečišćavanje otpadnih voda urbanih naselja na području županije: Livna, Tomislavgrada, Drvara, Glamoča, Bosanskog Grahova i Kupresa. Korisnici vode u ostalim naseljima (ruralna naselja) također moraju tretirati svoje otpadne vode na odgovarajućim uređajima (septičke jame, sabirne jame, prefabrikovani septički uređaji).

6.3. Zaštita od voda i uređenje voda

Mjere upravljanja vodama se sastoje od planiranih sistema ustava, nasipa, kanala i regulacija vodotoka. Obim planiranih radova zavisi od prostornih ograničenja vezanih za izbor optimalnog rješenja, usklađen sa uslovima u kojima ova područja egzistiraju. Planiranje izgradnje tkz. čeonih vodnih akumulacija, kao najefikasniji metod kontrole i poboljšanja vodnog režima, dovodi se sve češće u koliziju sa potrebom očuvanja prirodnih vrijednosti vodotoka i njenih dolina.

U kraškim poljima je veoma izražen problem sa odbranom od poplava, koji se može riješiti primjenom kombinovanih mjera kao što su: odvodni tuneli, hidroelektrane, retenzije, nasipi i drugi prateći objekti, te niz drugih negrađevinskih mjera. Glavni problem kod zaštite od poplava je izraženi trend nelegalne i neplanske gradnje, koji direktno utiče na sisteme odbrane od poplava i njihovo funkcionisanje.

Akumulacije

Planirane akumulacije na prostoru Hercegbosanske županije imaju ulogu zadržavanja viška voda u funkciji zaštite od poplava, obezbjeđivanja dodatnih količina vode za poboljšavanje sistema vodosnabdijevanja (pogotovo u ljetnom sušnom periodu), proizvodnje električne energije, kao i ostale namjene (rekreacija na vodi, ribogojstvo, navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta i sl.)

U narednoj tabeli se daje spisak planiranih akumulacije, za potrebe zaštite od voda, širenje energetskog sistema, vodosnabdijevanje, ribogojstvo, navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta Hercegbosanske županije.

Tabela br.29: Planirane akumulacije

Redni broj	Naziv akumulacija	Rijeka/ Potok	Površina obuhvata P(km2)	Namjena
1	Mrtvica	Mrtvica	1.09	ZOP,E,N
2	Milač	Milač	1.7	ZOP,E,N
3	Mokronoge	Šujica	0.61	ZOP,E,V,N
4	Kovači	Šujica	1.63	ZOP,E,V,N
5	Pučine			ZOP,E,N
6	Kablić		2.3	ZOP,E,N
7	Vrilo		1.8	ZOP,E,N

Napomena : ZOP-zaštita od poplava, E-energetika, V-vodosnabdijevanje, N-navodnjavanje

U okviru ranije izrađenih studija hidroenergetskog korišćenja voda, i prostornog plana općine Kupres, na Kupreškom polju je planirana izgradnja tri akumulaciona bazena: jednog na Mrtvici i dva na Milaču. Prostornim planom FBiH usvojena je rezervacija prostora za izgradnju dvije akumulacije, po jedna na Milaču i Mrtvici. Novije analize govore da je najrealnija izgradnja akumulacije Kute na potoku Milač, kojom bi se izravnali godišnji protoci (i obezbijedile dodatne količine vode za vodosnabdijevanje) i stvorili optimalni uslovi za izgradnju odvodnih kanala prema ponorima.

U okviru Galmočkog polja planirana je izgradnja akumulacije Pučine, a namjena planirane akumulacije je retenzija i širenje energetskeg sistema, u sklopu sistema CHE Kablič. Akumulacije Kovači i Mokronoge na obodu Duvanjskog polja bi mogle imati višenamjensku ulogu zahvatanja viška voda i regulisanje protoka nizvodno (zaštita od poplava), proizvodnje električne energije i potencijalno izvorište vode (naročito akumulacija Mokronoge).

Akumulacije Čaprazlije u Livanjskom polju i Mokronoge na Uncu se pominju u prostornim planovima i sektorskoj dokumentaciji. U planovima Elektroprivrede HZ HB («Strateška procjena utjecaja na okoliš slivova rijeka Trebižat i Cetina») retenzija Čaprazlije se više ne pominje, tako da se može zaključiti da je ovo preduzeće odustalo od širenja elektroenergetskog sistema Orlovac na sjeverni dio Livanjskog polja. Pretpostavljeni razlozi su velika finansijska vrijednost investicije i konflikt akumulacije Čaprazlije i ležišta lignita «Čelebić» (akumulacija prekriva oko 40 % ležišta lignita). Treba pomenuti da je Livanjsko polje proglašeno Ramsarskim područjem od strane Sekretarijata Ramsarske konvencije (konvencija o zaštiti močvarnih područja). Izgradnja retenzije Čaprazlije dovela bi do ugrožavanja (isušivanje i pretvaranje u obradivo poljoprivredno zemljište) preostalog močvarnog područja u sjevernom dijelu Livanjskog polja (prije svega prostora Velikog Ždralovca), što je u direktnoj suprotnosti sa ciljevima zaštite močvarnog staništa proizašlim iz proglašenja Livanjskog polja Ramsarskim područjem.

Akumulacija Kablič je planirana da akumulira višak voda koje se slivaju iz obodnih kanala planiranih po obodu Livanjskog polja. Međutim, njena izgradnja je prvenstveno u funkciji širenja elektroenergetskog sistema (kompenzacioni bazen hidroelektrane Kablič). Kompenzacioni bazen Vrilo je takođe u funkciji širenja elektroenergetskog sistema.

Planirano je da postojeće vodene površine u planskom periodu budu uvećane izgradnjom 7 većih akumulacija, prvenstveno vezanih za objekte za proizvodnju električne energije. Akumulacija Pučine je planirana u južnom dijelu Glamočkog polja, dok je planirana akumulacija Kablič ustvari donji kompenzacioni bazen CHE „Kablič“ smješten u istočnom dijelu Livanjskog polja. Za razliku od prethodne dvije, akumulacije Milač i Mrtvica su planirane na istoimenim rijekama u Kupreškom polju. Kovači i Mokronoge su planirane akumulacije na rijeci Šuici u blizini istoimenih naselja, dok je buduća akumulacija Vrilo ustvari donji kompenzacioni bazen CHE „Vrilo“ lociran na prostoru izduženog zaliva Buškog jezera - doline potopljene riječice Vrilo, koja inače teče u periodima niskog vodostaja Buškog jezera (prvenstveno ljeti).

Kanali

Kanalska mreža je prisutna u Livanjskom (centralni i sjeverozapadni dio) i Duvanjskom polju (centralni dio).

U centralnom dijelu Livanjskog polja derivacioni sistem kanala i akumulacija HE „Orlovac“, pored hidroenergetske funkcije, ima i funkciju zaštite od poplava centralnog dijela polja od 1972. godine. Na području Malog Ždralovca u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja u svrhu poboljšanja režima vode izgrađeni su odvodni kanali koji brže odvede vode prema ponoru Kazanci.

Na području Glibine, u ataru naselja Kolo i Čavarov Stan, u centralnom dijelu Duvanjskog polja postoji hidromelioracioni sistem kanala, na oko 800 ha, za odvodnjavanje vlastitih voda u korito rijeke Šuice.

Tabela br.30: Površine koje se plave na području Hercegbosanske županije

Dolina rijeke	Područje	Plavljena površina P(ha)		
		V.V 1/20	V.V.1/100	V.V.1/500
Duvanjsko polje	Šire područje Kovači u južnom dijelu polja	1492	2815.8	4958
Livanjsko polje	Šire područje Čaprazlije	2641	5712	7396.8
Livanjsko polje	Šire područje Kazanci	4277	4735	4976
Glamočko polje	Šire područje Mladeškovci	1239	1325.6	1716.8
Glamočko polje	Šire područje Pučine	1890.6	2073	2385.6

Ovim planom, a u skladu sa prostornim planom Federacije Bosne i Hercegovine, u okviru zaštite od poplava, planira se izgradnja kanala i ustava, u Livanjskom polju, kojima bi se prikupile vode i poboljšao sistem odbrane od poplava.

Regulacija vodotoka

Poplave se ponavljaju periodično, često u istim rejonima Hercegbosanske županije, izazivajući velike materijalne štete, a ponekad i ljudske žrtve. Svi nivoi planiranja posebnu pažnju treba da obrate na navedene lokalitete i kritična mjesta za nastanak poplava, te na zaštitu područja nizvodno od visokih brana.

Regulacije Bistrice, Žabljaka i Sturbe su izvedene 1984. godine za velike vode povratnog perioda 1/20 godina u Livanjskom polju, a dionica Bistrica u urbanom području Livna za velike vode povratnog perioda 1/100 godina. Ovi regulisani vodotoci služe kao glavni recipijenti za postojeći hidromelioracioni sistem u centralnom dijelu Livanjskog polja (površine oko 2900 ha).

Korito vodotoka Tabašnica koje protiče urbanim područjem Tomislavgrada je regulisano.

Rijeka Unac je regulisana kroz gradsko naselje Drvar i dio naselja Vrtoče u dužini od oko 2.20 km, ali već je uradjen projekat za dalju regulaciju Unca koji je potrebno u budućnosti realizovati.

Planirano je da se u ugroženim zonama propisima i fiskalnom politikom destimuliše i zabrani izgradnja stambenih, privrednih i ugostiteljskih objekata. Takođe nastaviti sa pasivnim mjerama zaštite u najugroženijim područjima, rekonstrukcijom i izgradnjom nasipa, obaloutvrda, regulacionih radova i formiranjem zaštitnih kaseti.

7. KOMUNALNA INFRASTRUKTURA

7.1. Groblja

Određen broj grobalja u udaljenim ruralnim naseljima i manjih grobalja u gradskim naseljima Hercegbosanske županije će do 2028. godine postati potpuno neaktivan i planira se njihovo zatvaranje.

Groblja u opštinskim centrima, sekundarnim opštinskim centrima i lokalnim centrima mogu zadovoljiti potrebe za sahranjivanjem tih naselja do 2028. godine uz određena proširenja u pojedinim slučajevima.

Nužno je planirati aktivnosti tretmana i zbrinjavanja otpada životinjskog porijekla (npr. izgradnju objekta za sakupljanje, preradu i spaljivanje životinjskih ostataka obzirom da su prema Uredbi EU stočna groblja su zabranjena i dr.). U okviru rješavanja problema životinjskog otpada na teritoriji Županije neophodno je razmotriti prijedlog cjelovitog rješenja za prikupljanje i preradu otpada životinjskog porijekla u Federalnom planu upravljanja otpadom.⁵

7.2. Komunalni otpad

Sistem upravljanja komunalnim čvrstim otpadom podrazumijeva prikupljanje, dispoziciju i deponovanje produkovanih količina otpada. Sistem se sastoji od niza usklađenih cjelina (prikupljanje, transport, tretman, deponovanje) koje za krajnji cilj imaju visok stepen zaštite prirode i povećanje standarda kvaliteta življenja.

Obzirom da je sanitarno deponovanje siguran način zbrinjavanja otpada, postoji težnja da se, u okviru uspostavljanja sistema upravljanja otpadom, izgrade i organizuju regionalne sanitarne deponije.

Otpad treba da se odlaže na deponije koje su ispunile propisane kriterijume pri određivanju lokacije, kao i tehničke, tehnološke i druge uslove.

Deponija se planira za vrijeme duže od dvadeset godina, ali se, ukoliko postoji potreba, može planirati i za kraći period. Iako se količine produkovanog otpada procjenjuju prema životnom standardu stanovništva, smatra se da količina nastalog otpada po stanovniku godišnje iznosi oko jedan kubni metar u rastresitom stanju.

Deponija je sanitarno-tehnički uređen prostor na kome se odlaže čvrsti otpad nastao na javnim površinama, u domaćinstvima, u procesu proizvodnje, saobraćaju i drugim aktivnostima, a koji nema svojstva opasnih materija niti se može prerađivati i racionalno koristiti.

Lokacija za deponiju se utvrđuje na temelju prethodnih istražnih radova i pripreme studije izvodljivosti, a sa tehničko-tehnološkog aspekta u planiranju, projektovanju i izgradnji nužno treba da obezbijedi:

- potpuno sanitarno-epidemiološku sigurnost za stanovništvo okolnih stambenih područja i osoblja koje radi na deponiji,
- zaštitu od zagađenja zemljišta, vazduha, podzemnih i površinskih voda,
- racionalno korištenje i uštedu zemljišta,
- maksimalnu operativnost i mehanizaciju svih vrsta radova.

Studijske analize i strateška dokumenta u BiH imala su za rezultat više prijedloga lokacija za odlaganje čvrstog otpada na području Hercegbosanske županije.

⁵ Konzorcij Enova d.o.o. Sarajevo, Bosna-S d.o.o. Sarajevo, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, „Federalni plan upravljanja otpadom 2012- 2017), Sarajevo, decembar 2011. Godina.

Strategijom upravljanja čvrstim otpadom u BiH je definisan regionalni pristup izgradnji odlagališta i okvirno su predložene lokacije regionalnih i međuopštinskih deponija za različite vrste otpada (komunalni, industrijski, medicinski).⁶ Konceptijom ovog strateškog dokumenta predloženo je uspostavljanje i transfer (pretovarnih) stanica za općine koje su na izvjesnoj udaljenosti od regionalnog centra. Direktan odvoz otpada od mjesta gdje nastaje do lokacije odlaganja je ekonomski isplativ za udaljenost do 30 km.

U međuvremenu, izrađena je Strategija upravljanja otpadom FBiH (2008 – 2018) i Federalni plan upravljanja otpadom (2012. – 2017.), koji, kao provedbeni dokument Strategije, ima za cilj uspostavu samoodrživog sistema integralnog sistema upravljanja otpadom.

Tokom izrade plana upravljanja otpadom za regiju Livno analizirane su potencijalne varijante međuopštinskog udruživanja, a sve u skladu sa strateškom koncepcijom. Tada su predložena varijantna rješenja za lokacije regionalnih deponija. Prvo rješenje definiše regionalne deponije na dva lokaliteta, lokalitet u opštini Livno (Korićina), te lokalitet u opštini Tomislavgrad (Pakline).⁷ Ovim rješenjem je predviđena sanacija i proširenje postojećih deponija otpada. Druga varijanta definiše regionalnu deponiju na području opštine Tomislavgrad (lokalitet Borova glava). Određeni pokazatelji upućuju na činjenicu da je prihvatljivije rješenje koje se odnosi na dva lokaliteta za regionalne deponije otpada. U toj varijanti je predviđeno otpad iz opština Livno, Bosansko Grahovo i Glamoč odlagati na deponiju Korićina, a otpad iz opština Tomislavgrad, Kupres, Grude i Posušje odlagati na deponiju Pakline.

Na području opštine Livno predviđeno je i postrojenje za dezinfekciju medicinskog otpada. Centri za prikupljanje otpada planirani su na području pojedinih općina regije Livno: Grude (broj neophodnih centara - 1), Posušje (broj neophodnih centara - 1), Tomislavgrad (broj neophodnih centara - 2) i Livno (broj neophodnih centara - 2).

Općine Kupres, Tomislavgrad i Prozor-Rama, kao i općine Livno, Glamoč i Bosansko Grahovo potpisale su ugovor o osnivanju javnih preduzeća za upravljanje otpadom i u fazi su izrade studije izvodljivosti i izbora lokacije za međuopštinsko (regionalno) odlagalište otpada. Javno preduzeće općina Tomislavgrad, Kupres i Prozor-Rama trebalo bi upravljati deponijom „Pakline“.

Općina Drvar se u vezi sa problematikom uvođenja sistema upravljanja otpadom tretira u okviru regije Bihać. Potrebe za uspostavom infrastrukture za upravljanje otpadom na nivou jedne ili više općina odrediće se Kantonalnim planovima za upravljanje otpadom.

Razvoj sistema upravljanja komunalnim otpadom treba da prati stalno unapređivanje primarne selekcije otpada što bitno utiče na umanjenje količina otpada za konačno odlaganje. Selektivno prikupljanje otpada realizuje se putem komunalnog opremanja lokalnih zajednica sa mrežom punktova za odvojeno prikupljanje otpada (zelena ostrva i reciklažna dvorišta) i pretovarnim stanicama za regije gdje se procijeni isplativost ove investicije. Kako bi se sistem upravljanja otpadom pravilno razvijao neophodno je provesti analizu količina i sastava otpada uključujući sezonske varijacije.

Na ovaj način je neophodno zbrinjavati i proizvodni neopasni otpad, pored mogućnosti da isti sakupljaju i transportuju ovlašteni sakupljači.

Uvođenjem organizovanog sistema upravljanja komunalnim otpadom će se povećati udio stanovništva obuhvaćen organizovanim sakupljanjem komunalnog otpada. Do realizacije regionalnih centara za upravljanje otpadom, lokalne zajednice su dužne prilagoditi postojeća odlagališta uslovima sanitarnog odlaganja otpada.

Posebne kategorije otpada

Prema projekciji produkcije industrijskog otpada i drugih relevantnih parametara definisani su međuentitetski lokaliteti centara za tretman industrijskog otpada na području Grada Mostara kome bi pripadale općine Livno, Tomislavgrad, Kupres i Glamoč, kao i na području opštine Bihać kome bi pripadale općine Drvar i Bosansko Grahovo. Potencijalni lokaliteti na kojima bi bili centri za tretman industrijskog otpada utvrdiće se nakon provođenja istražnih radova, izrade studijske i planske dokumentacije.

⁶ „BiH Solid Waste Management Strategy“, EU PHARE, AEA Tehnology Environment, Oxfordshire, UK. 2002. godine.

⁷ „Plan upravljanja otpadom – Regija Livno“, finalna verzija, Sarajevo, 2005. Regija Livno obuhvata opštine: Grahovo, Glamoč, Grude, Kupres, Livno, Posušje i Tomislavgrad.

Predložena lokacija centralnog postrojenja za tretman medicinskog otpada je županijska bolnica ili lokacija u njenoj neposrednoj blizini na području opštine Livno. Opšti principi za upravljanje otpadom, planiranje upravljanja medicinskim otpadom, tretman i druge aktivnosti vezane za ovu kategoriju otpada su strogo propisane zakonskim i podzakonskim aktima.

Koncept zbrinjavanja otpada životinjskog porijekla treba organizovati kroz sistem sabirališta, postrojenja za povrat komponenti i odlagališta, a u skladu sa planom upravljanja otpadom životinjskog porijekla na nivou FBiH. Otpad životinjskog porijekla koji nije opasan moguće je planski koristiti u poljoprivredne svrhe (*Pravilnik o životinjskom otpadu i drugim neopasnim materijama prirodnog porijekla koji se mogu koristiti u poljoprivredne svrhe, Službene novine FBiH br.8/08*). Odlagališta se mogu locirati u okviru regionalnih centara za upravljanje otpadom, prema strogo utvrđenim potrebama i uslovima, za potrebe jednog ili više kantona.

Prema planskoj analizi lokacija komponenti sistema upravljanja otpadom životinjskog porijekla unutar FBiH (lokacije za spalionice manjeg kapaciteta otvorenog i zatvorenog tipa, sabirališta i kafilerije) predlažu se okvirne lokacije sabirališta od kojih je jedna na području Herceg-bosanske županije (opština Drvar). Precizno utvrđivanje lokaliteta će se bazirati na tačno utvrđenim količinama otpada životinjskog porijekla, kao i na ekonomskoj opravdanosti investicije.

Izbor najpogodnije lokacije i kapaciteta sabirališta, te drugih komponenata sistema biće određen Studijom izvodljivosti najprihvatljivijeg koncepta upravljanja otpadom životinjskog porijekla u BiH.

U svrhu uspostavljanja organizovanog sistema upravljanja posebnim kategorijama otpada neophodno je povećanje ukupnog procenta adekvatnog zbrinjavanja otpada reciklažom, povratom materijala ili energije.

Kako bi se uspostavio efikasan sistem upravljanja otpadom, nužno je obezbjediti jedinstveni informacioni sistem upravljanja otpadom na nivou FBiH. Centri za prikupljanje informacija o otpadu će se uspostaviti na nivou FBiH i kantona.

8. MINERALNA NALAZIŠTA

8.1. Utvrđene rezerve

Analizom rudonosnih formacija na prostoru Hercegbosanske županije, kao i analizom istraženosti rudnih ležišta i pojava definisana su rudna polja i ležišta po količini i kvalitetu, njihova perspektivnost i značaj.

Raznovrsne mineralne sirovine ovog prostora istražene i potencijalne, imaju značaj za društvenu reprodukciju općina i Županije, te Federacije BiH i Bosne i Hercegovine.

Mineralne sirovine, kao pretežno iscrpljiv, odnosno neobnovljiv resurs nisu značajne samo po više ili manje istraženim rezervama, već kao privredni subjekti.

Stepen istraženosti mineralnih sirovina na ovom području može se prikazati slijedećim:

1. Mineralne sirovine koje su detaljno istražene i pripremljene za eksploataciju ili se eksploatišu:
  - mrki ugalj: Livanjski bazen (Tušnica),
  - lignit: Livanjski bazen (Prolog), Duvanjski bazen (Kongora),
  - treset: Crni Lug – opština Kupres, Ždralovac,
  - gline: Vidovići, Begluci jug,
  - tufovi: Ploča,
  - vapnenci: Podgledala, Grabovica, Podgradina, Cebara,
  - dolomit: Grguljača, Troljin Vrh, Javorje,
  - šljunci i pijesci: Gornji Kazanci, Begluci jug, Begluci istok, Gornjuše, Barjak, Kablići, Podkose.
1. Utvrđene, ali nedovoljno istražene mineralne sirovine,
  - mrki ugalj: Drvarski bazen, Ljeskovića, Duvanjski bazen (Eminovo Selo, Vučipolje),
  - lignit: Odžak, Čelebić,
  - tufovi: Mandak, Gost,
  - cementni laporac: Livno;
  - vapnenci: Podovi, Kamenica Krst, Karakašica, Kraj – Ravna Mliništa, Priluka, Ravni pod, Mesihovina, Podprivala, Pakline, Raskršće Brdo,
  - šljunci i pijesci: Kablići, Podkose, Ždralovac – Gredina,
  - podzemne vode: Zidine, Poljane, Gudaja,
  - voda: rijeka Šujica,
  - boksit: Crljivica – Klekovača, Studena Vrela.
2. Neizvjesno perspektivne mineralne sirovine i mineralne sirovine niskog stepena istraženosti:
  - kameni ugalj: Grad, Peći, Halapić, Popovići,
  - mrki ugalj: Čuklić, Priluka, Roško Polje,
  - tufovi: Guber – Podhum,
  - boksit: Žile, Čardak (Presedlo),
  - limonit: Pribelja (Čardak).

8.2. Eksploataciona polja

S obzirom na važnost mineralnih resursa za razvoj čitavog područja HBŽ u prostorni plan treba unijeti aktivna eksploatacijska polja, potencijalna eksploataciona polja i stare rudarske radove, gdje nije izvedena rekultivacija terena.

Najveće degradacije terena i okoline su nastale površinskom eksploatacijom uglja, gline, treseta, kamenolomima i eksploatacijom šljunka.

Mrki ugalj

Mrki uglje na području Hercegbosanske županije se eksploatira za sada površinskim putem i to na izdavačkoj zoni ležišta mrkog ugljena „Tušnic“ na lokalitetu P.K. „Drage“. Rezerve ugljena za površinsku eksploataciju su skoro iscrpljene i očekuje se prestanak rada površinskog kopa, a time i rudarenja na ovom ležištu. Dokazane rezerve su predviđene isključivo za jamsku eksploataciju. Radi velikih troškova otvaranja nove jame, a neizvjesnog tržišta, eksploatacija mrkog ugljena zasada nije u planu.

Lignit

Jedini aktivni površinski kop eksploatacije lignita u Hercegbosanske županije je P.K. „Table“. Na odobrenom eksploatacionom polju od 316 ha aktivnosti eksploatacije od 1992. god. vršeni su i vrši se na prostoru od 30 ha. To je prostor koji će i u narednom planskom periodu po dosadašnjoj važećoj tehničkoj dokumentaciji osigurati radni vijek i eksploataciju u vremenskom periodu od 10 do 15 godina.

Treset

Eksploatacija treseta u Hercegbosanske županije odvija se na dva rješenjem odobrena eksploatacijska polja: P.K. „Ždralovac“ općina Bosansko Grahovo i P.K. „Crni lug“ općina Kupres.

Odobreno eksploatacijsko polje treseta „Ždralovac“ ima površinu od 800 ha. Gospodarsko društvo Finvest „Ždralovac“ d.o.o. Bosansko Grahovo ishodilo je svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju, pa se na ovom ležištu uspješno bavi poslovima eksploatacije i oplemenjivanja treseta. U narednom planskom periodu po dosadašnjoj važećoj tehničkoj dokumentaciji ovaj površinski kop će osigurati radni vijek i eksploataciju u vremenskom periodu od 30 godina.

Odobreno eksploatacijsko polje treseta „Crni lug“ ima površinu od 18,5 ha. Gospodarsko društvo „Invest eko“ d.o.o. Kupres ishodilo je svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju, pa na ovom ležištu vrši eksploataciju treseta. To će u narednom planskom periodu po dosadašnjoj važećoj tehničkoj dokumentaciji osigurati rad i eksploataciju u vremenskom periodu od 30 godina.

Glina

Eksploatacijsko polje opekarske gline „Vidovići“ zahvaća površinu od 120 ha. Nalazi se neposredno pored novog pogona ciglane. Regionalni položaj eksploatacijskog polja može se cijeliti kao izuzetno dobar, jer je ciglana jedini proizvođač opekarskih elemenata na širem prostoru. Gospodarsko društvo „IGM ciglana GRAHOVO“ d.o.o. Bosansko Grahovo ishodilo je svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju, pa na ovom ležištu vrši eksploataciju opekarske gline. U narednom planskom periodu, po dosadašnjoj važećoj tehničkoj dokumentaciji, eksploatacijsko polje će osigurati rad i eksploataciju u vremenskom periodu od 30 godina.

Vapnenci kao arhitektonsko građevni kamen

Eksploatacijsko polje „Pogledala“ nalazi se na padini brda Kremenjača, iznad kojeg se teren postupno uzdiže prema Krug planini. Smješteno je 1 km istočno od Livna. Teren na ležištu «Pogledala» izgrađuju stijene gornjokrednog vapnenca. Radi specifičnosti djelatnosti, eksploatacija se odvija i odvijati će se na prostoru oko 1 ha. Gospodarsko društvo „Silit“ d.o.o. Livno, ishodilo je svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju. U narednom periodu, po dosadašnjoj važećoj tehničkoj dokumentaciji eksploatacijsko polje vapnenca kao AGK, osigurati će rad i eksploataciju u vremenskom periodu od 30 godina.

Vapnenci i dolomiti kao tehničko građevni kamen

Na području Hercegbosanske županije prisutne su razne litološko-stratigrafske vrste vapnenca i dolomita koji se eksploatiraju na odobrenim eksploatacijskim poljima. Gospodarska društva su ishodila svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju, pa na ležištima vrše površinsku eksploataciju odobrene mineralne sirovine po važećoj tehničkoj dokumentaciji.

- „Podgradina II” - Podgradina, općina Livno (vapnenac),
- „Cebara” – Cebara, općina Tomislavgrad (vapnenac),
- „Grguljača” – Kupres, općina Kupres (dolomit),
- „Troljin vrh” – Kukavice, D. Vukovsko, općina Kupres (dolomit).
- „Javorje” – Drvar selo, općina Drvar (dolomit).

Šljunci i pijesci

Šljunci i pijesci se eksploatiraju na više lokaliteta u Hercegbosanske županije. Gospodarska društva su proveli detaljne geološke istražne radove, te ishodile svu potrebnu koncesijsku dokumentaciju, te površinsku eksploataciju vrše po važećoj tehničkoj dokumentaciji.

- „Gornji Kazanci” – Gornji Kazanci, općina Bosansko Grahovo,
- „Begluci Istok” – Kongora, općina Tomislavgrad,
- „Gornjuše” – Lipa, općina Tomislavgrad,
- „Barjak” – Čelebić, općina Livno,

Osim eksploatacijskih polja šljunka i pijeska, gdje je započeta i vrši se eksploatacija, u tijeku su istražni radovi na slijedećim lokalitetima šljunka i pijeska:

- „Kablići” – Kablići, općina Livno,
- „Podkose” - Kongora, općina Tomislavgrad.

8.3. Mogućnost korištenja površina iznad podzemnih kopova

Analiza namjene i korištenja zemljišta iznad eksploatacionih polja uglja predstavlja osnov za sagledavanje uporednog korištenja zemljišta za više namjena, odnosno iznad eksploatacionih polja podzemne eksploatacije uglja, za šumske i poljoprivredne površine, a na sigurnosnim stubovima i za namjene stanovanja i radnih zona u okviru urbanih područja i izvan njih.

Podzemna eksploatacija

Početak značajnija jamske eksploatacije i proizvodnja mrkog ugljena ležišta "Tušnica" vezana je za 1919. godinu. Kontinuirana eksploatacija se odvijala sve do 1992. god. kad se radi iscrpljenosti ovog sjeveroistočnog dijela ležišta obustavlja jamska proizvodnja. Kako je krovina ugljenog sloja dosta stabilna, na površini nije došlo do nikakvog slijeganja terena, niti veće degradacije terena osim dijela industrijskog kruga. Ovaj dio terena nije nikada bio urbaniziran osim objekata za potrebe Rudnika ugljena „Tušnica”. Teren je obrastao većim dijelom sitnim raslinjem i pašnjacima.

Površinska eksploatacija

Za nastavak rada rudnika „Tušnica” 1991. nađeno je rješenje u površinskoj eksploataciji izdanačke zone ležišta koje je i danas u radu. Tijekom 1991. godine na izdanačkom dijelu ležišta „Tušnica” na lokalitetu Drage izvršeno je istražno bušenje, prilikom kojeg je definiran ugljeni sloj koji isklinjava u lokalitetu Drage malih rezervi. Rezerve ugljena za površinsku eksploataciju su skoro iscrpljene.

Radi mnogih neriješenih pravnih i eksproprijacijskih problema ležišta lignite „Prolog”, Rudnici ugljena „Tušnica” 1991. obustavljaju površinsku eksploataciju na PK „Prolog”. Znatan dio rezervi ugljena je preostao. Na većem dijelu eksplotiranog polja je izvršena tehnička rekultivacija, a krateri kopova su ispunjeni vodom. Nastavak preostalih rezervi ugljena lignita je neizvjesan.

Na ostalim eksploatacijskim poljima u Hercegbosanske županije radovi se izvode prema „Glavnom rudarskom projektu eksploatacije mineralne sirovine”, koji planira rekultivaciju eksploatiranih radnih polja za vrijeme eksploatacije.

Nakon završene eksploatacije prema odredbama Zakona o rudarstvu neophodno je uraditi Elaborat o rekultivaciji, odnosno privođenju površina eksploatacijskog polja drugoj namjeni. Mogućnost građenja

objekata na eksploatacijskim poljima nakon završene eksploatacije će se detaljnije definirati prostornim planovima općina.

8.4. Deponije jalovine

Negativan utjecaj površinske eksploatacije mineralnih sirovina nastaje kroz zauzimanje i uništavanje plodnog zemljišta, zagađenje zraka prašinom (prašina uslijed atmosferskog razlaganja jalovine na prostorima koji nisu rekultivirani), remećenje režima podzemnih voda (u dijelu otkopa u eksploataciji), odvodnjavanje i zasipanje prostranstva jalovinom, narušavanja estetskih vrijednosti okoline i pojave buke uslijed rada mehanizacije. Ova oštećenja su uglavnom nastala površinskom eksploatacijom slijedećih sirovina: ugljena, krečnjak, gline, šljunak, pijesak i sl.

Kao direktna posljedica površinske eksploatacije raznih sirovina je stvaranje velikih količina krovinskog materijala - jalovine. Ovaj materijal se odlaže najčešće na dva načina:

- prvi način - kada se krovina - jalovina odlaže po površini tla, a time se i ove površine isključuju iz dalje proizvodnje,
- drugi način - kada se krovina - jalovina odlaže u već postojeće kraterne, iz ranijih površinskih kopova. Ovaj postupak znatno smanjuje posljedice oštećenja zemljišta.

Prvi način odlaganja jalovine podrazumijeva često odlaganje van granica eksploatacionog polja, a drugi način podrazumijeva odlaganje jalovine unutar eksploatacionog polja.

U okviru površinske eksploatacije mrkog ugljena ležišta „Tušnica” na P.K. Drage, jalovina se odlagala na deponiju udaljenu 1,5 km od kopa. Ta deponija je zaravnana i tehnički rekultivirana. Postojeće odlagalište se nalazi 500 m zapadno od površinskog kopa i zauzima površinu od oko 0,5 ha. U narednom periodu jalovina će se deponirati u prostor eksploatiranog kratera kopa.

U okviru eksploatacije uglja-lignita na površinskom kopu „Table” jalovina se odlaže u unutarnje i na vanjsko odlagalište unutar odobrenog eksploatacijskog polja. Ukupna trenutna degradirana površina iznosi oko 20 ha. Vanjsko odlagalište je locirano sa obje strane, neposredno uz rub kratera kopa. Radi blizine kratera kopa tehnička rekultivacija je izvediva relativno brzo i sa malim sredstvima .

Kako bi smanjili negativan utjecaj zahvata u prostoru, mora se pristupiti mjerama sanacije, rekultivacije završenih devastiranih površina. U tome smislu se pristupilo svim poduzećima koji se bave eksploatacijom mineralnih sirovina na prostoru Hercegbosanske županije, prilikom izdavanja odobrenja za rada po rudarskom projektu.

8.5. Eksploataciona polja planirana za sanaciju i rekultivaciju

Površinski kop lignita „Prolog” je obustavio eksploataciju, a da rekultivacija nije završena.

U okviru rudnika mrkog ugljena "Tušnica", za područje otkopnog prostora P.K. „Drage” , za izvođenje radova na sanaciji degradiranih površina potrebno je izvršiti zapunjavanje otkrivkom oko 1 miliona m³. Dovoz jalovine bi se vršio iz južnog dijela tog površinskog kopa gdje je u tijeku otkrivka i eksploatacija preostalih količina ugljena.

Zacrtni redosljed otkopavanja površinskih kopova „Table”, „Ždralovac”, „Vidovići”, „Begluci” i „Gornjuše” osiguravaju izvođenje naprijed navedenih radova na sanaciji površina.

Zaostale depresije od površinskih kopova nakon uređenja mogu se koristiti za različite namjene: u vodoprivredne svrhe (kao bazeni za bistrenje i taloženja voda iz susjednih kopova, zatim zaštitu od visokih voda i čuvanje rezervi vode za poljoprivredu, energetsko-industrijski kompleks i za druge svrhe), za ribnjake i farme barskih ptica, za sport, rekreaciju i turizam i mnoge druge korisne namjene.

U narednom planskom periodu neophodno je od strane rudarskih organizacija uraditi elaborate o rekultivaciji degradiranih površina, i na dijelovima do sada degradiranih površina izvršiti sanaciju - izvođenje radova na tehničkoj rekultivaciji i eventualno biološkoj, kako bi se ove površine mogle koristiti za određene namjene (građevinsko i poljoprivredno zemljište).

9. PROIZVODNJA I PRENOS ENERGIJE

9.1. Elektroenergija

9.1.1. Potrebe za električnom energijom

Kroz pregledne tabele vršnog opterećenja i potrošnje el. energije na području županije konstatovano je da je potrošnja različito rasla. Rast potrošnje el. energije po općinama u sastavu Županije kretao se od 1 % u Drvaru do 3,9 % u Glamoču i Kupresu ili prosječno za Županiju od cca 2.6 %.

Međutim, ako se zna da je za cijelu BiH predviđen rast potrošnje el. energije i rast vršnog opterećenja za planski period 2005 - 2020. od 3.8 %, što znači udvostručenje potrošnje u dvadeset godina, a da se u svijetu uzima udvostručenje potrošnje u vremenu oko 25 godina ili stopa godišnjeg rasta potrošnje od cca 2.8 %, logično je za Hercegbosansku županiju usvojiti planirani godišnji porast potrošnje od cca 2.2 %.

Na osnovu usvojenog planiranog rasta opterećenja formirana je sledeća tabela i dijagram potrošnje za planski period do 2028. godine za Hercegbosansku županiju.

Tabela br. 31: Planirana vršna potrošnja po opštinama Hercegbosanske županije u periodu 2007 - 2028. godina

Radna jedinica	Preuzeto ukupno 2007. [GWh]	Preuzeto ukupno 2010. [GWh]	Preuzeto ukupno 2015. [GWh]	Preuzeto ukupno 2020. [GWh]	Preuzeto ukupno 2025. [GWh]	Plan za 2028. [GWh]
Livno	64,700	71,449	78,885	87,096	96,154	101,589
Tomislavgrad	50,700	55,939	61,761	68,189	75,280	79,535
Kupres	8,100	8,908	9,835	10,859	11,988	12,665
Glamoč	8,100	8,247	9,106	10,054	11,100	11,518
Bosansko Grahovo	2,900	3,254	3,593	3,967	4,107	4,331
Drvar	17,500	19,332	21,344	23,566	16,017	25,923
UKUPNO	152,000	167,129	184,524	203,731	214,646	235,561

Na osnovu planirane potrošnje planirano je i proširenje postojećih i izgradnja novih elektroenergetskih postrojenja, koja će omogućiti realizaciju prognozirane potrošnje električne energije na području Hercegbosanske županije.

9.1.2. Objekti za proizvodnju energije i prenos energije

Električnu energiju planirane potrošnje na kraju planskog perioda 2028. godine od 235,561 GWh i instalisane snage od cca 198 MVA, odnosno vršnog opterećenja od 85,5 MW za područje Hercegbosanske županije

obezbjediće se djelomično iz postojećeg elektroenergetskog sistema BiH i Hrvatske, te djelomično izgradnjom novoplaniranih izvora el. energije koji se baziraju na vjetru i hidropotencijalu.

Na osnovu dvogodišnjih mjernih rezultata izrađena je studija izvodljivosti koja je prezentirana u 2006. godine o mogućnosti korištenja energije vjetra za proizvodnju el. energije. Prema navedenoj studiji kao najpovoljniji lokaliteti na teritoriji županije koji raspolažu sa respektabilnim potencijalima vjetra su: Borova glava, Mesihovina, Mokronoge, Srđani i Debelo brdo gdje je planirana izgradnja vjetroelektrana. U grafički prilog u ovom dokumentu je unesena i pozicija vjetroelektrane Glamoč.

Prema istraživanjima na jugoistočnoj strani Duvanjskog polja u općini Tomislavgrad postoji ogromno ležište lignita. Na osnovu utvrđenih zaliha lignita i istražnih radova u planskom razdoblju EP HZ HB je planirala otvaranje rudnika i izgradnju termoelektrane Kongora snage 2x275 MW i radnog vijeka od 36 godina.

Na osnovu stava Savjeta za izradu Prostornog plana Hercegbosanske županije („Prijedlog za izmjenu Prostorne osnove za izradu Prostornog plana Hercegbosanske županije“ iz februara 2010. godine) iz ovog dokumenta je izostavljena TE Kongora. S obzirom da navedeni objekat nije u nadležnosti Županije, već isključivo u nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine, navedena termoelektrana je izostavljena iz prostorno - planske dokumentacije sve do momenta dok termoelektrana Kongora ne budu planirana Prostornim planom Federacije Bosne i Hercegovine (izrada u toku).

U Prostornom Planu Hercegbosanske županije ovo su područja rezervirana za dalji razvoj površinske eksploatacije uglja te izgradnje termoenergetskih objekata, sa ciljem zadržavanja postojećeg stanja do privođenja zemljišta konačnoj namjeni. Na ovim površinama nije dopuštena gradnja, osim građenja u svrhu održavanja i obezbjeđenja osnovnih higijenskih uslova već postojećih objekata. Ove površine se mogu koristiti za privremene namjene: zelene i rekreacione površine, igrališta, parkiranje vozila, otvorene pijace, obavljanje poljoprivredne djelatnosti i druge slične namjene.

Na osnovu raspoloživih hidropotencijala na teritoriji županije u području naselja Vrilo i Veliki Kablići planira se izgradnja CHE Vrilo – Prisoje i CHE Kablić, a na rijeci Šujici planirana je izgradnja 2 mini hidroelektrane i to Sržanj i Mokronoge.

Planirane lokacije vjetroelektrana, hidroelektrana i mini hidroelektrana ucrtane su u grafičkom prilogu, a planirano je da se izvedu i puste u pogon u planskom periodu, tj. do 2028. godine.

Izgradnja novih 400 kV postrojenja

Prostornim planom predviđa se izgradnja 400kV mreže i to, TS 400/x kV Tomislavgrad i dalekovoda od TS prema Splitu, Bihaću i Srednjoj Bosni.

Izgradnja novih 110 kV postrojenja

Izgradnja 110 kV trafo-stanica

Kroz plan izgradnje novih hidroelektrana i vjetroelektrana potrebno je planirati izgradnju novih x/110 kV trafo-stanica u krugu planiranih elektrana. U cilju obezbjeđenja dovoljnih količina el. energije u općini Glamoč planirana je izgradnja nove TS 110/x kV Glamoč. Za planiranu trafo-stanicu potrebno je rezervisati prostor od 5000 m².

Kako je dugoročno planirano da se postojeći sistem distribucije el. energije na razini srednjeg napona temelji na sistemu s jednom razinom srednjeg napona 20 kV umjesto dosadašnje dvije mreže srednjeg napona 35 i 10 kV, predlaže se da se buduće TS 110/x kV grade za potrebe dugoročnog razvoja Županije.

Izgradnja dalekovoda 110 kV

Izgradnja novih hidro i vjetroelektrana zahtijeva izgradnja novih 110 kV dalekovoda preko kojih će se planirane elektrane uključiti u elektroenergetski sistem BiH. Novoplanirane TS x/110 kV, koje će se graditi pored elektrana, potrebno je uključiti novim dalekovodima u postojeću elektroenergetsku mrežu BiH.

Ovim dokumentom predviđa se izgradnja novog 110 kV dalekovoda Tomislavgrad – Kupres.

Takođe, planira se izgradnja novog 110 kV dalekovoda Kupres – Šipovo, kao i 110 kV dalekovoda Tomislavgrad – Podgradina po trasi 35 kV dalekovoda. Sva 110 kV i 400 kV postrojenja gradiće se prema uslovima Elektroprenosa.

Izgradnja 35 kV vodova

Planovima razvoja distribucijske djelatnosti predviđeno je uvođenje izravne transformacije 110/10(20) kV i postupni prelaz na 20 kV srednji napon. Naponska razina 35 kV će se postupno napuštati, te nije planirana značajnija izgradnja novih vodova 35 kV. Izuzetak su priključni vodovi za nove TS 35/10(20) kV, zamjenski vodovi 35 kV za postojeće dotrajale, i nužne vodove, te vodovi za osiguranje dvostranog napajanja TS 35/10(20) kV. Pritom vrijede slijedeće smjernice za izgradnju 35 kV vodova:

- Planirani su samo u izvanrednim slučajevima:
  - za priključak novih TS 35/10(20) kV i
  - za osiguranje rezervnog napajanja prema gore definiranom kriterijumu.

10 kV distributivna postrojenja

Posmatrajući napojnu gradsku i vangradsku 10 kV mrežu, a na osnovu pokazatelja elektroenergetskih gubitaka u mreži, može se zaključiti da su sva područja dobro pokrivena sa napojnim distributivnim trafo-stanicama. Međutim, kad se posmatra karta elektroenergetske mreže i rasporeda TS 10/04 kV može se uočiti da ima pojedinih sela i zaselaka koji su mnogo udaljeni od napojnih TS, što znači, da su mjestimično NN mreže duge i preopterećene.

Da bi se ovo prevazišlo potrebno je približiti napojne tačke potrošačima i na taj način povećati sigurnost u isporuci i kvalitetu el. energije. Zbog toga je potrebno po gradovima i prigradskim naseljima polagati nove VN kablove i dalekovode, te izgraditi nove distributivne TS 10(20)/04 kV određene snage.

Na dijelovima obuhvata gdje je planirano širenje gradova i za navedene radne zone planirana je izgradnja novih TS preko kojih će se obezbijediti dovoljne količine el. energije za postojeće i za planirane kapacitete u gradovima i prigradskim naseljima.

U prigradskim naseljima nadzemni 10(20) kV dalekovodi zamijenit će se sa 20 kV kablovima, a postojeće STS sa slobodnostojećim trafo-stanicama 20(10)/04 kV raznih tipova i snaga.

U cilju poboljšanja naponskih prilika predlaže se ukidanje 10 kV naponskog nivoa i prelazak na 20 kV srednjenaponsku mrežu. Na osnovu toga planirana je izgradnja novih 20 kV dalekovoda u cilju duplog napajanja svih distributivnih trafo-stanica na području općinskih centara.

Sve nove kablove i nadzemne vodove, te transformatorske stanice 10/04 kV i linijske rastavljače u mreži 10 kV treba graditi sa stupnjem izolacije 24 kV. Na područjima gdje se predviđa mogućnost uvođenja u pogon napona 20 kV u slijedećih dvadesetak godina, svi novi transformatori u TS 10(20)/04 kV trebaju biti preklopivi ili prespojivi. Vodove 10(20) kV treba graditi na betonskim stupovima, a ne na bitno skupljim čelično-rešetkastim stubovima. Novi magistralni vodovi 10(20) kV trebaju imati vodiče tipa i presjeka barem Al/Fe 95. Savremene metode polaganja čine kablove konkurentnima nadzemnim vodovima. Osim toga, bez obzira na ekonomske kriterije planiranja gradnje dalekovoda, u visokourbaniziranim područjima, te u slučaju nepovoljnih klimatskih uslova, prednost pri izgradnji VN vodova imaju kablovi.

U pojedinim čvornim stanicama po općinama planirana je izgradnja novih odgovarajućih rasklopnih TS u koje će se svesti postojeći i novoplanirani VN kablovi i dalekovodi, te ugraditi odgovarajuća zaštita za obezbjeđenje selektivne zaštite u 20 kV mreži u slučaju kvara.

Planira se proširenje postojeće i izgradnja nove srednjenaponske mreže u naseljima gdje je srednjenaponska elektroenergetska mreža uništena ratnim razaranja. Proširenje srednjenaponske mreže i izgradnja novih distributivnih TS planira se u cilju povećanja potrošnje el. energije, te skraćivanja postojećih NN mreža.

Referentni cilj kojem operatori distribucijske mreže trebaju težiti u pogledu broja, odnosno izgradnje novih transformatorskih stanica SN/NN i mreže niskog napona su vrijednosti karakterističnih indikatora EDF-a i HEP.

NN mreža

U cilju elektrifikacije neelektrificiranih domaćinstava i poboljšanja isporuke el. energije elektrificiranim domaćinstvima i širokoj potrošnji potrebno je u planskom periodu postojeću NN mrežu rekonstruisati, proširiti i izgraditi novu, a sve u cilju boljeg prenosa el. energije.

Planirano je u općinskim centrima nadzemnu mrežu zamijeniti sa podzemnim NN kablovima, a na periferiji gradova i u seoskim naseljima postojeću NN mrežu koja je izvedena sa golim Al/Če vodičima zamijeniti sa nadzemnim Elkalex kablovima veće prenosne moći.

Na osnovu očekivane životne dobi i dužine intervala planiranja procjenjuje se da je do 2028. godine potrebna zamjena 2/3 nadzemnih vodova presjeka Al/Fe 25 mm² i manjeg, te svih mreža izvedenih sa vodičima od bakra i to 80 % vodovima s SKS-om kablovima presjeka 70 mm², a 20% kablovima od aluminijumskog presjeka 150 mm². Zatim potrebna je zamjena kablova presjeka 70 mm² i manjeg sa novim vodovima od aluminija presjeka 150 mm².

9.2. Termoenergija i energetske izvori

9.2.1. Termoenergija i energetske izvori

Energetske bilance

Kao temeljni podaci u konstrukciji energetskih bilanci (Studija energetskog sektora u BiH) iskorištene su prognoze finalne potrošnje energije u svim sektorima.

Obzirom na to da je prognoza finalne potrošnje energije izrađena za tri scenarija, energetske bilance su također izrađene za ta tri scenarija. Nazivi i osnovne postavke scenarija su slijedeće:

- S2 - referentni scenarij potrošnje energije (Scenarij s velikom porastom bruto domaćeg proizvoda i najvećom potrošnjom energije.)
- S3 - scenarij potrošnje energije s mjerama smanjenja potrošnje (Scenarij s pretpostavkom veće primjene obnovljivih izvora energije i mjera energetske efikasnosti.)
- S1 - niži scenarij potrošnje energije (Scenarij s relativno sporim porastom bruto domaćeg proizvoda i najmanjom potrošnjom energije.)

Rezultati svih energetskih bilanci za sve scenarije, za Bosnu i Hercegovinu i za pojedine entitete (Federacija BiH, Republika Srpska i Distrikt Brčko) prikazuju da će ukupna potrošnja energije u razdoblju od 2005. do 2020. godine ostvariti porast s prosječnom godišnjom stopom od 3,7 % u scenariju S2, 3,1 % u scenariju S3 i 3,0 % u scenariju S1.

Ukupna potrošnja energije u Federaciji BiH osigurava se vlastitom proizvodnjom, uvozom i dobavom iz Republike Srpske, a određene količine energije se izvoze u Republiku Srpsku.

Potrebe za energijom u Federaciji BiH zadovoljavaju se potrošnjom ugljena, tekućih goriva, plinovitih goriva, hidroenergije, ogrijevnog drveta i električne energije. U promatranom razdoblju do 2020. godine, ugljen će zadržati najveći udio u ukupnoj potrošnji energije (50,9% u 2020. godini). Udio potrošnje plinovitih goriva

rasti će do vrijednosti od 11,6% u 2020. godini, dok će se udio hidroenergije i ogrijevnog drveta (obnovljivi izvori) smanjiti (5,3% i 14,5% u 2020. godini). Udio tekućih goriva će se povećati do 2020. godine (19,0%).

Tabela br.32: Finalna potrošnja energije u Federaciji BiH

		2010.	2015.	2020.
Scenarij S2				
Industrija	PJ	31,02	39,94	50,31
Transport		23,58	28,54	34,24
Kućanstva		58,43	63,69	68,47
Usluge		8,60	10,95	13,97
Poljoprivreda		2,49	3,26	4,29
Scenarij S3				
Industrija	PJ	30,29	37,48	45,01
Transport		23,09	27,38	32,11
Kućanstva		55,79	57,32	58,13
Usluge		8,41	10,48	13,10
Poljoprivreda		2,49	3,26	4,29
Scenarij S1				
Industrija	PJ	30,53	35,86	41,49
Transport		22,92	26,42	29,71
Kućanstva		56,54	59,67	62,22
Usluge		8,18	9,57	11,18
Poljoprivreda		2,54	3,06	3,68

Izvor: Studija energetskog sektora u BiH – Modul 1 – Energetske rezerve, proizvodnja, potrošnja i trgovina – Knjiga D – Energetske bilance do 2020. godine.

Osnovni energent za grijanje u Hercegbosanskoj županiji je **drvo**. Nema pouzdanih podataka o potrošnji energenata za grijanje, ali je procjena da se 70% stanovništva grije na drvo. Jedan dio potreba za ogrijevnim drvetom se zadovoljava iz sječe na području Hercegbosanskoj županiji, dok se veći dio uvozi.

Potrošnja drveta za grijanje je procjenjena na osnovu prosječne godišnje potrebne količine za grijanje jednog kućanstva. Pretpostavljeno je da jedno kućanstvo troši 10 m³ drveta godišnje. Treba naglasiti da se jedan dio ovih količina odnosi i na potrebe za spremanjem hrane tokom čitave godine, ne samo tokom sezone grijanja.

U Hercegbosanskoj županiji nalazi se šest gradskih naseljenih mjesta i to: Livno, Tomislavgrad, Glamoč, Bosansko Grahovo, Drvar i Kupres. Sva ostala mjesta su manja seoska naselja.

Od ovih naselja jedino je Livno imalo izgrađen sustav daljinskog grijanja iz gradske kotlovnice. Kotlovnica je smještena neposredno između stambenih zgrada. Kotlovnica sa kotlovima na teško i lako lož ulje je devastirana i nije u funkciji od 1991. godine (kotlovi, cirkulacione pumpe, armatura, uređaji za održavanje tlaka u toplovodnom sustavu i postrojenje hemijske pripreme vode nisu za upotrebu). Ukupni kapacitet instalirane kotlovnice je bio 6,9 MW. Na kotlovcu je bilo priključeno 17 zgrada.

Toplovodna mreža je pretrpjela oštećenja, uglavnom je neupotrebliiva i može se iskoristiti samo u dužini od oko 100 m.

Tomislavgrad je imao 13 manjih kotlovnica (1 za grijanje stambenog prostora, 12 za poslovne objekte) koje su koristile čvrsto gorivo. U stambenom objektu „Lattice“ postojala je i kotlovnica koja je obskrbljivala stambenu zgradu, policiju i vrtić. Ova kotlovnica je izvan funkcije.

Ostala gradska naselja (Glamoč, Kupres, Drvar i Bosansko Grahovo) nemaju sustav daljinskog grijanja, ni centralizovanu toplanu – kotlovcu. Ova naselja koriste kotlovnice i/ili lokalne izvore toplote za zagrijavanje prostorija. Lokalni izvori toplote su uglavnom peći na gorivo kao što je drvo, mazut, ugalj i plin.

Uzimajući u obzir broj kućanstava i gospodarskih objekata gradovi Livno i Tomislavgrad imaju značajniju potrebu za toplinskom energijom putem daljinskog grijanja. Ostali gradovi potrebu za toplinskom energijom mogu ostvariti uporabom lokalnih i centralnih izvora toplinske energije u vidu individualnih ili rejonskih kotlovnica. U manjim seoskim naseljima kućanstva toplinsku energiju dobijaju iz individualnih peći.

Pri tome bi trebalo planovima nižeg reda insistirati na izgradnji kotlovnica za centralno grijanje za sve veće objekte kao što su objekti za stanovanje sa više stambenih jedinica, škole, ambulante i slično ili za više objekata u neposrednoj blizini.

Ruralnim domaćinstvima bi trebalo pomoći stručno i finansijski da u uporabu uvedu što više biomasa. Isto je moguće i za zagrijavanje objekata u sastavu poljoprivrednih i stočarskih farmi. Uporaba biomase je moguća i za zagrijavanje plastenika koji se sve više razvijaju u ovom području.

Uporaba solarne energije je pogodna za pripremu tople potrošne vode u kućanstvima što bi takođe trebalo biti predmet poticaja izgradnje instalacija za uporabu ovog vida energije kako za obiteljske stambene objekte tako i za stambene objekte sa više stanova.

Tendencija je u energetske politici mnogih zemalja da promiču veću zastupljenost prirodnog plina u ukupnoj energetske potrošnji. Tri su glavna razloga za takve energetske politike koje promiču potrošnju prirodnog plina:

- rast cijene plina sporiji je od rasta cijena sirove nafte,
- problemi okoliša i sigurnosti mogu uvjetovati zakonsko poticanje veće potrošnje prirodnog plina zbog veće čistoće sagorijevanja u usporedbi s ostalim fosilnim gorivima,
- prirodni plin ima važnu ulogu u diversifikaciji energetskih izvora.

Takođe, politika prirodnog plina je potrebna radi poticanja ulaganja u opskrbu prirodnim plinom i razvoj opskrbe mreže, radi omogućavanja izgradnje plinske infrastrukture i razvoja domaćeg i prekograničnog prometa plina kao i razvoja tržišta plinskih proizvoda i usluga.

9.2.2. Sistem i objekti za proizvodnju i prenos energije

Toplinarstvo

Grad Livno i Firma Dvokut Pro iz Sarajeva su oformili preduzeće za proizvodnju i distribuciju toplinske energije. Vlasništvo je miješano i to 90 % pripada firmi Dvokut Pro a 10 % gradu Livno.

Prva faza toplifikacije je formiranje proizvodnih kapaciteta koji bi se sastojali od 2 toplane - kotlovnice ukupnog toplinskog kapaciteta do 8 MW. Za gorivo bi se koristila biomasa. Obe toplane bi bile kogeneracijske zbog ekonomske isplativosti (sezona grijanja traje 6 mjeseci, u ostalom periodu nastavlja se proizvodnja električne energije).

Lokacija jedne toplane, koja već radi, je na mjestu postojeće, kapaciteta 4-6 MW. Obskrbljuje objekte u neposrednom susjedstvu (vrtić, Vlada Hercegbosanske županije, stambeni objekti u okruženju).

Lokacija druge bi bila u neposrednoj blizini bolničkog kompleksa, kapaciteta 2-4 MW. Obskrbljivala bi bolnički kompleks i objekte centralnog dijela grada Livna (pošta, općina, hotel, školske institucije..).

Razvojem cijevne mreže daljinskog grijanja objekti u široj gradskoj zoni moći će se priključiti na daljinski sustav grijanja.

Druga faza bi bila izgradnja energane (mini termoelektrana – toplana sa istovremenom proizvodnjom električne i toplinske energije - kogeneracije). Kao pogonsko gorivo bi se koristila biomasa. Kogeneracijsko postrojenje bi imalo kapacitet kotlova 20 MW. Lokacija energane bi bila na području gospodarske zone grada. Izgradnja energane bi ujedno značila i gašenje postojećih kapaciteta u gradu.

Ostali centri kao što su Tomislavgrad, Glamoč, Kupres, Drvar, Bosansko Grahovo su planirali gradnju sustava daljinskog grijanja u predratnom periodu. Međutim od tada se situacija promijenila, smanjen je broj stanovnika, dio gospodarstva je prestao sa radom pa razvoj i planiranje jedinstvenog sustava daljinskog grijanja treba preispitati. Kako je u okolini Tomislavgrada planira mogućnost izgradnja termoelektrane „Kongora“ postoji opcija da se grad obskrbljuje toplom potrošnom vodom i toplinskom energijom za grijanje iz termoelektrane (kogeneracija). Takođe, u sjevernom dijelu Livanjskog polja je predviđena mogućnost

izgradnja termoelektrane „Livno“ pa i tu postoji opcija da se grad opskrbljuje toplom potrošnom vodom i toplinskom energijom za grijanje iz termoelektrane (kogeneracija). Pomenute termoelektrane su u planu Prostornog plana FBiH 2008. – 2028. godine – PRIJEDLOG PLANA – čijim usvajanjem će se riješiti i njihov status (izradu u tijeku).

U Prostornom Planu Hercegbosanske županije ovo su područja rezervirana za dalji razvoj površinske eksploatacije uglja te izgradnje termoenergetskih objekata, sa ciljem zadržavanja postojećeg stanja do privođenja zemljišta konačnoj namjeni. Na ovim površinama nije dopuštena gradnja, osim građenja u svrhu održavanja i obezbijeđenja osnovnih higijenskih uslova već postojećih objekata. Ove površine se mogu koristiti za privremene namjene: zelene i rekreacione površine, igrališta, parkiranje vozila, otvorene pijace, obavljanje poljoprivredne djelatnosti i druge slične namjene.

Plinifikacija

Hercegbosanska županija nema vlastitih izvora prirodnog plina, opskrba ovim energentom bi se oslanjala isključivo na uvoz. Prirodni plin je izuzetno efikasno gorivo a smatra se ekološki čistim. Da bi se iskoristale ove prednosti, poseban značaj treba dati sigurnosti opskrbe, pa je u tom smislu predviđen koncept prstenastog plinovoda sa dobavom iz više pravaca, te skladišta prirodnog plina i LNG (tečni prirodni plin) postrojenja.

Povećanje potrošnje prirodnog plina u Hercegbosanskoj županiji se može očekivati u narednim godinama, obzirom na predviđenu izgradnju magistralnog plinovoda – krak plinovoda iz pravca Sarajeva, krak plinovoda „Južni tok“ iz Republike Srpske i krak „Jadransko-jonskog“ plinovoda iz Republike Hrvatske, sa pripadajućim odvojcima i distributivnim mrežama.

Federacija BiH usvojila je Uredbu o organizaciji i regulaciji sektora plinske privrede. Prema ovoj Uredbi FBiH u sektoru prirodnog plina definirane su slijedeće djelatnosti: opskrba, transport, distribucija, skladištenje i upravljanje terminalom za UPP. Ministarstvo dodjeljuje dozvole za obavljanje energetske djelatnosti, odgovorno je za sigurnost dobave i plan razvoja plinskog sustava. Za operatera transportnog sustava je određen „BH-Gas“ d.o.o. Sarajevo. Distribucija plina obavlja se na temelju koncesije. Djelatnost skladištenja plina i upravljanje terminalom za UPP obavlja se na temelju dozvole. Operateri su dužni osigurati regulirani ili pregovarani pristup treće strane sustavu – pristup definira Agencija. Regulaciju cijene tarifnih kupaca (opskrba) koji imaju pravo javne usluge obavlja Vlada F BiH, a za ostale kupce regulaciju obavlja „BH-Gas“ d.o.o. Sarajevo. Povlašteni kupci su oni koji koriste plin za proizvodnju električne energije ili troše više od 150 mil. m³ prirodnog plina u prethodnoj kalendarskoj godini. Uredba dozvoljava mješovitog operatora, koji mora biti pravno neovisan od proizvodnje i opskrbe plinom, uz računovodstveno razdvajanje ostalih djelatnosti. Agencija će donijeti tarifne sustave za regulirane cijene u sektoru plina, mrežna pravila transportnog sustava, mrežna pravila distributivnog sustava, pravilnik o naknadi za priključenje na plinsku mrežu kao i za povećanje priključne snage. „BH-Gas“ d.o.o. Sarajevo treba razdvojiti djelatnosti u prelaznom roku od 5 godina. Uredbom je odreneno pokretanje postupka kojim bi se odgodile primjene odredbi o otvaranju tržišta prirodnim plinom Direktive EU2003/55/EC.

9.3. Ostali vidovi energije

U Hercegbosanskoj županiji postoje značajni resursi obnovljivih energetske izvora: energija biomase, hidroenergija, solarna energija i energija vjetra. Iako su resursi ovih energija različiti po obimu i energetske kvalitete, na konkretnim lokacijama ovi resursi mogu biti dominantni, radi čega imaju važan lokalni značaj pri decentralizovanom korištenju. Udio energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj energetske bilanci je još uvijek zanemarljiv. I pored toga što su ovi resursi čisti i ekološki prihvatljivi, za njihovu slabu uporabu postoji nekoliko bitnih razloga:

- proizvedena energija je znatno skuplja od energije iz velikih energetske objekata,
- neistraženost njihovih stvarnih resursa,
- nedostatak podsticajnih mjera za njihovo istraživanje i uporabu,
- nedostatak opreme domaće proizvodnje.

Biomasa se smatra obnovljivim izvorom energije. Njen izvor su otpad u:

- šumarstvu
- drвноj industriji i
- poljoprivredi.

Pored toga može nastajati i kao namjenski uzgojena biomasa. Otpad iz šumarstva se odnosi na određeni procenat granja koje ostaje u šumi nakon sječe, te otpad koji nastaje u tijeku obrade: okorci, sječka i piljevina. Otpad iz poljoprivrede se odnosi na:

- ostatke iz poljoprivredne proizvodnje kao što je slama i kukuruzovina,
- ostaci od rezidbe voćnjaka i
- biogas iz stočnog izmeta.

Područje HBŽ je izuzetno bogato šumskim resursima, gospodarska djelatnost velikog dijela općina, kao što je Glamoč, Drvar, Kupres, je u velikoj mjeri oslonjena na drvenu industriju. Eksploatacija šuma, kao i drvna industrija generišu značajne količine otpada koji se može iskoristiti u energetske svrhe.

Planirana proizvodnja energije iz biomase prema Indikativnom planu proizvodnje 2012.-2021. predviđa izgradnju elektrane na biomasu Livno instalisane snage 10 MW sa godišnjom proizvodnjom 76,8 MWh električne energije, investitor ESCO ECO Energija, 2014 godine.

Prema Strateškom planu i programu razvoja energetskog sektora FBiH (septembar 2008.god), gustina potencijala biomase Hercegbosanske županije iznosi 0,5 TJ/km², odnosno potencijal biomase iznosi 2470 TJ i odnosi se na energijski potencijal od ostataka biomase iz poljoprivrede i šumarstva, što iznosi cca 13 % potencijala biomase FBiH.

Šume i šumsko zemljište pokrivaju 358 888,81 hektara na teritoriji Hercegbosanske županije. Najveći udio se odnosi na biomasu pogodnu za sagorijevanje (otpac iz drvne industrije, ogrjevno drvo, šumski otpad, ostaci orezivanja višegodišnjih nasada i sl.). Dalje slijedi biomasa pogodna za proizvodnju biogasa iz komunalnog otpada, stočarstva i namjenskih usjeva za energetske potrebe. Daljnje povećanje iskorišćavanja drvne biomase za energetske potrebe zahtjeva povećanje efikasnosti peći i kotlovnica na drvo i/ili prelazak na efikasnije oblike moderne biomase (npr. peleti).

Značajni resursi biomase na području HBŽ trebaju potaći razvitak toplinskih sustava u općinama u kojima se to još nije desilo. Suvremeni propisi čije se usvajanje očekuje u skorijem vremenu promotivno djeluju u pravcu poticanja proizvodnje električne energije iz ovakvih sustava, te kogenetacijske sustave treba planirati gdje god to veličina i raspoloživi resursi dozvoljavaju.

Hydroenergija. Na području Hercegbosanske županije postoji hidroenergetski kapaciteti za proizvodnju električne energije. Značajan dio hidroenergetskog potencijala sustava Orlovac se nalazi na teritoriji županije (Livno i Tomislavgrad): akumulacije Buško jezero i Lipa, energetski kanal Buško jezero - Lipa i dio tunela prema hidroelektrani Orlovac u Republici Hrvatskoj). Veći dio županije pripada slivu Cetine čiji je hidropotencijal 599 MW, od čega je iskorišteno 39,5% u Republici Hrvatskoj.

Tabela br.33: Osnovni podaci o planiranim malim hidroelektranama na slivu Gornje Cetine

Naziv objekta	Vodotoci i međudotoci	Instalisana snaga MW	Godišnja proizvodnja GWh	Specifična investicija EUR/kW
Stržanj	Milač i Mrtvica	7,5	19,617	1717
Šujica	Šujica, Milač i Mrtvica	1,9	4,5803	1915
Mokronoge	Šujica i međudotok	3,3	6,5202	1344
Ukupno		12,7	30,7175	4975

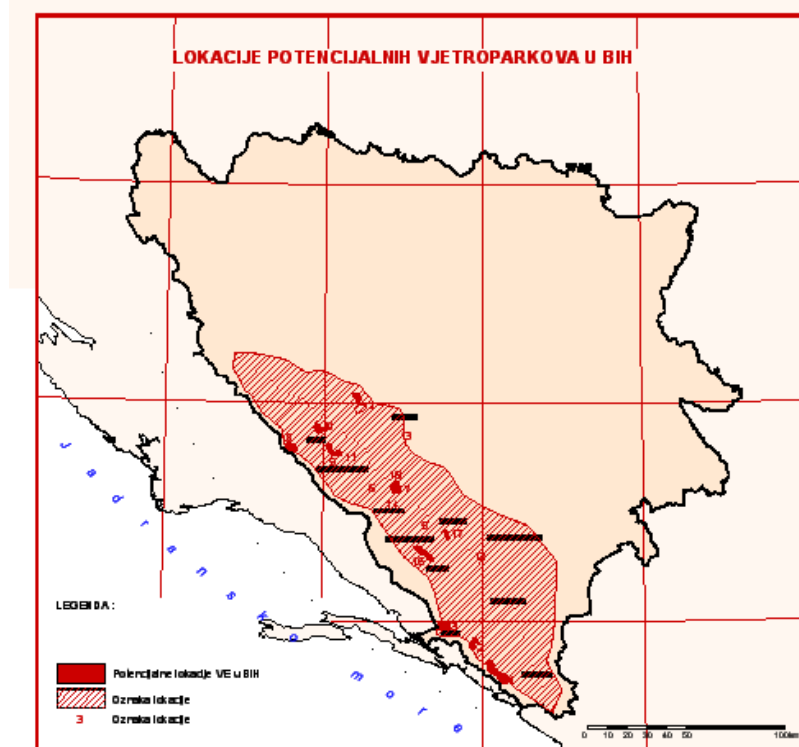
Izvor: Studija energetskog sektora u BiH – Modul 12 – Upravljanje potrošnjom, štednja energije i obnovljivi izvori energije.

Akumulacija Kablič je planirana da akumulira višak vode koji se sliva iz oborinskih kanala planiranih po obodu Livanjskog polja a njena izgradnja je prvenstveno u funkciji proizvodnje električne energija. Kompenzacioni bazen Vrilo je takođe u funkciji širenja elektroenergetskog sistema.

Energija vjetra. Budući da atlas vjetra Bosne i Hercegovine, kao niti njegovi derivati (poput karata vjetra) nisu raspoloživi, procjena potencijala vjetroenergije u BiH bazirati će se, prvenstveno na prostornoj razdiobi srednje godišnje brzine i snage vjetra koje su rezultat primjene globalnog modela atmosfere, uobličene u Svjetski atlas vjetra. Za područje Hercegbosanske županije najperspektivnije područje za izgradnju vjetroelektrana je jug županije na prostoru Livna i Tomislavgrada, te Kupresa i Glamoča. U periodu 1999. - 2001., napravljena je preliminarna selekcija potencijalnih lokacija za gradnju vjetroelektrana u BiH i dvije od 12 pogodnih makrolokacija označena kao pogodne za gradnju vjetroelektrana su Duvanjsko polje (50 -80 MW) i Raško Polje (60-90 MW).

Slika1.: Područje BiH u kojem se može očekivati najveća izdašnost potencijala energije vjetra.

Izvor: EIPH Hrvatska, Studija energetskog sektora BiH - Modul 12 –

Grafika: Vesna Simić, mr. prostorni planer

U području energetskog planiranja i zaštite okoliša postoji cijeli niz potencijalnih ciljeva koji mogu imati pozitivne posljedice, odnosno potaknuti povećanu uporabu energije vjetra, poput:

- smanjenja emisije stakleničkih plinova te troškova proizašlih iz globalnih i lokalnih učinaka onečišćenja;
- smanjenja onečišćenja koje utječe na zdravlje ljudi iz konvencionalnih postrojenja za proizvodnju električne energije i pripadnih troškova liječenja;
- povećanja prihoda lokalnih zajednica kroz lokalno zapošljavanje i izgradnju infrastrukture;
- povećanja sigurnosti opskrbe kroz diverzifikaciju izvora i proizvodnih lokacija;
- poštivanja međunarodnih obveza i sporazuma.

Ovdje treba naglasiti da je jedan od prvih koraka definiranje ciljeva politike uporabe energije vjetra u budućnosti, za koje je od ključnog značaja uravnoteženje pozitivnih i negativnih učinaka (prvenstveno povećanih troškova) korištenja energije vjetra, odnosno analiza troškova i dobiti.

Da bi se omogućilo ispitivanje vjetroenergije, a imajući u vidu sve veća ograničenja po pitanju izgradnje termoelektrana i promičbe i obaveznosti izgradnje i korištenja energije iz obnovljivih izvora, za sve prijavljene vjetroelektrane za koje su bile dostupne lokacije je rezerviran prostor za ispitivanja jer najveći dio investitora ne posjeduje dokumentaciju koja potvrđuje mogućnost i isplativost izgradnje kao ni instaliranu snagu. Pri

tome, poželjno bi bilo sagledavanje višenamjenske uporabe prostora te isto riješiti izmjenama važeće legislative i regulative. U fazi ispitivanja isti prostor je namjenjen i za ispitivanje solarne energije. Drugim dokumentima i studijama utvrdit će se lista proizvodnih kapaciteta koji su izvodivi, ekonomski opravdani i slično.

Tabela br.34: Proizvodni kapaciteti prijavljeni za Indikativni plan razvoja proizvodnje 2012.-2021.

VJETROELEKTRANE

R.br.	Naziv objekta	Broj agregata	Snaga agregata MW	Instalisana snaga MW	Godišnja proizvodnja MWh	Investitor	Lokacija
1.	VE Debelo brdo	26	2,1	54,6	150	Koncig	Kupres
2.	VE Glamoč 1 - Slovinj	41	3,16	130	348,18	Vjetroelektrane d.o.o.	Glamoč
3.	VE Glamoč 2 - Dževa	19	2,42	46	68,73	Vjetroelektrane d.o.o.	Glamoč
4.	VE Baljci	16	3	47	121	Tomislavgrad-Kupres d.o.o.	Tomislavgrad
5.	VE Mučevača	30	2,1	63	185,12	Balkan Energy Wind d.o.o.	Livno
6.	VE Orlovača	20	2,1	42	115,82	HB Wind d.o.o.	Livno
7.	VE Škadimovac	40	2	80	300	WBL City Project d.o.o.	Glamoč
8.	VE Kamen 1	25	2	50	132	Dvokut Pro d.o.o.	Livno
9.	VE Kupres	39	3	117	327,97	Kamen dent d.o.o.	Kupres
10.	VE Ljubuša	48	3	144	441,5	Kamen dent d.o.o.	Tomislavgrad
11.	VE Pakline	64	3	192	588,67	Kamen dent d.o.o.	Tomislavgrad
12.	VE Ivovik	36	2	72	187,63	VE Ivovik d.o.o.	Tomislavgrad
13.	VE Derale	29	3	87	259,2	Greta & Green Energy d.o.o.	B. Gragovo
14.	VE Mesihovina	22	2	44	128,53	EP HZ HB	Tomislavgrad
15.	VE Livno – Borova Glava	26	2	52	149,62	EP HZ HB	Livno
16.	VE Mokronoge	35	2	70	151,34	EP HZ HB	Tomislavgrad
17.	VE Srđani	15	2	30	53,46	EP HZ HB	Tomislavgrad
18.	VE Nevino brdo			130	364	Kraft Grupa	Kupres
19.	VE Gradina	35	2	70	248,97	Vran-Dukić d.o.o.	Tomislavgrad

Izvor podataka: Indikativni plan proizvodnje 2012-2021. godina (NOS BiH – Sarajevo, juni 2011.g.)

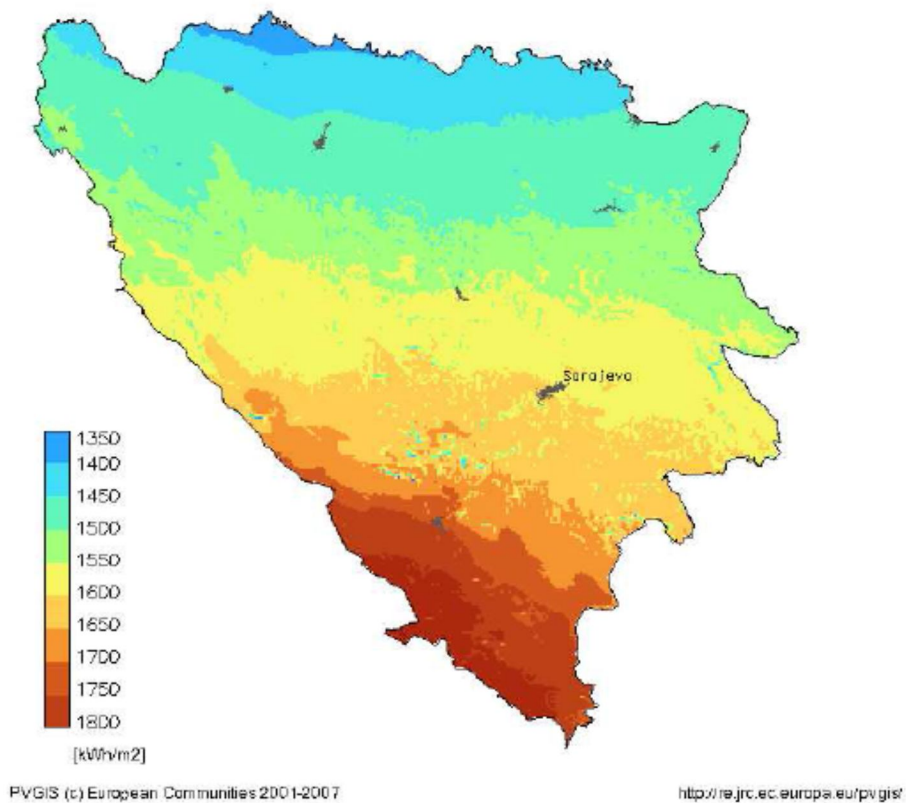
U Prostornom planu FBiH 2008 – 2028. godina – PRIJEDLOG PLANA – u planu su proizvodni kapaciteti VE Jelovača i Ošljar kod Tomislavgrada te VE Rastićevo kod Kupresa.

U Bosanskom Grahovu se vrše snimanja jačine vjetra na pojedinim lokacijama.

Solarna energija. Dosadašnja uporaba solarne energije se može smatrati beznačajnom i svodi se, uglavnom na zagrijavanje tople potrošne vode. Iskazani interes za izgradnju postrojenja za proizvodnju električne energije iz energije Sunca je jako mali i svodi se na vrlo male instalisane kapacitete iako se ukupan tehnički potencijal u FBiH procjenjuje na 190, 36 TWh. Sunčeva energija je svugdje dostupan izvor koji se može uporabiti izravno za grijanje i rasvjetu zgrada, grijanje tople potrošne vode i vode u bazenima ili za izravnu proizvodnju električne energije. U kućanstvima i uslužnom sektoru troši se značajan dio ukupne potrošnje primarne energije, od čega najviše za grijanje prostorija i tople vode. Vjerojatno je najvažnija primjena Sunčeve energije u arhitekturi i zgradarstvu, gdje se relativno jednostavnim principima gradnje kuća i zgrada

možu zimi maksimalno iskoristiti niske zimske razine zračenja uz sprječavanje nepotrebnih gubitaka topline. Nasuprot tome, ljeti je potrebno maksimalno smanjiti visoke toplinske doprinose Sunčevog zračenja. Arhitektura zgrade treba omogućiti i maksimalno korištenje raspršenog Sunčevog zračenja kako bi se uklonila potreba za umjetnom rasvjetom tijekom dana, koja, osim što troši energiju, dodatno zagrijava prostor. Takođe je moguće koristiti energiju okoliša odnosno energiju u tlu akumuliranog Sunčevog zračenja, kako bi se zrak u kući ljeti hladio a zimi predgrijavao, zbog značajnih razlika temperatura tla i zraka tijekom godine. Jedan kvadratni metar kvalitetnog prozora može zgradi osigurati oko 600 W topline za grijanje zgrade. Isti kvadratni metar prozora može osigurati rasvjetu kvalitetniju od umjetnih rasvjetnih tijela zamjenjujući oko 100 W električne energije za rasvjetu.

Slika2:Karta godišnje ozračenosti optimalno nagnute plohe za područje BIH

Izvor: Studija energetskog sektora u BIH – Modul 12 – Upravljanje potrošnjom, štednja energije i obnovljivi izvori energije.

Primjena Sunčeve energije se planira:

- uporabom solarnih kolektora za proizvodnju toplinske energije i
- uporabom fotonaponskih sistema za proizvodnju električne energije.

10. SAOBRAĆAJ I VEZE

10.1. Transportni sistemi

Prilikom razmatranja značaja oblasti transporta u bilo kojoj državi, posmatraju se dva dominantna aspekta, i to kvalitet života i ukupan ekonomski razvoj. Transport ima direktan uticaj na pojedinačnu mobilnost i dostupnost bližih i udaljenijih oblasti, ali zbog svog značajnog uticaja na racionalno korišćenje vremena utiče i na kvalitet života ljudi u širem smislu.

Bolja transportno-infrastrukturalna opremljenost omogućava da se više roba i usluga proizvodi, troši i izvozi, povećavajući opšte blagostanje.

Transportna infrastrukturalna se može posmatrati i kao instrument za ravnomjerni regionalni razvoj, jačanje teritorijalnog integriteta. Usmjerene investicije mogu doprineti ravnomernijoj raspodeli bruto društvenog proizvoda po stanovniku. Pri planiranju treba imati u vidu da privreda u različitim područjima ima različitu strukturu i da pojedina područja zavise od transporta više od drugih.

Da bi pozitivno uticao na ekonomski razvoj, transportni sistem mora da dostigne određeni nivo razvoja. Racionalne i dosledne politike razvoja pojedinih vidova saobraćaja doprinijeće ekonomskom prosperitetu, omogućiće efikasno korišćenje sredstava i obezbjediće povećanje bezbednosti saobraćaja i instrumente za efikasno upravljanje infrastrukturom.

Osnovom prostornog razvoja privredne i javne infrastrukture usmjerava se razvoj transportne infrastrukture, odnosno razvoj regionalnog transportnog sistema (putna, željeznička i druga infrastrukturalna). Transportna infrastrukturalna je ozbiljan instrument za regionalni razvoj kako Hercegbosanske Županije tako i šireg regiona.

Razvoj Županije trebalo bi da se temelji na uključivanju (aktiviranju) raspoloživih razvojnih resursa, kako bi se osigurali uvjeti da se realizira brži razvitak Županije, prije svega na osnovi: proizvodnje hrane, šumarstva, turizma i industrije. Prisustvo ili odsustvo djelotvorne cestovne infrastrukture za mobilnost predstavlja gotovo uvijek determinante ubrzanja ili obuzdavanja internih izmjena ili spoljne razmjene, jer se u većini slučajeva ekonomski zaostale oblasti oslanjaju na proizvodnje koje su osjetljive na troškove transporta.

10.2. Povezanost sistema sa saobraćajem u širem okruženju

10.2.1. Drumski saobraćaj

Osnovna značajka nerazvijenih prostora je slab prirast osobnog i kolektivnog dohotka, prisustvo visokog stupnja neuposlenosti i visok stupanj migracije prema vani, i to obično mlađe i najvitalnije populacije. Upravo Bosnu i Hercegovinu, a posebno Županiju, karakteriziraju ova obilježja. Jedan od značajnih instrumenata ubrzanja razvoja jeste poboljšanje prometnih uvijeta, a posebice izgradnja autocesta i cesta za brzi promet.

- Izgradnja autoputa Mliništa – Glamoč – Livno – Kamensko - Sinj sa varijantom Livno - tunel Prolog – Sinj;

- Izgradnja brzog puta Bugojno – Kupres - Livno (do spoja sa autoputom u ataru naselja Komorani);
- Izgradnja regionalnog puta petlja Kupres – Zlosela;
- Izgradnja lokalnog puta Uništa - Marići/Bosansko Grahovo;
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno – Tomislavgrad – Posušje (M103 i M104);
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno – Tomislavgrad (M103);
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno - Bosansko Grahovo – Drvar - Bosanski Petrovac;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Drvar – Prekaja – Rore - Glamoč;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Tomislavgrad – Mandino Selo – Blidinje(R1006);
- Rekonstrukcija regionalnog puta Prolog - G.P. Vaganj;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Karlov Han – Prisika
- Rekonstrukcija puta Drvar-Presedlina-Istočni Drvar-Potoci.

Ove ceste integiraju područje Županije u prostor Bosne i Hercegovine i susjedne županije, odnosno Republike Srpske i osiguravaju kvalitetnije povezivanje Bosne i Hercegovine, posebice Županije sa Jadranom, odnosno Splitom.

Ova cestovna mreža tretirana je kao jedinstvena mreža Bosne i Hercegovine, ali i šire (susjednih zemalja pa i Europe). Rekonstruirana regionalna i lokalna mreža treba da omogući prihvatanje prometnih tokova sa najnižeg (lokalnog) do najvišeg nivoa koji se osigurava autoputom i brzom cestom.

U koncipiranju sustava cestovne mreže polazilo se kako od hijerarhije cestovne mreže, tako i od usklađivanja pokrivenosti prostora (penetracije) i kapaciteta mreže. Nastojalo se otkloniti uska grla (urbane čvorove zaobilaznicom, a visoke uspone tunelima ili trećom trakom) kako bi funkcioniranje cestovne mreže bilo bez zastoja. Petlje na autoputu su predviđene kod naselja Dubrave (petlja Glamoč), Komorani (petlja Livno zapad) i Rašeljke (Kamensko), dok na brzom putu su predviđene kod naselja Gornji Malovan (Kupres), kod Šuice, u mjestu Sučići istočno od Livna. Spoj sa autoputom je predviđen kod naselja Komorani (petlja Livno zapad).

Jedno od temeljnih opredjeljenja za koncipiranje cestovne mreže proizašlo je i iz potrebe osiguravanja efikasne prostorne organizacije Županije povezivanjem centara u jednu cjelinu na području Županije i sa susjednim centrima, čime se osigurava formiranje razvojnih osovina i polova razvitka.

Razvoj saobraćaja sistematski utiče na razvoj naselja. Saobraćaj utiče na smanjenje prostorno vremenske distance i sa jedne strane osigurava dispoziciju stanovništva, a sa druge djeluje na pokretanje stanovništva prema centrima i utiče na naseljavanje stanovništva, naročito, uz magistralne i regionalne putne pravce.

Osnovnu mrežu u transportnom sistemu Hercegbosanske županije danas čine magistralne i regionalne ceste, koje povezuju urbane i administrativne centre.

Strateško planiranje transportne infrastrukture ima značajan uticaj ne samo na društvene, već i na ekonomske aktivnosti. Na tok planiranja transportne mreže značajno utiču stepen njene razvijenosti, gustina naseljenosti, raspored stanovništva, reljefno-morfološki uslovi, administrativno uređenje i druge specifičnosti. Razvoj transportnog sistema bi trebao biti u funkciji održivog razvoja, što podrazumijeva policentričan, uravnotežen i integrisan društveno-ekonomski razvoj, kojim bi se udovoljilo zahtjevima za okolinski prihvatljiv, efikasan i siguran protok ljudi i roba.

10.2.2. Željeznički saobraćaj

U okviru ovog dokumenta nije planirana željeznička mreža, osim evidentiranja postojeće trase željezničke pruge koja prolazi kroz Donji Tiškovac u opštini Bosansko Grahovo u dužini od cca 2.5 kilometara i koja je sastavni dio željezničke pruge Knin – Bihać – Zagreb. Kao nastavak rekonstrukcije i izgradnje uskotračne pruge Šipovo-Potoci (Istočni Drvar)-Srnetica, potrebno je isto uraditi na potezu Drvar-Oštrej-Srnetica.

10.2.3. Vazdušni saobraćaj

Bolja povezanost regija osobito doprinosi jačem razvoju turizma, koji je veoma značajan izvor prihoda u mnogim područjima. Također se na ovaj način doprinosi mobilnosti ljudi, produktivnosti poduzeća i regionalnoj koheziji. Manji aerodromi imaju priliku razvijati generalnu avijaciju koja je najbrže rastući segment avijacije. Nadalje, opremanje aerodroma u svrhu zaštite od požara i spašavanja stvara pretpostavke za razvoj ne samo turizma, nego i drugih djelatnosti.

Južno od naselja Zlosela u opštini Kupres je planirana izgradnja manjeg sportskog aerodroma. Postojeći sportski aerodrom Brda kod naselja Grborezi u opštini Livno u slučaju usvajanja varijante autoputa prema Sinju kroz tunel Prolog moraće se izmjestiti južnije od postojeće lokacije.

Planirana je izrada studije izvodivosti za letjelište „Brda“. Do kraja projekta se također planira asfaltirati parkiralište i pristupni put sa magistralne ceste do letjelišta. Na teritoriji općine Drvar treba uraditi rekonstrukciju sportskog aerodroma „Rt“.

Ova projektna dokumentacija obuhvaća izradu master plana sportskog aerodroma, gradnju piste, platforme, spojnice, pristupnog puta s parkiralištem kao i gradnju ograde oko cijelog aerodroma.

10.3. Saobraćajna infrastruktura sa zaštitnim pojasevima i zonama

Zaštitni pojas uz javne ceste je zemljišni pojas na kojem važi poseban režim građenja i uspostavlja se u cilju zaštite javnih cesta i prometa na njima od štetnih uticaja različitih aktivnosti u prostoru pored javnog puta. Zaštitni pojasevi definisani su važećim zakonskim propisima koji regulišu pojedini vid prometa.

Širine koridora za javne puteve izvan građevinskih područja i unutar neizgrađenih dijelova građevinskih područja, kao i izvan područja zaštićenih dijelova propisane su Zakonom o cestama FBiH (Službene novine FBiH, br. 12/10 i 16/10).

Zaštitni pojas uz javne puteve je zemljišni pojas na kojem važi poseban režim građenja i uspostavlja se u cilju zaštite javnog puta i saobraćaja na njemu od štetnih uticaja različitih aktivnosti u prostoru pored javnog puta.

Zaštitni pojas mjeri se od vanjskog ruba zemljišnog pojasa tako da je u pravilu širok sa svake strane:

- Autoceste 40m
- Brze ceste 30m
- Magistralne ceste 20m
- Regionalne ceste 10m
- Lokalnog puta 5m

Putni pojas čini projektovani poprečni presjek puta i najmanje jedan metar sa obje strane računajući od krajnjih tačaka poprečnog profila puta.

Cjevovodi, kablovi i vodovi mogu se postaviti u zaštitnom putnom pojasu, izuzetno u putnom pojasu, a benyinske crpke i parkirališta mogu se postavljati i graditi u zaštitnom pojasu javnog puta na način i pod uslovima utvrđenim u odobrenju, odnosno saglasnosti nadležnog federalnog i županijskog organa.

Unutar prostora ovako definiranih koridora omogućuje se gradnja novih i rekonstrukcija postojećih puteva. Širine putnih građevina mogu bit i manje od gore navedenih u skladu s posebnim propisima o javnim putevima.

Zaštitni pojasevi koji su određeni zakonom, nisu sastavni dio koridora puta, nego su prostori za gradnju i korištenje kod kojih posebne uvjete propisuje nadležna uprava za puteve.

10.4. Telekomunikaciona infrastruktura

10.4.1. Poštanski saobraćaj

Na temelju člana 57. stav 7. Zakona o poštanskom prometu Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", broj 76/04), Federalno ministarstvo prometa i komunikacija je donijelo Plan poštanske mreže Federacije BiH.

Tim se planom poštanske mreže utvrđuju načela, principi i njihova primjena u organizaciji, izgradnji, proširenju i održavanju poštanske mreže i funkcioniranja poštanskog prometa na području Federacije BiH u cilju osiguranja pravilnog i nesmetanog funkcioniranja poštanskog prometa kao jedinstvenog tehničkotehnološkog sustava radi zadovoljenja korisnika poštanskih usluga, a posebno poštanska mreža, organizacija poštanskih ureda, organizacija središta prerade, kriteriji za otvaranje poštanskih ureda, uvjeti za zatvaranje i preseljenje poštanskih ureda, kriteriji za organizaciju središta prerade, poštanska oprema, izgradnja poštanskih objekata, organizacija prijevoza poštanskih pošiljaka, kriteriji za određivanje područja za prijam i uručenje poštanskih pošiljaka, poštanski kovčežići, kriteriji za određivanje radnog vremena poštanskih ureda, poštanski broj, kvaliteta poštanskih usluga i druga pitanja koja su utvrđena ovim planom.

Radi prevazilaženja postojećih disproporcija u razvoju između privrednog razvoja i poštanskog saobraćaja potrebno je:

- postojeću poštansku mrežu rekonstruisati i dograditi,
- povećati broj poštanskih šaltera,
- povećati broj poštanskih kovčežića,
- planirati otvaranje novih dostavnih reona,
- planirati uvođenje savremenih elektronskih sistema u proces poštanskog saobraćaja uz uvažavanje kriterija:
  - jedan poštanski ured otvara se u prosjeku na površini od 40 do 80 km² ili 1 PU / 5000 do 7000 stanovnika,
  - jedan poštanski kovčežić za prosječno 1 000 do 1 500 stanovnika.

Pošto se klasični poštanski servis orijentisan na pismo neprestano smanjivao, pošta se mora orjentisati na strategiju razvoja drugih djelatnosti. Ovo je posebno postalno aktuelno nakon razdvajanja poštanskih i telekomunikacionih usluga i stvaranjem dvije nezavisne kompanije. Zato u planskom periodu do 2028. godine poštanski saobraćaj, pored modernizacije poslovanja, mora u svoju djelatnost uključiti i druge servise.

10.4.2. Telekomunikacije

Kao mjera razvijenosti jedne telekomunikacione mreže uzima se parametar koji definiše broj telefonskih priključaka na 100 stanovnika (penetracija). Taj parametar, odnosno penetracija, za Bosnu i Hercegovinu je dosta manja od prosjeka razvijenih zemalja i u Evropi je među najnižim.

Da bi se predvidio porast priključaka u periodu do 2028. godine, potrebno je uobziriti nekoliko parametara.

U prvom redu mora se uzeti predviđanje rasta broja domaćinstava, ekonomski nivo razvoja, te procenat rasta broja priključaka u proteklih 10-tak godina u BiH i bližem okruženju.

Na osnovu tako usvojene metodologije može se načiniti pregled ukupnog broja priključaka fiksne telefonije do 2028. godine.

Međutim, da bi se pratili svjetski trendovi, na predmetnom području potrebno je razvijati telekomunikacionu infrastrukturu sa savremenim tehnološkim rješenjima.

Za potrebe privrednog razvoja, kao i za građanstvo, koristeći razne tehnologije koje su sada u eksploataciji ili će se pojaviti kasnije, potrebno je intenzivirati gradnju pristupnih, širokopojasnih mreža, koje su preduslov za davanje multimedijalnih usluga.

S obzirom na nizak stepen penetracije potrebno je ovaj broj povećati. Uzimajući u obzir broj članova domaćinstva, kao i stepen razvijenosti privrede, većim brojem telefona svim domaćinstvima i svim privrednim subjektima bi se omogućio pristup na telekomunikacionu mrežu.

Pristupna mreža (zbog kompleksnosti rješavanje imovinsko-pravnih odnosa, građevinske dozvole i dr.) je najskuplji dio telekomunikacione mreže, tako da ovaj dio telekomunikacione mreže mora biti dobro isplaniran.

Nove telefonske mreže, zbog još uvijek niže cijene od gradnje optičkih mreža, gradiće se sa bakarnim kablovima. Dužina bakarne parice treba da se kreće u rasponu od 700 do 1200 metara. Telefonske mreže sa bakarnim kablovima treba planirati i graditi tako da odmah, ili uz manja dodatna ulaganja, mogu dati multimedijalne usluge koje zahtijevaju širokopojasnost.

Zbog toga u pristupnim mrežama treba polagati PE cijevi kako bi se kasnije omogućila jednostavnija i jeftinija gradnja optičkih mreža (uvlačenjem optičkih kablova u cijevi) kao i eksploatacija izgrađenih mreža sa bakarnom paricom.

Pored gradnje pristupnih mreža sa bakarnim kablovima na određenim područjima zbog svoje strukture zemljišta (tonjenje, klizišta), malog broja korisnika na određenom području ili urbanizacije, koristiće se i tehnologije bežičnog pristupa u fiksnoj mreži (DECT, RLL).

Projekcija kapaciteta automatskih telefonskih centrala (ATC), koje će biti izgrađene, odrediće se na osnovu procjene potencijalnih telefonskih pretplatnika zaokružujući kapacitete na punu vrijednost konstruktivnih jedinica. Kao normativ je da se na 100 stanovnika planira oko 36, a na 30m² poslovnog prostora (administracija) 1 telefonski priključak.

U narednom planskom periodu doći će do povećanja broja telefonskih pretplatnika i povećanja kapaciteta telefonskih centrala. Kapaciteti telefonskih centrala povećaću se u skladu sa potrebama za novim telefonskim priključcima.

Na osnovu planiranog broja telefonskih priključaka i na osnovu iskazanih potreba na predmetnom području u planu je postavljanje dodatnih isturenih stepena (RSS – ova). Povezivanje ovih RSS – ova sa postojećom TT mrežom izvelo bi se kablovski, odnosno optičkim kablom.

Što se tiče telegrafске mreže - projekcija razvoja te mreže sada je u stagnaciji, jer se poruke šalju uglavnom putem telefonskih linija, pomoću telefaksa.

Broj potencijalnih korisnika mreže za prenos podataka zavisice od privrednog razvoja, važnosti i uloge županije u Federaciji BiH. Može se pretpostaviti da će biti izgrađena mreža za prenos podataka i da će biti priključeno ukupno 30 terminala.

Imajući u vidu kvalitet prijema radio i TV signala na području Hercegbosanske županije nameće se potreba izgradnje radio-mreže na državnom, županijskom i opštinskom nivou. Time će se osigurati potpuno funkcionalno korištenje radiodifuznog sistema u redovnim i vanrednim uslovima.

Sa porastom broja stanovnika i sa modernizacijom u svim oblastima života na ovom području, nameće se i potreba za stvaranje i razvoj jedinstvenog telekomunikacijskog saobraćaja. Današnje vrijeme donosi sa sobom značajan porast zahtjeva za prenosom novih usluga do korisnika kao što su istovremeni prenos govora i podataka, brzi Internet, digitalna kablovska televizija, video na zahtjev i sl.

11. PRIVREDA

11.1. Razvoj privrede i osnovni faktori razvoja

Faktori razvoja

Osnovni faktori razvoja na području Hercegbosanske županije su prirodni resursi i stvoreni kapital.

Specifični i vrijedni prirodni resursi će dominantno uticati na buduću privrednu strukturu i pravce privrednog razvoja opština županije.

Poljoprivredno zemljište je naznačajniji prirodni resurs za razvoj županije, čija struktura omogućava razvoj stočarstva i povrtlarstva (glamočki krompir), te na njima zasnovane prehrambene industrije (livanjski sir). Značajno učešće šuma u ukupnoj površini županije je preduslov za razvoj šumarstva i drvoprerađivačke industrije, zatim razvoja seoskog i eko turizma, prikupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova, te korištenje biomase za proizvodnju energije. Značajne količine mineralnih sirovina: ugljena (kameni ugljen, mrki ugljen, lignit i treset), gline, tufa, dolomita, vapnenca (građevno tehničkog i AG kamena), šljunka i pijeska su povoljna osnova za razvoj rudarstva. Osnovu za razvoj energetike predstavlja energetski potencijal vjetra u južnom i jugozapadnom dijelu županije, kao i energetski potencijal voda u kraškim poljima. Zahvaljujući prirodnim vrijednostima (mala jezera u opštini Kupres, Šatorsko i Blidinje jezero, brojne planine, speleološki objekti, bogat biodiverzitet na čitavom području županije) i stvorenim vrijednostima (Buško jezero- jedna od najvećih vještačkih akumulacija u Evropi i bogato arheološko i graditeljsko nasljeđe) koj su prisutne na čitavoj teritoriji županije, pružaju se mogućnosti razvoja različitih vidova turizma.

Postojeća preduzetnička infrastruktura i tradicija u razvoju pojedinih prerađivačkih djelatnosti (npr. drvna industrija) omogućavaju razvoj prerađivačke industrije.

Stvoreni kapital kao grupa faktora je veoma heterogena, slično kao i prirodni resursi i dovoljno je izdvojiti slijedeće karakteristike:

- posebnu razvojnu snagu čine postojeći i budući poslovni subjekti, kao i različiti oblici preduzetničke infrastrukture (industrijske zone, razvojne agencije itd.) i
- ključni infrastrukturni sistemi, kao što je planirana izgradnja autoputa Mliništa-Glamoč-Livno-Kamensko-Sinj, brzog puta Bugojno-Kupres-Livno, zatim izgradnja energetskih objekata dovešće do povećane konkurentnosti svih sektora privrede i poboljšanja investicione klime na području županije.

Razvoj privrede

Razvoj poljoprivrede na području Hercegbosanske županije ima povoljne uslove, i s obzirom na prirodne resurse najveći potencijal postoji za razvoj stočarstva i povrtlarstva.

Polazeći od navedenog u planskom period može se očekivati da će razvoj poljoprivrede ići u smjeru:

- razvoja proizvodnje osnovnih ratarskih proizvoda, i to strna žita i krompira, sjemenski i za potrošnju, ali i kao sirovine za daljnju preradu;
- razvoj stočarske proizvodnje: govedarstva, ovčarstva i kozarstva i prerade mesa, mlijeka i mliječnih proizvoda;
- prirodni preduslovi postoje i za proizvodnju organski zdrave hrane (npr. bio mlijeko);
- razvoj pčelarstva u dijelovima županije gdje za to postoje uslovi;
- povezivanje poljoprivrednih domaćinstava i prerađivačkih kapaciteta prehrambene industrije.

Jedan od osnovnih pravaca razvoja županije jeste proces bržeg razvoja sektora malih i srednjih preduzeća u privatnom vlasništvu, prvenstveno proizvodnog karaktera.

Proizvodni programi malih i srednjih preduzeća su fleksibilni i prilagodljivi brzim promjenama koje dolaze iz okruženja (tržišne, tehnološke promjene) i omogućavaju relativno lako seljenje kapitala iz jedne grane u drugu, a takođe su i lokaciono fleksibilni. U prilog stvaranju većeg broja takvih preduzeća ide i činjenica da se sa područja županije veliki broj stanovnika nalazi na privremenom radu u nekoj od zemalja Zapadne Evrope, koji zbog tradicionalnih veza sa rodnim krajem mogu biti značajni investitori u nove proizvodne objekte. To se prije svega misli na ulaganja u oblast drvoprerađivačke i prehrambene industrije, te u proizvodnju građevinskog materijala.

U planskom periodu treba podržati razvoj onih djelatnosti koje su prepoznate kao propulzivne, a koje će s jedne strane dovesti do aktiviranja ljudskih potencijala, dok će s druge strane najbolje iskoristiti raspoložive resurse, tržišne uslove, lokacijske i druge pogodnosti, te one djelatnosti koje će biti nosioci tehničko - tehnološkog progressa i razvoja.

Kao propulzivne djelatnosti koje trebaju imati prioritet u razvoju na području Hercegbosanske županije izdvajaju se:

- drvoprerađivačka industrija – razvoj pogona za finalnu obradu drveta,
- hemijska industrija – proizvodnja umjetne kože, plastičnih cijevi,
- proizvodnja građevinskog materijala (blokovi, šljunak, pijesak, betonska konfekcija, itd.),
- prehrambena industrija – proizvodnja mlijeka i mliječnih proizvoda, mlinsko - pekarska. industrija, proizvodnja mesa.

Jedna od djelatnosti koja treba imati prioritet razvoja u planskom periodu jeste i turizam, zasnovan na principima održivog razvoja.

U narednom periodu treba posvetiti posebnu pažnju projektima koji za cilj imaju iskorištavanje energije, a posebno energije vode, vjetra i sunca, s obzirom da se radi o ekološki prihvatljivim i obnovljivim izvorima. Naprimjer, područje opštine Tomislavgrad spada u red prostora sa velikim brojem vjetrovitih i sunčanih dana u godini, što ukazuje na opravdanosti realizacije ovakvih projekata.

Osnov za ubrzan privredni razvoj županije u planskom periodu predstavlja formiranje institucionalnih okvira za podršku razvoju malih i srednjih preduzeća i poljoprivrede, što bi za rezultat imalo formiranje uslužnih centara za mala i srednja preduzeća i mini farme, utvrđivanje jasnog sistema podsticaja i subvencioniranja u ovim oblastima, kao i pomoć prilikom formiranja poljoprivrednih zadruga i otkupa proizvoda.

Ostvarivanje naprijed navedenih pravaca privrednog razvoja u planskom periodu, trebalo bi dovesti do rasta prosječne godišnje stope zaposlenosti od 1%, te bi u 2028. god. broj zaposlenih mogao iznositi skoro 11.220 stanovnika.

Pravci razvoja po opštinama

Kupres

Specifični prirodni uslovi na području opštine Kupres su pogodni za razvoj stočarstva, posebno govedarstva i ovčarstva, te uzgoj planinskih sorti povrća i voća, kao i razvoj prehrambene industrije zasnovane na ovim primarnim poljoprivrednim sirovinama.

Imajući u vidu zemljišne kapacitete gdje dominiraju livade i pašnjaci, jasno je da stočarstvo i dalje čini osnovnu orijentaciju poljoprivredne proizvodnje te da je ratarstvo podređeno uglavnom potrebama stočarske proizvodnje. Intenzivan razvoj stočarstva jedina je realna orijentacija za racionalno ekonomski opravdano iskorištavanje značajnih poljoprivrednih površina.

Kupreška visoravan s nadmorskom visinom preko 1130 m.n.v., bogatstvom reljefnih oblika, relativno povoljne pošumljenosti, te optimalnih klimatskih karakteristika, predstavlja izvrstan poligon za razvoj zimsko – sportskog, zdravstveno – rekreativnog, planinskog i lovnog turizma.

Tomislavgrad

Resurski opštine Tomislavgrad omogućavaju razvoj poljoprivrede, rudarsko-energetskog kompleksa, prerađivačke industrije i turizma.

U oblasti poljoprivrede najveći potencijal postoji za razvoj stočarstva, i to govedarstva, ovčarstva i kozarstva i na njima zasnovanih prerađivačkih kapaciteta.

U razvoju govedarstva postoji dugogodišnja tradicija, što se ogleda i u velikom broju grla goveda i značajnoj proizvodnji mlijeka.

Ovčarstvo kao jedna od budućih strateških opredjeljenja poljoprivrednih domaćinstava u povoljnijem je položaju, jer ovčji mliječni proizvodi, zbog svoje kvalitete nemaju ozbiljniju konkurenciju iz uvoza. Tržište za kvalitetne ovčje sireve i janjeće meso postoji, međutim proizvođači sireva moraju standardizirati svoj proizvod prema zakonima tržišta i propisima zemalja Europske Unije.

Razvoj stočarstva treba usmjeriti i prema stvaranju mini farmi koza za proizvodnju i preradu mesa i mlijeka.

Područje opštine Tomislavgrad sa svojom velikom nadmorskom visinom veoma je bogato ljekovitim biljem i šumskim plodovima, te je neophodno izgraditi kapacitete za prikupljanje i preradu ovog bilja.

Na području opštine postoje značajne količine mineralnih sirovina, od kojih ekonomski najisplativije za eksploataciju su: glina, lapor, šljunak, kamen, boksit, mrki ugajl i lignit.

Ekonomska opravdanost postoji za iskorištavanje energije vjetra i sunca, koji su ekološki prihvatljivi projekti, jer su u pitanju obnovljivi izvori energije.

Mogućnosti za razvoj prerađivačke industrije postoje u granama drvne industrije, hemijske industrije, proizvodnje građevinskog materijala, kao i prehrambene industrije (proizvodnja pekarskih proizvoda, mesnih prerađevina, mlijeka i mliječnih proizvoda).

Sadržaji prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa predstavljaju kvalitetnu osnovu za razvoj različitih vidova turizma, kao što su kulturni, izletnički, sportsko-rekreativni turizam (posjete pećinama, kanjonima, lov, ribolov, planinarenje), kao i seoski turizam. Poseban ekonomski valorizovan turistički potencijal predstavlja Buško jezero koji sa svim mogućim planiranim sadržajima (smještajni, ugostiteljski kapaciteti i ostali objekti turističke infrastrukture) predstavlja najznačajniji faktor turističke ponude opštine.

Livno

Opština Livno, kao privredno najrazvijenija opština Hercegbosanske županije, ima prirodne i stvorene uslove za razvoj diferencirane privredne strukture.

Kao propulzivna djelatnost, posebno se izdvaja razvoj stočarstva, odnosno govedarstva u Livanjskom polju i ovčarstva i kozarstva na planinskim obroncima. Tradicija u preradi mliječnih proizvoda (poznati međunarodni brend livanjski sir) je velika i neophodno je širiti kapacitete u skladu sa razvojem sirovinske osnove. Vještačko jezero pruža mogućnost razvoja ribarstva i to kaveznog uzgoja ribe (soma, šarana, kečige), kao i njihove industrijske prerade.

Rudno bogatstvo opštine, koje se prije svega ogleda u značajnim kapacitetima uglja (lokaliteti Čelebić, Prolog), je osnova za razvoj rudarsko-prerađivačkog kompleksa i komplementarnih djelatnosti.

Energetski potencijal vjetra, naročito prisutan na lokalitetima Borova glava i Vjetrenik, je osnova za razvoj energetskog kompleksa i pratećih djelatnosti.

Razvoj turizma zasnovan na prirodnom nasljeđu (raznovrsni planinski predjeli, rijeke, jezero Mandak, pejzažne vrijednosti), najvećem vještačkom jezeru Buškom jezeru i bogatom kulturno-istorijskom nasljeđu može predstavljati jednu od najznačajnijih djelatnosti na području opštine Livno.

Kao propulzivne industrijske djelatnosti koje trebaju imati prioritet u razvoju na području opštine su prehrambena industrija, hemijska industrija, metaloprerađivačka i dr.

Grahovo

Prirodni resursi na području opštine će opredijeliti pravce privrednog razvoja. Perspektiva postoji za razvoj stočarstva, strnih žita, planinskih vrsta voća i povrća, kao i mogućnost njihove prerade. Povoljni prirodni uslovi omogućavaju razvoj seoskog, rekreativnog i zdravstvenog turizma, kao i razvoj energetike zahvaljujući energetkom potencijalu vjetra.

Glamoč

Konfiguracija opštine Glamoč omogućava razvoj stočarstva i proizvodnju zdravih proizvoda planinskih sorti voća i povrća. Klimatski uslovi omogućavaju razvoj seoskog, eko turizma, sportsko-rekreativnog turizma. Povoljan položaj opštine i klima omogućavaju proizvodnju električne energije iz energije vjetra. Šumski resursi pružaju osnovu za razvoj drvoprerađivačke djelatnosti.

Drvar

Prirodno bogatstvo opštine Drvar opredjeljuje privredni razvoj opštien u planskom periodu, posebno izraženo kroz bogat šumski fond, koji omogućava razvoj šumarstva i drvoprerađivačke djelatnosti. Poljoprivreda ima perspektivu razvoja u pravcu stočarstva prikladnog uslovima planinskog uzgoja. Prirodne, istorijske i klimatske karakteristike su idealne za razvoj turizma. U prerađivačkom sektoru potencijal postoji u razvoju metaloprerađivačke djelatnosti, drvoprerađivačke, hemijske i prehrambene industrije.

11.2. Orijentacija i razmještaj provrede u prostoru

Analiza i ocjena stanja, kao i potrebe, mogućnosti i ciljevi ukazuje na četiri generalna planska pristupa u oblasti prostorne organizacije privrede.

Riječ je o sljedećim planskim pristupima:

- povećanje stepena iskorišćenosti postojećih proizvodno – poslovnih zona i privrednih pogona.
- izmještanje postojećih proizvodno – poslovnih zona i privrednih pogona ili njihovih dijelova iz ekoloških razloga.
- proširenje postojećih proizvodno – poslovnih zona i privrednih pogona.
- osnivanje novih proizvodno – poslovnih zona na pogodnim lokalitetima.

Zavisno od konkretnih uslova na samom terenu, primjenjivaće se neko od ova četiri generalna planska pristupa, ili sva četiri pristupa zajedno. Moguće su sve kombinacije ovih planskih pristupa.

Planirane proizvodno -poslovne zona su izdvojene na osnovu sljedećih faktora:

- nodalne tačke u prostoru (spojne tačke postojećih komunikacija, spojne tačke postojećih i planiranih komunikacija, kao i planiranih komunikacija, mjesta koncentracije stanovništva i radnih mjesta, granični prelazi),
- infrastrukturna opremljenost,
- postojanje zaštićenih prirodnih područja (postojećih i planiranih) i drugih zaštitnih zona (izvorišta),
- postojanje značajnih kulturno – istorijskih dobara,
- prijedlozi iz prostorno – planske dokumentacije nižeg reda,
- prijedlozi iz opštinskih strategija razvoja.

Za prostorni razmještaj poljoprivrede na poljoprivrednom zemljištu pojavljuje se niz prirodnih pogodnosti i ograničenja i to prikazano po agrozonama.

I agrozona

Ovo je zona intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Najzastupljenija je na području opštine Livno (sjeverozapadni i jugoistočni dio Livanjskog polja) i Duvno (središnji dio Duvanjskog polja), a u manjoj mjeri na teritoriji opština Glamoč (Glamočko polje), Kupres (središnji dio polja) i Bosansko Grahovo (područje Vidovića i Pečenaca). U ovoj agrozoni na prvom mjestu je ratarska proizvodnja (strna žita), proizvodnja povrća (krompir), te proizvodnja mesa i mlijeka.

II agrozona

Agrozona II je najzastupljenija na teritoriji županije. Zastupljena je na prostorima svih opština i zahvata formacije blago nagnutih terena, nešto veće nadmorske visine, koja je izuzetno povoljna za razvoj stočarstva i povrtlarstva (planinskog). U ovoj agrozoni najviše su zastupljene proizvodnja mesa i mlijeka, dakle, korištenje zemljišta kao livade i pašnjaci, zatim proizvodnja strnih žita, krompira. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivrede. Prirodni uslovi i tradicionalan oblik proizvodnje hrane favorizuju strukturu proizvodnje u ovoj agrozoni.

III agrozona

Sa aspekta zemljišnih potencijala ona predstavljaju najslabije područje. Ovu zonu karakteriše vrlo izražena ograničenja za šire korišćenje u poljoprivredi. Ekstremni uslovi planinskog područja te veoma slab kvalitet zemljišta izražen kroz plitkoću i nagnutost odredili su oblik proizvodnje u ovoj agrozoni. Zbog nepovoljnih prirodnih uslova u ovoj agrozoni poljoprivredna proizvodnja uglavnom se može bazirati na proizvodnju ovčijeg i govedjeg mesa i mlijeka.

Zone posebnih turističkih predispozicija se izdvajaju na osnovu više kriterijuma i to:

- sadašnja i planirana zaštićena prirodna područja i prirodni objekti (nacionalni parkovi, regionalni parkovi, spomenici prirode, zaštićeni pejzaži),
- kulturno – istorijska dobra (arheološki lokaliteti, graditeljsko nasljeđe),
- naseljenost prostora i procjena povratka predratnog stanovništva,
- postojeći turistički kapaciteti,
- saobraćajnice i njihova opterećenost.

Područje Hercegbosanske županije posjeduje potencijale za razvoj gotovo svih grana turizma, a naročito sljedećih grana:

- zimski turizam,
- planinski turizam,
- speleološki turizam,
- seoski i eko turizam,
- turizam na vodama,
- kulturni turizam,
- lovni i ribolovni turizam,
- zdravstveni turizam,
- turistička željeznica,
- tranzitni turizam,
- avanturistički turizam,
- kongresni turizam,
- dječiji i omladinski turizam,
- eskurzioni turizam.

Zimski turizam predstavlja najrazvijeniju granu turizma na području Hercegbosanske županije u sadašnjem trenutku i turističku granu sa najvećim potencijalom s obzirom na prirodne karakteristike i tradiciju. Bazira se pretežno na hotelskim i drugim smještajnim kapacitetima izgrađenim na području općine Kupres (lokaliteti Čajuša i Suva točila). Staza za alpsko skijanje postoji još i na padinama Čardačice u ataru naselja Kupres.

Prostornim planom opštine Kupres iz 2006. godine planiran je razvoj većeg broja sportsko – rekreacionih centara u funkciji zimskog turizma, odnosno alpskog skijanja (Malovan, Čajuša, Jaram, Kurljaj, Raduša – Idovac, Crni Vrh, Lupoglav, Stožer, Velika Plazenica - Demirovac) i nordijskog skijanja (Omar).

Za lokalitet Čajuša je urađeno više regulacionih planova.

Kriterijumi za izdvajanje planiranih zona infrastrukture zimskog turizma bili su prvenstveno fizičko – geografskog i saobraćajnog karaktera:

- dužina trajanja snježnog pokrivača preko 50 cm,
- nagib terena,
- eksponiranost terena,
- šumovitost i stjenovitost površine zemljišta,
- saobraćajna dostupnost,
- postojanje turističkih kapaciteta.

U periodu do 2028. god. potrebno je aktivirati sljedeće zone infrastrukture zimskog turizma:

- Šator – Vranjuša (opština Bosansko Grahovo),
- Golija - Busija (opština Glamoč),
- Velika Plazenica – Demirovac (opština Kupres),
- Lupoglav (opština Kupres),
- Malovan (opština Kupres),
- Omar (opština Kupres),
- Trovrsi – Crni vrh na Kamešnici (opština Livno).

Potencijalni turistički centri na području županije bi se trebali nalaziti u blizini ovih zona - u okviru turističkih zona i urbanih područja. Turistički objekti za smještaj gostiju (hoteli, pansioni, itd) mogu se graditi samo u okviru definisanih turističkih zona ili urbanih područja. Planirane turističke zone su: Hrast (opština Glamoč), Čajuša (opština Kupres), Vaganj (opština Livno), Grabovica, Prisoje, Jelova draga – Police i Dugo polje - Blidinje (opština Tomislavgrad).

Postojeći ski centri (Čajuša i Stožer - Vrana) bi trebali u planskom periodu povećati svoje kapacitete izražene u broju ležaja. To se naročito odnosi na ski centar Stožer – Vrana (izgradnja turističkih objekata u urbanim područjima Begovo Selo i Odžak).

Slika br.3: Ski centar Čajuša

Seoski i eko turizam ima možda i najveći potencijal poslije zimskog turizma na području Hercegbosanske županije. Tome u prilog govori ruralni karakter teritorije sa brojnim pitoresknim seoskim naseljima u kojima su često sačuvani objekti tradicionalnog narodnog graditeljstva. Najvrijednije ruralne prostore u pogledu turističkih odlika karakteriše visoki stepen ekološke očuvanosti i neposredna blizina prirodnih vrijednosti. Iz toga proizilazi bliska povezanost seoskog i eko turizma. Seoska naselja naročito pogodna za razvoj ove dvije grane turizma su seoska naselja u gornjem toku Unca, selo Preodac ispod Šatora, seoska naselja oko Buškog jezera, naselja u Glamočkom polju, Livanjskom, Vukovskom polju, sjeverozapadni dio općine Glamoč, predio Trebiševo ispod Vran planine, podnožje Tušnice. Močvarni predio Ždralovca u sjevernom dijelu Livanjskog polja i područje Preodca predstavljaju veoma pogodne prostore za razvoj eko turizma. U okviru razvoja ove grane turizma kao potencijalnu aktivnost treba pomenuti razgledanje ptica (bird watching).

Činjenice da preko 98 % teritorije Županije ima nadmorsku visinu preko 600 m, kao i dominacija planinskog reljefa (veliki broj uzvišenja i planinskih vrhova od kojih su mnogi preko 1500 m) ukazuju na primjetan potencijal planinskog turizma koji se može kvalitetno nadopunjavati sa zimskim sportskim turizmom. U tom smislu potrebna je obnova i rekonstrukcija svih planinarskih domova na području Hercegbosanske županije (planinarenje kao najznačajniji dio ponude). Napuštene i oštećene škole u selima u visinskom pojasu 800 – 1200 m (Preodac, Rore, Donji Malovan, Staro Selo, Zvirnjača itd.) mogu se pretvoriti u smještajne kapacitete za planinski turizam, kao i za dječiji i omladinski turizam.

Buško jezero, kao i planirane akumulacije u obuhvatu plana predstavljaju glavne turističke motive za turizam na vodama. Prostor Buškog jezera je pogodan za razvoj jedrilicarstva. Turističke zone povezane sa ovom turističkom granom su planirane u atarima naselja Grabovica i Prisoje. Područje jezera Blidinje je pogodno za razvoj ljetnog turizma (izletnički turizam), zatim sportsko-rekreativnog turizma, a naročito biciklizma, eko turizma, avanturističkog turizma, kao i za razvoj zimskog turizma koji turističku ponudu treba da poveže sa

zimskim centrom Risovac. Neophodan preduslov za razvoj turizma na području oko jezera Blidinje jeste izgradnja neophodne turističke infrastrukture i suprastrukture u turističkim zonama Jelova draga – Police i Dugo polje – Blidinje.

Jedna od najznačajnijih turističkih grana u budućnosti će svakako biti kulturni turizam. Ova grana turizma će se bazirati na bogatom kulturno – istorijskom nasljeđu koji postoji na ovom području, počevši od praistorijskih i ilirskih nekropola i gradina, preko rimskih lokaliteta, srednjovjekovnih nekropola stećaka, pa do osmanskog kulturnog nasljeđa i nasljeđa savremenog doba. Unapređenje kulturnog nasljeđa u ekonomske odnosno turističke svrhe predstavlja «cvjetajuću» aktivnost u Evropi. U samom obuhvatu plana bi se trebale istaći dvije kulturne staze. To su ilirsko – rimska kulturna staza i srednjovjekovna kulturna staza koje bi se trebale dodatno valorizovati i uključiti u evropsku mrežu kulturnih staza.

Brojna lovišta i ribolovni reviri na teritoriji čitave županije osnova su razvoja lovnog i ribolovnog turizma.

Pojedina planinska područja Hercegbosanske županije imaju karakteristike vazdušnih banja. Pogodna lokacija za razvoj zdravstvenog turizma jeste šire područje Blidinja – lokalitet Jelova draga – Police.

Obnova pruge uskog kolosjeka Šipovo – Mlinište – Potoci – Srnetica na teritoriji Republike Srpske može se iskoristiti za produžavanje ove pruge prema Drvaru i njeno korišćenje za turističke svrhe (turistička željeznica).

Buduća izgradnja saobraćajnica višeg ranga na prostoru Županije usloviće razvoj tranzitnog turizma, prvenstveno na lokalitetima pored mjesta ukrštanja puteva višeg ranga.

Avanturistički turizam bi u vremenskom horizontu plana trebao doživjeti značajan razvoj kao nova turistička grana. Atraktivan reljef Županije i vazдушna strujanja iznad nje omogućavaju aktivnosti kao što su sportsko letenje, zmajarenje, paraglajding, klajmbing i alpinizam.

Lokacije za potencijalne turističke objekte vezane za sve grane turizma bi, osim turističkih zona, prvenstveno mogli biti općinski centri: Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres, Livno i Tomislavgrad, kao i sekundarni općinski centri.

Svi turistički centri i objekti bi se trebali koristiti za potrebe turizma tokom čitave godine, što podrazumjeva i značajniji razvoj ostalih grana turizma osim zimskog turizma, a prije svega planinskog turizma, seoskog i eko turizma, turizma na vodama, kulturnog, dječijeg i omladinskog, kongresnog turizma, tranzitnog, avanturističkog, kao i izletničkog turizma.

Projektovani broj novih hotelskih ležajeva u potencijalnim turističkim centrima i objektima na području Hercegbosanske županije do 2028. god. iznosi oko 3000 ležajeva.

Kampovi

Važne prostore za razvoj turizma i rekreacije na svakom području predstavljaju kampovi.

Na prostoru Hercegbosanske županije nema uređenih kampova, iako za ovakvim vidom turističke i rekreativne ponude ima mjesta.

Analizom prostora obuhvata plana utvrđene su potencijalne lokacije za kampove na području Hercegbosanske županije. Kriterijumi su bili: postojanje prirodnih i kulturno – istorijskih vrijednosti, estetski kvalitet pejzaža, nadmorska visina, klimatski uslovi, morfologija terena, postojanje minske polja, opremljenost osnovnom tehničkom i društvenom infrastrukturom. Na osnovu svega izdvojene su sljedeće lokacije:

- Urbano područje Donji Tiškovac (općina Bosansko Grahovo),
- Urbano područje Preodac (općina Bosansko Grahovo),
- Urbano područje Bastasi (općina Drvar),
- Urbano područje Ljubunčić (općina Livno),
- Urbano područje Kazaginac (opština Tomislavgrad),
- Urbano područje Vinica (općina Tomislavgrad).

11.3. Ocjena privrednih aktivnosti sa stanovišta uticaja na okoliš

Jedan od osnovnih ciljeva privrednog razvoja Hercegbosanske županije odnosi se na usklađivanje privrednog razvoja Županije sa zaštitom životne sredine shodno ekonomskoj moći privrede. S toga je neophodno dati ocjenu uticaja različitih privrednih aktivnosti na životnu sredinu.

U skladu sa uticajem na životnu sredinu industrijske grane se mogu svrstati u sljedeće 3 kategorije:

Laka industrija

Industrijske grane koje ne utiču ili u maloj mjeri imaju uticaj na stvaranje buke, mirisa, vibracija, zasljepljujuće svjetlosti ili drugih negativnih uticaja na okruženje. Laka industrija uključuje sljedeće djelatnosti:

- proizvodnja prehrambenih proizvoda,
- proizvodnja tekstilnih proizvoda,
- proizvodnja predmeta od kože,
- proizvodnja namještaja,
- izdavačka djelatnost,
- proizvodnja raznovrsnih proizvoda: nakit, muzički instrumenti, sportski predmeti, igračke itd.

Srednja industrija

Industrijske grane koje imaju uticaj na stvaranje veće količine buke, mirisa, vibracija, svjetlosti ili drugih negativnih uticaja na okruženje. Srednja industrija uključuje sljedeće djelatnosti:

- metaloprerađivačka industrija,
- proizvodnja tekstila,
- prerada drveta (proizvodnja rezane građe, građevinske stolarije, itd.),
- prerada kože,
- proizvodnja celuloze i proizvoda od papira,
- određene grane hemijske industrije (proizvodnja lijekova),
- proizvodnja proizvoda od gume i proizvoda od plastičnih masa,
- proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (proizvodnja stakla i proizvoda od stakla, keramičkih proizvoda, proizvodnja građevinskog materijala),
- proizvodnja mašina i uređaja,
- proizvodnja električnih i optičkih uređaja,
- proizvodnja saobraćajnih sredstava,
- proizvodnja ili prerada sirovina i materijala.

Teška industrija

Industrijske grane koje imaju veliki negativan uticaj na okruženje i potrebne su posebne mjere za njihov rad i pažljiv odabir lokacije (kompatibilan sa okruženjem). Teška industrija obuhvata sljedeće djelatnosti:

- proizvodnja i prerada sirovina i primarnih materijala,
- proizvodnja hemikalija, hemijskih proizvoda, vještačkih i sintetičkih vlakana,
- proizvodnja i prerada osnovnih metala (gvožđe, čelik, plemeniti metali, aluminij, olovo, cink, itd.),
- proizvodnja koksa, derivata nafte i nuklearnog goriva,
- proizvodnja građevinskog materijala (cement, gips, itd.)

Na području Hercegbosanske županije trebaju biti zastupljene industrijske grane koje nemaju ili imaju srednji uticaj na životnu sredinu.

Orijentacija ka proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, te koncentracija privredno-prerađivačkih kapaciteta u proizvodno-poslovne zone, stvara preduslov racionalnog i ekonomski opravdanog pristupa saniranju posljedica ove proizvodnje.

Značajna investiciona ulaganja u izgradnju objekata za razvoj turizma moraju pratiti odgovarajuće mjere za zaštitu zemljišta, vode i vazduha. Tehničkim rješenjem je neophodno anulirati negativne posljedice izgradnje smještajnih kapaciteta, tj. stvaranje fekalnih otpadnih voda i emisije štetnih gasova iz grijnih sistema.

11.4. Razvoj poslovnih privrednih zona

Površine za razvoj poslovnih zona su planirane u većem obimu nego što je realno očekivati da će biti aktivirane, kako bi se dobila raznovrsna ponuda lokacija. Formiranje novih privrednih površina, naročito proizvodnih, će se javiti kao potreba investitora da obavljaju privrednu aktivnost na lokacijama koje nemaju neriješene imovinsko-pravne odnose i zastarjele građevinske i infrastrukturne objekte.

Na području Hercegbosanske županije se planiraju dvije nove proizvodno – poslovne zone: Kamensko u opštini Tomislavgrad u neposrednoj blizini graničnog prelaza (površine 61,82 ha) i Luke - Zabrišće u opštini Livno (površine 32,54 ha).

Njihova ukupna površina iznosi 94,36 ha, sa kapacitetom od 14.154 zaposlenih pri gustini zaposlenosti od 150 zaposlenih/ha.

U vremenskom horizontu plana bi se trebala potpuno aktivirati proizvodno – poslovna zona Vučilov brig na području naselja Kovači kod Tomislavgrada na površini od 13,62 ha.

Nova proizvodno - poslovna zona Rupe u opštini Kupres naslanja se na postojeću proizvodno - poslovnu zonu Odžak, tako da se može tretirati kao proširenje ove zone.

Veća površina namijenjena za razvoj poljoprivrede i pratećih djelatnosti je planirana u opštini Livno i to kao Poljoprivredno-proizvodna zona Brda, orijentacione površine 38 ha. U ovoj zoni se, uz razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, trebaju predvidjeti kapaciteti za preradu, pakovanje, skladištenje i distribuciju poljoprivrednih proizvoda, kako bi se proširio poljoprivredni lanac vrijednosti.

Takođe, planom je predviđena rezervisana površina za budući razvoj Halapić (208,37 ha) u opštini Glamoč, na kojoj je pored privrednih djelatnosti, moguće smjestiti sadržaje vezane za razvoj društvenih djelatnosti i ostalih namjena.

U ovim planiranim proizvodno – poslovnim zonama bi se trebali smjestiti lokaciono fleksibilni industrijski kapaciteti (prehrambena, metaloprerađivačka, elektronska industrija itd.) koji imaju srednji uticaj na životnu sredinu opštinskog nivoa, kao i tržišni centri i veća skladišta.

12. DRUŠTVENE DJELATNOSTI

Društvene djelatnosti podrazumijevaju ustanove, preduzeća i organizacije koje obavljaju djelatnosti od općeg interesa u oblastima obrazovanja, kulture, sporta i fizičke kulture, učeničkog i studentskog standarda, zdravstvene i socijalne skrbi, društvene brige o djeci, i druge društvene djelatnosti. Primarni način ostvarivanja napretka i razvoja ljudskih resursa unutar svake zajednice jeste razvoj društvene infrastrukture u svim oblastima, i to je zapravo, najvažnija komponenta društvenog standarda.

12.1. Bilansi potreba

Kako bi se poboljšao kvalitet življenja unutar svake općine, odnosno njenih naseljenih mjesta, u okviru urbanih područja su planirani društveno-opslužni centri, te je po općinama za planirani broj stanovnika do 2028. godine izvršen proračun potrebnih površina za neophodne sadržaje u okviru ovih centara. Treba napomenuti da su prezentirane vrijednosti date indikativno i da ih treba prihvatiti kao okvirne iznose, budući da je preciznije normative moguće dobiti jedino u slučajevima detaljnijeg planiranja prostora.

Normativi su dati u m²/stanovniku, međutim prilikom detaljnijeg planiranja trebalo bi se rukovoditi standardima utvrđenim prema korisniku prostora.

Prema Prijedlogu Prostornog plana FBiH (koji je u izradi), obavljanje funkcija centraliteta koje uključuju upravu i administraciju, obrazovanje i nauku, kulturu, šport i rekreaciju, zdravstvenu i socijalnu skrb, vjerske, komercijalne i slične uslužne sadržaje, potrebno je okvirno, za svakog stanovnika u FBiH, planirati nešto više od 10 m² prostora. Prema tome, data je i procjena ukupnih potreba za površinama namijenjenim društveno-uslužnim djelatnostima u svakom kantonu u FBiH. Iz ovog proračuna proizilazi da je za FBiH potrebno planirati 23,71 km², od čega je za Hercegbosansku županiju potrebno planirati oko 0,74 km² površine za sadržaje društvene infrastrukture. Preporučuje se da, pri planiranju, treba voditi računa o iskorištavanju već postojećih napuštenih objekata, kakvih se može naći među prostorima koji su služili nekada u privredne svrhe ili se radi o nekadašnjim vojnim objektima predanim civilnim strukturama na raspolaganje.

U nastavku su date tabele po općinama Županije sa proračunskim potrebama za ovim sadržajima.

Tabela br.35: Potrebne površine za društvene djelatnosti prema normativima za FBiH iz Prijedloga Prostornog plana Federacije BiH

Livno

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stanovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	32.308	16.154
Zdrastvo	0,62	32.308	20.030,96
Kultura	0,30	32.308	9.692,4
Šport	4,60	32.308	148.616,8
Socijalna skrb	0,43	32.308	13.892,44
Ostale društvene djelatnosti	3,91	32.308	126.324,28
UKUPNO	10,36	32.308	334.710,88 m² ili 0,33 km ²

Tomislavgrad

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stanovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	22.607	11.303,5
Zdrastvo	0,62	22.607	14.016,34
Kultura	0,30	22.607	6.782,1
Šport	4,60	22.607	103.992,2
Socijalna skrb	0,43	22.607	9.721,01
Ostale društvene djelatnosti	3,91	22.607	88.393,37
UKUPNO	10,36	22.607	234.208,52 m² ili 0,23 km ²

Kupres

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stnovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	3.703	1.851,5
Zdrastvo	0,62	3.703	2.295,86
Kultura	0,30	3.703	1.110,9
Šport	4,60	3.703	17.033,8
Socijalna skrb	0,43	3.703	1.592,29
Ostale društvene djelatnosti	3,91	3.703	14.478,73
UKUPNO	10,36	3.703	38.363,08 m² ili 0,038 km ²

Drvar

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stanovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	8.124	4.062
Zdrastvo	0,62	8.124	5.036,88
Kultura	0,30	8.124	2.437,2
Šport	4,60	8.124	37.370,4
Socijalna skrb	0,43	8.124	3.493,32
Ostale društvene djelatnosti	3,91	8.124	31.764,88
UKUPNO	10,36	8.124	84.164,64 m ² Ili 0,084 km ²

Glamoč

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stanovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	4.228	2.114
Zdrastvo	0,62	4.228	2.624,36
Kultura	0,30	4.228	1.268,4
Šport	4,60	4.228	19.448,8
Socijalna skrb	0,43	4.228	1.818,04
Ostale društvene djelatnosti	3,91	4.228	16.531,48
UKUPNO	10,36	4.228	43.802,08 m ² Ili 0,04 km ²

Bosansko Grahovo

Društvena djelatnost	Urbanistički normativ	Planirani broj stanovnika	Planirana površina u m ²
	m ² /stanovniku		
Obrazovanje i nauka	0,50	2.649	1.324,5
Zdrastvo	0,62	2.649	1.642,38
Kultura	0,30	2.649	794,7
Šport	4,60	2.649	12.185,4
Socijalna skrb	0,43	2.649	1.139,07
Ostale društvene djelatnosti	3,91	2.649	10.357,64
UKUPNO	10,36	2.649	27443,64 m ² Ili 0,027 km ²

12.2. Prostorni razmještaj društvenih djelatnosti

12.2.1. Zdravstvo

Zdravstvena skrb na prostoru Županije pruža se u zdravstvenim ustanovama primarne i sekundarne zdravstvene skrbi. Glavna zdravstvena ustanova u Županiji i nosilac sekundarne zdravstvene skrbi stanovništva je Županijska bolnica „Dr Fra Mihovil Sučić“ u prigradskom livanjskom naselju Zastinje. Ova bolnica ima 250 postelja.

Pokrivenost objektima primarne zdravstvene skrbi se može ocijeniti kao loša. Ne postoji nijedna ambulanta u ruralnom području Županije, a u općini Bosansko Grahovo ne postoji dom zdravlja niti apoteka (zdravstvenu skrb ostvaruju u domu zdravlja u Drvaru).

Radi rješavanja problema dostupnosti primarne i sekundarne zdravstvene skrbi potrebno je održavati postojeću mrežu zdravstvenih ustanova, njihovo proširenje i sanaciju i adaptaciju objekata koji nisu u funkciji, tako da na teritoriji Županije stanovništvo dobije potrebnu zdravstvenu skrb, i obezbijediti optimalan raspored ljudskih resursa. Da bi se dostigao ovaj cilj, potrebno je planirati tako da postoji jedna županijska bolnica i specijalistički centar u Livnu, a za sve općinske centre planirati domove zdravlja koji u svom sastavu imaju ambulante u sekundarnim općinskim centrima (Orguz, Podhum, Kongora, Prisoje i Šujuca), kao i ambulante u manjim lokalnim centrima sa određenim radnim vremenom ili mobilne timove koji bi pružali primarni nivo skrbi za udaljeno stanovništvo.

12.2.2. Školstvo

Osnovno obrazovanje je organizovano u devet centralnih osnovnih škola i 46 područnih škola na području Županije. Osnovnu školu pohađa ukupno 5.981 učenika (*Kanton u brojkamam, Sarajevo 2013*).

Na području Hercegbosanske županije postoje dvije osnovne muzičke škole. Osnovna glazbena škola „Franjo S. Vilhar“ se nalazi u naselju Livno, a Osnovna glazbena škola „Tomislavgrad“ u naselju Tomislavgrad.

U Livnu se nalazi i škola za djecu sa posebnim potrebama koja je imala 11 učenika 2007. godine.

U sektoru srednjeg obrazovanja, evidencija o broju obrazovnih ustanova, njihovim površinama i broju učenika koji koriste ove ustanove ukazuje da obrazovne ustanove nisu prisutne u svim općinama, što iziskuje obezbjeđivanje prijevoza učenika kao i njihov smještaj u učeničkim domovima.

Na području Hercegbosanske županije postoji pet ustanova za srednješkolsko obrazovanje u kojima egzistiraju gimnazija, šumarsko-tehnička, ekonomska, elektro-tehnička, strojarska, građevinska i turističko-ugostiteljska, sa ukupno 2.717 učenika (*Kanton u brojkamam, Sarajevo 2013*). Općina Bosansko Grahovo nema srednju školu, učenici iz ove općine srednju školu pohađaju u Drvaru.

Od visokoškolskih i naučnih ustanova u Livnu Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti iz Mostara organizira doškolovanje.

U oblasti obrazovanja postoji kvantitativno zadovoljenje potreba za osnovne i srednje škole. Moguće je osnivanje privatnih škola, ili zadovoljenje standarda da svaki općinski centar ima srednju školu, ali generalno broj državnih škola nije potrebno povećavati, zbog trenda opadanja broja djece. Kvalitet obrazovnih ustanova treba poboljšavati u smislu održavanja objekata, uvođenja inovacija u školske programe, organiziranje manifestacija i dopunskih i dodatnih aktivnosti.

U oblasti naučnoistraživačkog rada značajna je podrška za osnivanje i rad tehnoloških centara, savjetovaništva, inkubatora i drugih organizacionih oblika za povezivanje istraživačkih i privrednih subjekata i komercijalizaciju naučnih i tehnoloških istraživanja na svim razinama.

12.2.3. Kultura

Prostorni raspored objekata kulture karakteriše koncentracija u općinskim centrima. Najveći dio ruralne teritorije je potpuno nepokriven objektima kulture. Određeni broj društvenih domova je izvan funkcije i u lošem građevinskom stanju.

Od objekata kulture na području Županije postoje kulturni centri u Glamoču, Kupresu, Livnu i Tomislavgradu. U Bosanskom Grahovu postoji dom kulture koji je devastiran i neophodna je sanacija, dok u općini Drvar od objekata kulture postoji Muzej „25. maj 1944” i kulturni centar (radnički dom). Objekti u kojima su smještene ustanove ili centri za kulturu (raniji domovi kulture) koriste se višenamjenski, kao prostori za kino projekcije, kazališne predstave, izložbe slika, književne večeri itd. Kina ne egzistiraju kao samostalne ustanove ni u jednoj općini Županije.

Pored kulturnih centara od objekata kulture u Hercegbosanskoj županiji postoje tri muzeja, Muzej Franjevačkog samostana Tomislavgrad u Tomislavgradu, Franjevački muzej i samostan Gorica u Livnu i Muzej „25. maj 1944” u Drvaru.

Prostorni raspored kulturnih sadržaja je značajan za identitet i podstiče mobilnost stanovništva. Organiziranje kulturne djelatnosti odvijat će se u skladu sa postojećim stepenom centraliteta naselja, pa se u županijskom centru Livnu sugerira planiranje kazališta s polivalentnom dvoranom i galerijom i biblioteke, u Tomislavgradu, Drvaru, Kupresu, Bosanskom Grahovu i Glamoču sugerira se planiranje biblioteke i galerije, a u Bosanskom Grahovu planirati kulturni centar.

12.2.4. Socijalna zaštita

Socijalna skrb odraslih u prostoru se najčešće ispoljava preko centara za socijalni rad.

Centri za socijalni rad postoje u svim općinskim centrima osim u Drvaru gdje u okviru općinske uprave djeluje sektor za socijalnu skrb. Od viših nivoa socijalne skrbi na području Hercegbosanske županije, koji su u nadležnosti Županije, postoje dva staračka doma – u naseljima Renići i Tomislavgrad. U toku je izgradnja staračkog doma u prigradskom naselju Žabljak kod Livna.

U planskom periodu potrebno je planirati, u županijskom centru Livno prostor i organizirati posebne vidove socijalne skrbi, ako što su: savjetovališta za pitanje braka i obitelji, savjetovališta za djecu i omladinu, prihvatilišta za odrasla lica, prihvatilišta za djecu, beskućnike i skitnice, prihvatilišta za žrtve obiteljskog nasilja, prihvatilišta za trudnice i samohrane majke, disciplinske centre za djecu sklonu maloljetničkoj delikvenciji i ostale ugrožene kategorije stanovništva.

12.2.5. Dječija zaštita

Kao najčešći oblik skrbi o djeci ističu se ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja (vrtići i jaslice).

Ustanove za predškolski odgoj postoje u Livnu tri (dva privatna), i po jedan u Kupresu, Tomislavgradu i Glamoču, dok u Bosanskom Grahovu i Drvaru ne postoje ustanove za predškolski odgoj.

12.2.6. Sport i tjelesni odgoj

Na području Hercebosanske županije egzistiraju dvije sportske dvorane (Livno i Tomislavgrad). U toku je izgradnja sportske dvorane u naselju Kupres. Fiskulturne sale se nalaze u sklopu centralnih osnovnih škola,

pojedinih devetorazrednih škola ili srednjih škola (Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres, Livno – 3 sale, Orguz, Bukovica, Kazaginac, Kongora, Prisoje, Šujica, Tomislavgrad – 3 sale). Na teritoriji županije se nalaze dva sportska aerodroma - u blizini naselja Grborezi u općini Livno i južno od naselja Tomislavgrad.

Od otvorenih sportskih terena u nadležnosti sportskih društava na teritoriji Hercegbosanske županije postoje dva veća sportska centra – „Radomir Kovačević“ (Drvar) i „Zgona“ (Livno).

Hipodrom je lociran u blizini naselja Gornji Malovan u općini Kupres.

Uređeni tereni za zimske sportove su smješteni na teritoriji općine Kupres.

U oblasti tjelesnog odgoja neophodno je planirati prostor za izgradnju sportskih dvorana i većih površina u urbanim sredinama za polivalentne sportske sadržaje (pješačke i biciklističke-rolerske staze, trim staze, parkove itd.), otvoreni bazen 50x25m u Livnu u Tomislavgradu i otvorene terene u urbanim sredinama (rekreativni) kao univerzalni tereni.

U pogledu materijalnih mogućnosti i potreba stanovnika, izgradnja i opremanje prostora predviđenih za sportske sadržaje prilagodit će se gravitacijskom području svakog konkretnog centra.

12.2.7. Vjerski objekti

Među najznačajnije sakralne objekte islamske kulture, koji spadaju u objekte od značaja za Federaciju BiH, spada Beglučka (Lala-pašina, Mustafa-pašina, Beglek) džamija u Livnu.

Među najpoznatijim rimokatoličkim crkvama u FBiH je i crkva u Livnu, kao i najznačajniji samostani franjevačke provincije Bosne srebrenne u Livnu.

Sakralni objekti rimokatoličke crkve u Hercegovini je i Duvanjska bazilika u Tomislavgradu.

13. POSEBNO ZAŠTIĆENI PROSTORI

13.1. Zaštićena područja prirode

Zaštita prirodnih dobara u prošlosti nije bila dovoljno efikasna, što je često rezultiralo ugrožavanjem prirodnih resursa, a naročito u vrijeme posljednjih ratnih dešavanja, kada je izgubljen i veliki broj prijeratne informaciono dokumentacione osnove. Zbog navedenog, prisutan je nedostatak kvalitetnih podataka o stanju i stepenu očuvanosti velikog broja prirodnih dobara, koja su bila zaštićena kao i onih koju zaštitu nemamo, ali smo svakako svjedoci sknavljenja, oštećenja pa i uništavanja prirode.

Ukupna površina zaštićenih prirodnih područja Županije, ali cijele Bosne i Hercegovine nije u skladu sa prirodnim potencijalima i identifikovanim prirodnim vrijednostima i generalno je veoma niska. Prostornim planom BiH za period 1981 – 2000. godine je predviđeno da se pod zaštitu stavi 16 % teritorije BiH, dok taj procenat trenutno iznosi tek 0.60 %.

Hercegbosanska županija kao deseta i ujedno i teritorijalno najveća županija na području Federacije Bosne i Hercegovine, oduvijek se mogla pohvaliti sa svojom ekološkom čistom i netaknutom prirodom. Ono što je krase jest njena raznolikost koja varira od prostranih polja i pašnjaka, čistih rijeka, jezera do zimzelenih i listopadnih šuma, koja privlači ne samo stanovnike Bosne i Hercegovine, nego i mnoge inozemne turiste. Prirodno-geografski položaj Hercegbosanske županije, uslovio je stvaranje veoma raznolikog pejzaža i prirodnih ljepota, kao i brojnih prirodnih fenomena, po kojima je ovo područje nadaleko poznato. Pokraj specifičnih geomorfoloških, ovo područje posjeduje i veoma vrijedne florističko-vegetacijske i faunističke pojave, koje su rezultat specifične geološke istorije.

Hidrološki spomenici prirode, na području Županije spadaju među najveće vrijednosti ovog prostora, ali nažalost isti su podložni najvećoj devastaciji i degradaciji. Takođe, fragmentarni i pojedinačni geološki, geomorfološki, hidrološki, i dr. spomenici prirode su često predmet nekontrolisane eksploatacije i devastacije.

Zaštićena područja prirode

Prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika Federalnog ministarstva kulture i sporta, i podacima JU Novi Urbanistički Zavod RS, koji su usaglašeni sa kategorizacijom donesenom u Zakonu o zaštiti prirode iz 2003. godine (*Sl. novine FBiH, br: 33/03*), formirana je lista zaštićenih prirodnih vrijednosti na teritoriji Hercegbosanske županije.

1. ZAŠTIĆENA PRIRODNA PODRUČJA

a) Geološki rezervat

- Pećina Ledenica u Resanovcima kod Bosanskog Grahova

2. NACIONALNI PARK

- Nacionalni park Una (dijelom ulazi na teritoriju opštine Drvar)

3. SPOMENIK PRIRODE

a) geološki

- Pećina u Bastasima – Drvar
- Mračna pećina „Mračnica“ na planini Dinari - Livno

b) geomorfološki

- Međugorska pećina na Šator planini - Glamoč
- Ponor Bezdan u Borovom polju na Šator planini - Glamoč
- Pećina Barzilovka (Snježnjača) na Malom Troglavu - Livno
- Pećina Duman - Livno
- Mračna pećina „Mračnica“ na planini Dinari - Livno
- Mijatova pećina ispod Vran planine – Tomislavgrad
- Veliki ponor kod sela Kovači – Tomislavgrad
- Pećina u Bastasima – Drvar

c) hidrogeološki

- Ponornica Šujica
- Izvor Duman - Livno
- Izvor rijeke Sturbe - Livno
- Izvor rijeke Bastašice - Drvar

d) hidrološki

- Šatorsko jezero na Šator planini – Glamoč
- Kukavičko jezero – Kupres
- Turjača jezero – Kupres
- Rastičevsko (Blagajsko) jezero – Kupres
- Blidinjsko jezero – Tomislavgrad

e) botanički

- Runolist (alpinka) – Livno

f) memorijalni

- Titova pećina - Drvar
- Titova pećina u Bastasima - Drvar

4. ZAŠTIĆENI PEJZAŽ

a) Zaštićeni prirodni pejzaži

- Prirodni predio Bašajkovac – Livno

b) Park prirode

- Park prirode Blidinje (dijelom ulazi na teritoriju opštine Tomislavgrad)

U toku 2013. god. usvojen je novi Zakon o zaštiti prirode (*Sl. novine FBiH, br: 66/13*) i u toku je usklađivanje zaštićenih prirodnih dobara sa važećom klasifikacijom po novom zakonu koja u saglasnosti sa IUCN klasifikacijom. IUCN (International Union for Conservation of Nature - Međunarodna unija za očuvanje prirode) definiše zaštićeno područje kao jasno određeno područje koje je priznato sa svrhom i kojim se upravlja s ciljem trajnog očuvanja cjelokupne prirode, usluga ekosistema koje ono osigurava te pripadajućih kulturnih vrijednosti, na zakonski ili drugi učinkovit način.

Prema važećem zakonu koji je usklađen sa EU direktivama (Direktiva o staništu i Direktiva o pticama) poseban značaj je dat uspostavljanju mreže zaštićenih područja u okviru programa NATURA 2000.

Pored donošenja navedenog Zakona o zaštiti prirode, koji je usaglašen sa pomenutim direktivama, međunarodna saradnja Bosne i Hercegovine sa drugim zemljama, u ovoj oblasti, je zasnovana na temeljima konvencija kojima je BiH pristupila ili ratifikovala.

Ramsarsko područje*Livanjsko polje*

Na listu Ramsarskih područja od međunarodnog značaja stavljeno je i Livanjsko polje (sa Buškim jezerom) sa površinom od 45.868 hektara, kao najveće kraško polje sa izuzetno bogatom mrežom nadzemnih i

podzemnih voda, rijeka, izvora, vrtača i jezera. Livanjsko polje je ujedno i najveće močvarno područje u BiH sa brojnim vrstama rijetkih ptica i izuzetnim prirodnim vrijednostima. Livanjsko polje obezbjeđuje opstanak izuzetno vrijednih populacija biljnog i životinjskog svijeta. Uz rub Livanjskog polja nalazi se Buško jezero koje je najveća vještačka hidroakumulacija u Evropi. Buško jezero zauzima površinu od 56,7 km², a nastalo je potapanjem jugoistočnih dijelova polja.

Livanjsko polje obiluje iznimnim prirodnim ljepotama koje ukazuju na nužnost bolje zaštite i upravljanja ovog iznimnog područja. Ovakav specifičan kompleks omogućio je razvoj različitih vodenih i kopnenih biocenoza. Posebnu osobitost navedenim područjima daje veoma bogata fauna ptica. Dosada je na području Livanjskog polja i Buškog jezera zabilježeno 206 vrsta ptica.⁸ Ovo područje je 2011. godine uvršteno i na IBA listu (*Important Bird Areas*-popis posebno važnih područja za ptice), čime je dobilo međunarodnu verifikaciju kao jedno od iznimno značajnih područja za očuvanje bioraznolikosti u Bosni i Hercegovini. Svrha stavljanja Livanjskog polja na ove liste je zaštita močvara i ptica močvarnica koje tu obitavaju a u skladu sa odredbama Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarnica. Pored toga što Livanjsko polje spada u najveće livadske pejzaže Balkana, na ovom području egzistira i najveće tresetište u BiH.

Međutim, meliorativnim zahvatima veći dio ovog močvarnog područja je isušen. Važno je naglasiti da je upitna relevantnost površine koja je navedena u Ramsarskoj listi, pošto obuhvata značajne površine koje su izgradnjom hidroenergetskog sistema Orlovac isušene (centralni i južni dio Livanjskog polja). Takođe, teritorija predviđena za zaštitu prema Ramsarskoj listi obuhvata veliki broj naselja, kao i određene privredne kapacitete.

Uzevši u obzir sve navedeno smatramo da bi se trebala preispitati opravdanost stavljanja na Ramsarsku listu cijele površine Livanjskog polja. Kako se radi o iznimno velikoj površini polja sa vrijednim rasursima za gospodarski razvoj Županije, mišljenja smo da Ramsarsko područje treba utvrditi samo za onaj dio ili djelove Livanjskog polja koje jeste močvara i stanište rijetkih ptica močvarnica i područja značajna za ptičije vrste. Jedan od prijedloga je da Vlada HBŽ, koja je nositelj pripreme Prostornog plana HBŽ, pokrene postupak kod mjerodavnih institucija Bosne i Hercegovine, za preispitivanje i promjenu granice Ramsarskog područja Livanjskog polja.

Jedan od prijedloga korištenja prostora Livanjskog polja dao je UNDP u okviru KRAST projekta. U sklopu KARST projekta UNDP je pripremio Prijedlog korištenja prostora u svrhu pripreme Prostornog plana Županije 10, i odnosi se na namjenu prostora Livanjskog polja. Svrha pripremljenog Prijedloga je da tokom pripreme i implementacije Prostornog plana za Hercegbosanski kanton pruži informacije i preporuke donosiocima odluka i izrađivačima Plana o načinu budućeg korištenja prostora, kroz kompletan set tehničkih dokumenata do sada pripremljenih u skopu KARST Projekta. Od ključne je važnosti da Prostorni plan doprinese ostvarivanju balansa između potrebe za lokalnim razvojem uz očuvanje resursa Livanjskog polja u okviru dugoročnog održivog korištenja. Prikaz UNDP-ova prijedloga namjene za Livanjsko polje može da bude smjernica prilikom izrade Plana upravljanja i korištenja ovog prostora. Ovo je jedan od prijedloga i mogućnosti upravljanja Livanjskim poljem.

Prijedlog⁹ se zasniva na planiranju zaštite i mudrog korištenja prirodnih resursa u Livanjskom polju, koji je moguće u narednom periodu staviti i pod formalnu zaštitu u vidu Zaštićenog pejzaža, sa predloženim zonama korištenja/namjenama površina. U središtu ovog pristupa je očuvanje i održiva upotreba močvarnih staništa i njihovih resursa.

Prema navedenom Prijedlogu, planiranje treba da olakša i poboljša život u određenom ambijentu. S obzirom na to predlažu se slijedeći osnovni okviri korištenja prostora, odnosno namjene površina:

⁸ izvor: www.ptice.ba

⁹UNDP Karst project-Prijedlog KARST Projekta za potrebe izrade Prostornog plana Županije 10, 2010.god.

Zona 1 je Nukleus zaštićenog pejzaža - Ramsarsko područje Velikog Ždralovca. Ovo područje se konzervira i zabranjeno je za bilo kakve ljudske aktivnosti koje nisu u funkciji održavanja biodiverziteta močvare i očuvanja tresetišta. Ovo područje je i u funkciji zone zaštite izvorišta. Zona obuhvata i obližnje livade, u obimu koji je potreban da bi se ostvarila zaštita osnovnih fenomena. Treba naglasiti da je zona zabranjena za lov i ribolov. Nukleus je ujedno i jezgro koje treba da omogući obnavljanje susjednog devastiranog područja. Za ovo područje se u okviru stavljanja pod formalnu zaštitu predlaže I zona zaštite.

Ovim prijedlogom zona 2 obuhvata Vještačko ramsarsko područje Mali Ždralovac. Obzirom da je Mali ždralovac devastiran kanalima za navodnjavanje i požarima, iskopima treseta, isti je moguće zadržati u funkciji iskopa tresetišta sa adekvatnom rekultivacijom. Ovo područje je moguće uključiti u hidro sistem retenzije/akumulacije/Čamprazlije, za razliku od Velikog Ždralovca koji mora ostati zabranjena zona za ovakve aktivnosti. Kanali bi bili poplavljeni, odnosno upravljanjem retenzijom, bi se regulisao močvarni ramsarski karakter područja. Zona obuhvata i obližnje šiblje i livade, u obimu koji je potreban da bi se ostvarila zaštita osnovnih fenomena. Smisao aktivnosti u ovoj zoni je revitalizacija močvare.

Zone 3, 4 i 5 obuhvataju šumsko zemljište, livade i zone individualnog stanovanja i poljoprivrede. Zona šumskog zemljišta je zona zabranjene eksploatacije u cilju očuvanja zaštićenog pejzaža Livanjsko polje i biodiverziteta područja. Livade predstavljaju najveću površinu područja. Njihovo korištenje je ograničeno na organsku poljoprivredu u ograničenim površinama koje će se odrediti kroz projekat upravljanja područjem Zaštićeni pejzaž. Ovo područje je ujedno zona zaštite izvorišta prema hidrološkom elaboratu. Zona 5 je zona naseljenih mjesta sa poljoprivrednim imanjima koja su sačinjena od individualnih stambenih zgrada i pomoćnih objekata. U ovoj zoni se predviđa gradnja/dogradnja, nove gradnje u mjerilu i stilu postojećih objekata u okvirima naseljenih mjesta, kao i korištenje poljoprivrednog zemljišta bez upotrebe pesticida i vještačkih đubriva.

Zona 6 je zona retenzije Čaprazlije. To je zona koju treba u fizičkom izgledu uskladiti sa prirodnim vrijednostima zaštićenog pejzaža. Ovaj novi motiv u pejzažu treba pažljivo osmisliti, kako ne bi postao jedan od vizuelnih zagađivača i kako ne bi ugrožavao biodiverzitet područja. Poželjno je ovu retenziju smanjiti na nivo potreba područja, a ne na maksimalistički nivo potreba hidroelektrane Orlovac II.

Posljednja zona je zona kontinuiranih građevinskih struktura. Ovo je zona u neposrednoj blizini grada Livna, djelimično izgrađena. Eksploataciju mineralnih sirovina treba ograničavati obzirom na potencijalne opasnosti po cijelo područje. Eksploatacija lignita i korištenje lignita za zagrijavanje i proizvodnju energije može dovesti do zagađenja ne samo Livanjskog polja nego kompletnog šireg područja. Ove aktivnosti ujedno predstavljaju najveće opasnosti ne samo za biodiverzitet nego i za osnovni uslov života – vazduh.

Livanjsko polje obiluje iznimnim prirodnim ljepotama koje ukazuju na nužnost bolje zaštite i upravljanja ovog iznimnog područja, te zaštitu od daljeg devastiranja. Osobitu pažnju potrebno je usmjeriti na rehabilitaciju tresetišta, restauriranje močvare i zaštitu biološke raznolikosti na području Livanjskog polja. Radi uspostavljanja optimalnih uslova u Livanjskom polju potrebno je pristupiti i formalnoj zaštiti močvarnih dijelova Livanjskog polja prema Federalnom Zakonu o zaštiti prirode (*Sl. novine FBiH, br: 66/13*), te izraditi Prostorni plan područja posebne namjene i/ili Plan upravljanja i korištenja Livanjskog polja te kroz dokumentaciju nižeg reda detaljno obraditi problematiku ovog područja, definisati tačan obuhvat koji ispunjava uslove Ramsarske konvencije, te zone i mjere zaštite zaštićenog područja Livanjskog polja.

Područja predviđena za zaštitu u narednom periodu

U planskom periodu u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode (*Sl. novine FBiH 66/13*) i dalje ostaju zaštićene one prostorne cjeline koje su sada u statusu zaštićenih. Planira se povećanje ukupne površine pod zaštitom na oko 15% kroz proglašenje novih zaštićenih područja.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine za period 1981-2000.godine, pored predhodno nabrojanih zaštićenih prirodnih područja, predviđeno je da se pod zaštitu stave i sljedeće prirodne vrijednosti, na teritoriji Hercegbosanske županije.

NACIONALNI PARK¹⁰

- Šator

PARKOVI PRIRODE

- Klekovača
- Kamešnica
- Dinara dio – Troglav
- Raduša – dio
- Stolovaš – Semešnica – Plazenica – dio
- Jadovnik

ZAŠTIĆENI PRIRODNI PEJZAŽI

- Vodotok rijeke Šujice
- Vodotok rijeke Unca
- Cincar i Malovan
- Resanovci
- Buško jezero
- Ždralovac

Nacionalni park „Prenj, Čvrsnica, Čabulja i Vran“

Hercegovačke planine Čvrsnica, Čabulja, Vran i Prenj predstavljaju jedan od najljepših krajolika Europe. Gotovo fascinantno zvuči činjenica da se na ovom području nalazi oko 75 % endemnih vrsta Bosne i Hercegovine iako ovo područje ne zauzima ni stoti dio površine BiH. Procedura za uspostavljanje zaštite ovog prostora inicirana od strane lokalnih ekoloških udruženja još 2003. god., a službeno započeta od strane nadležnog ministarstva 2005. godine. Do danas, ništa se značajnije nije dogodilo u vezi zaštite. Nadležnost za ovaj projekt i njegovo proglašenje bilo je na Federalnom ministarstvu okoliša i turizma, uz saglasnost lokalnih zajednica sa područja budućeg zahvata. Kako ta saglasnost nije postignuta, projekat je reduciran na proglašenje parka prirode Blidinje, dok su aktivnosti na uspostavi nacionalnog parka potpuno obustavljene, mada područje planina Prenja, Čvrsnice, Čabulje i Vrana egzistira u, još uvijek aktualnom, Prostornom planu FBiH iz 1981. godine kao budući nacionalni park, a pronalazi svoje mjesto i u Prijedlogu prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008-2028. godine kao planirano zaštićeno prirodno područje. Ovo područje je značajno i kao područje NATURA 2000.

Planina Krug

Između Livna i Kupresa nalazi se prostrana planina Krug, gdje se nalazi jedinstveno stanište divljih konja. Ovo područje se takodje odlikuje i specifičnim biljnim zajednicama (pašnjacima), koje su baza za nadaleko poznati Livanjski sir. Za ovaj prostor postoji inicijativa za proglašenja zaštićenog krajolika "KRUG PLANINA". Pored ove inicijative, koja predviđa zaštitu oko 14.000ha i definisanje titulara vlasništva stada postoji i zvaničan prijedlog Zakona o proglašenju dijela područja Krug planine zaštićenim krajolikom „Kruzi“ , koji je u septembru 2012. godine upućen u skupštinsku proceduru, u skladu sa članom 115. I 117. Poslovnika o radu Skupštine kantona 10.

Prijedlog Zakona o proglašenju dijela područja Krug planine zaštićenim krajolikom „Kruzi“ predviđa zaštitu cjelokupnog prostora prvenstveno u cilju zaštite ispaše, što je u skladu sa inicijativom Udruge proizvođača autohtonog Livanjskog sira za zaštitu imena i geografskog porijekla Livanjskog sira. Sve ovo su neophodni koraci u procesu brendiranja Livanjskog sira. Prijedlog zakona jasno je definirao zahvat i zone koje potiču razvoj poljoprivrede i turizma, ne izuzimajući tu ni konje, koje treba pretvoriti u turističku atrakciju. Ovim

¹⁰ Kategorizacija je preuzeta iz Prostornog plana BiH 1981 – 2000.

prijedlogom stada divljih konja nije dodjeljen titular, već je predviđeno da se briga oko konja reguliše pozakonskim aktom, nakon usvajanja prijedloga Zakona o proglašenju dijela područja Krug planine zaštićenim krajolikom „Kruzi“.

Za sva predložena zaštićena područja potrebno je prilikom procesa zvanične zaštite, u toku izrade elaborata za zaštitu, izvršiti valorizacija prostora i na osnovu nje utvrditi konačne granice zaštićenog područja i predložiti zone i mjere zaštite.

Ostale prirodne vrijednosti koje je potrebno zaštititi

Pored gore navedenih prirodnih vrijednosti i njihovog trenutnog statusa u administrativnom smislu, potrebno je istaći ostale prirodne vrijednosti koje je ovim dokumentom potrebno zaštititi. Hercegbosanska županija obiluje ljekovitim biljem, medonosnim vrstama, šumskim plodovima i jestivim gljivama. Veliki broj vrsta flore, faune i gljiva Hercegbosanske županije se nalazi na Crvenoj listi ugroženih divljih vrsta i podvrsta biljaka, životinja i gljiva koju je uradilo Federalno ministarstvo okoliša i turizma.

Ostale prirodne vrijednosti kojima je potrebno posvetiti posebnu pažnju, u smislu zaštite i očuvanja su sljedeće:

Spomenici prirode:

- Izvor Šujice Veliki Stržanj – granica opština Kupres i Tomislavgrad,
- Jama Surdup – opština Tomislavgrad,
- Veliki i mali Samograd - opština Tomislavgrad,
- lokacija nalazišta praslona u Cebari - opština Tomislavgrad.

Šumske zajednice:

Naime, područje Hercegbosanske županije karakteriše prisustvo veoma velikog broja različitih šumskih zajednica, od kojih su neke veoma rijetke ili ugrožene, te ih je iz tog razloga neohodno zaštititi od potpunog nestajanja:

- zajednice klekovine bora (*Pinus mugo*),
- zajednice munike (*Pinetum heldreichii*), na južnim i istočnim padinama Vrana ,
- šume lužnjaka i običnog graba (*Carpino butuli - Quercetum roboris*), šume johe (*Alno-Quercion roboris*), šume močvarne breze (*Betula pubescens*) i šume bijele vrbe (*Salicetum albae*) u Livanjskom polju,
- šume crnog bora (*Daphnoceri-pinetum*) na Jadovniku,
- šume bukve i jele bez smrče (*Abieti – fagetum*) na višim položajima Dinare i Kamešnice,
- termofilne šume bukve (*Aceri obtusatum*), na Dinari,
- zajednice šibljacka zrakaste žutilovke (*Cytisantheum radiatae*) na Šatoru, Cincararu, Troglavu i Plazenici,
- subalpinske šume bukve (*Fagetum subalpinum*) na Šatoru i Plazenici,
- zajednica močvarne vegetacije (*Phragmitetalia*) u Livanjskom polju,
- šume običnog bora (*Pinetum*) na Vranu,
- zajednica šibljacka mukinjice (*Sorbetum shamaemespilus*) na Plazenici.

Šumske zeljaste biljke:

- *Edrianthus dalmatica* – dalmatinsko zvonce (Livanjsko polje),
- *Edrianthus serpyllifolius* – lopatolisno zvonce (Borova glava),
- *Gentiana lutea* – lincura (Dinara, Šator),
- *Hyacinthella dalmatica* – dalmatinski zumbulčić (Kamešnica, Dinara),
- *Leontopodium alpinum* – runolist (Šator),
- *Lilium cattaniae* – vrtoglav (Troglav, Kamešnica),
- *Scilla litardierei* – livadski procjepak (Dinara),

- *Veronica saturejoides* – čestoslavica (Kamešnica, Vitorog, Dinara),
- *Vicia montenegrina* – crnogorska grahorica (Šator).
- *Festuca bosniaca* – bosanska vlasulja (Kamešnica, Klekovača),
- *Carex davalliana* – tresavska oštrika (Livanjsko, Kupreško i Glamočko polje),
- *Listera cordata* – čopotac srcasti (Cincar i Malovan, Vitorog),
- *Maianthemum bifolium* – pocijep, senčica (Cincar i Malovan),
- *Ruscus hypoglossum* – brdska i planinska područja HBŽ,
- *Cerastium dinaricum* – dinarski rožac (Troglav),
- *Aquilegia kitaibelii* - kitajbelova kandlika (Dinara),
- *Pulsatilla vulgaris* - šunđed, velika sasa (Cincar),
- *Eryngium alpinum* – planinski kotrljan (Klekovača, Kamešnica, Jadovnik),
- *Scilla litardierei* – livadski procjepak (Livanjsko i Glamočko polje),
- *Arabis scopoliana* – skopolijeva gušarka (Kamešnica, Dinara),
- *Serratula lycopifolia* - nerazgranjena pilica (Livanjsko polje),
- *Eryngium alpinum* - planinski kotrljan (Kupres),
- *Crepis dinarica* – dinarski dimak.

Drveće i grmlje:

- *Daphne cneorum* – crveni uskolisni likovac (Cincar, Jadovnik),
- *Dryas octopetala* – fresnica (Troglav, Kamešnica, Šator, Cincar),
- *Genista pilosa* – dlakava žutilovka (Cincar),
- *Genista radiata* – zrakasta žutilovka (Troglav),
- *Genista sericea* – svilena žutilovka (okolina Kupresa),
- *Laburnum anagyroides* – zanovjet obična (Jadovnik),
- *Lonicera etrusca* – zapletina (Krug iznad Livna),
- *Pinus heldreichii* – munika (Vran),
- *Pinus mugo* – bor krivulj (Šator)-endem,
- *Prunus padus* – sremza (na rubu Kupreškog polja),
- *Ribes uva-crispa* – ogrozda (oko Glamočkog polja),
- *Sorbus x semipinanta* – hibridna muginja (Glamoč),
- *Taxus baccata* – tisa,
- *Corylus colurna* – mečija lijeska,
- *Acer heldreichii* – planinski javor,
- *Sorbus latifolia* – širokolisna muginja,
- *Ilex aquifolium* – božikovina,
- *Quercus trojana* – makedonski hrast i dr.

Gljive:

- *Mycenastrum corium* – perutava puhara,
- *Cantharellus cibarius* – lisičarka,
- *Amanita caesarea* – blagva,
- *Amanita rubescens* – bisernica,
- *Morchella conica* – četinarski smrčak,
- *Morchella esculenta* – lišćarski smrčak,
- *Boletus edulis* - vrganj,
- *Lactarius deliciosus* – rujnica,
- *Pleurotus ostratus* – bukovača,
- *Armillaria mellea* – mednjača,
- *Lycoperdon perlatum* – tikvasta puhara,

- *Macrolepiota procera* – velika sunčanica,
- *Marasimus oreades* - vilin klinčić,
- *Agaricus bisporus* – plemenita pečurka i mnoge druge.

Ribe:

- *Aulopyge hugely* – oštrulj (Buško blato, vode Duvanjskog i Livanjskog polja) – endem,
- *Phoxinellus alepidotus* – pijurica (vode Duvanjskog, Livanjskog i Glamočkog polja, Blidinjsko i Buško jezero) – endem,
- *Chondrostoma phoxinus* – podbila (Buško jezero, vode Livna, Duvna i Glamoča) - endem,
- *Squalius microlepis* – Buško jezero, vode Livanjskog polja, Blidinjsko jezero),

Ptice:

- *Grus grus* - sivi ždral (Livanjsko polje),
- *Mergus merganser* - veliki ronac (Livanjsko polje),
- *Gallinago gallinago* - šljuka kokošica (Livanjsko polje),
- *Circus pygargus* - eja livadarka (Livanjsko polje),
- *Aquila pomarina* - orao kliktaš (Livanjsko polje),
- *Tringa totanus* - crvenonoga prutka (Livanjsko polje),
- *Botaurus stellaris* - bukavac (Livanjsko polje),
- *Crex crex* - kosac (Livanjsko polje),
- *Ardea cinerea* – siva čaplja (Livanjsko polje),
- *Ixobrychus minutus* – čapljica voljak (Livanjsko polje),
- *Bubo bubo* – velike ušara (Livanjsko polje),
- *Aythya nyroca* – patka njorka (Livanjsko polje),
- *Netta rufina* – gogoljica (Livanjsko polje),
- *Crex crex* – kosac (Livanjsko polje),
- *Vanellus vanellus* – vivak (Livanjsko polje),
- *Tetrao urogallus* – veliki tetrijeb i dr.

Divljač:

- *Canis lupus* - vuk (brdski i planinski djelovi županije),
- *Ursus arctos* – mrki medvjed (Prenj, Čvrstica, Raduša),
- *Lynx lynx* – ris (Cincar, Čvrstica, Raduša),
- *Rupicapra rupicapra* - divokoza (Prenj, Čvrstica, Vran, Dinara, Šator),
- *Lutra lutra* – vidra (Blidinje),

Većina navedenih vrsta je zaštićena kroz Crvenu listu ugroženih divljih vrsta i podvrsta biljaka, životinja i gljiva Federacije Bosne i Hercegovine. Crvene liste su rađene kao uvod za Crvenu knjigu zaštićenih vrsta i staništa čije je uspostavljanje predviđeno Zakonom o zaštiti prirode (Sl.novine FBiH 66/13).

Osnovna koncepcija zaštite prirodnih dobara i biodiverziteta zasniva se na povećanju ukupne površine pod zaštitom, njihovom sagledavanju u okviru ekološke mreže Bosne i Hercegovine, identifikaciji područja za evropsku ekološku mrežu „NATURA 2000“ i izgradnji efikasnog sistema upravljanja područjima koja su obuhvaćena navedenim mrežama.

Potrebno je odrediti referentne institucije u oblasti zaštite prirode za ukupnu ili pojedinačnu zaštitu prirodnih dobara.

Da bi sproveli mjere zaštite prirodnog naslijeđa, osim usaglašavanja pravnih akata Kantona sa domaćim propisima npr.: Zakon o zaštiti prirode, Zakon o šumama, Pravilnik o sakupljanju ljekovitog bilja, i stranim

propisima: IUCN, različite međunarodne konvencije o zaštiti prirode, neophodno je za već postojeće objekte prirodne baštine (proglašeni zaštićenim objektima prirodne baštine ranijim aktima NR BiH i SR BiH):

1. provjeriti njihovo stanje na terenu, u smislu da li još egzistiraju, da li su oštećeni, odrediti uzrok oštećenja i mjere zaštite, odnosno prevencije,
2. kategorije zaštite postojećih objekata koje su zastarjele treba usaglasiti sa važećim zakonskim propisima,
3. nove predložene objekte prirodne baštine treba zaštititi u saglasnosti sa važećim kategorijama i zakonskim aktima,
4. nove predložene objekte prirodne baštine treba detaljno ispitati da bi se utvrdila kategorija zaštite, obuhvat zaštite, razlozi za izdvajanje u određeni vid zaštite, i sl.

Stepen zaštite (kategorizacija), eventualne bafer zone, plan upravljanja i upravljač definišće se kroz izradu odgovarajućih studija i rješenja od strane Zavoda za zaštitu spomenika Federacije BiH. Programi zaštite prirode koje donose kantonalne skupštine, svako za svoje područje, moraju biti usklađeni sa Federalnom strategijom zaštite prirode.

13.2. Posebno vrijedna područja kulturno-historijskog naslijeđa

Ova područja i objekte graditeljskog naslijeđa kao nacionalne spomenike utvrđuje komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, u skladu sa aneksom 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH. Pošto se ova lista, radom komisije stalno obnavlja, utvrđena lista se može tretirati nepotpunom, sa obavezom dopunjavanja. U tabelama su predstavljena kulturna dobra sa Liste nacionalnih spomenika, Privremene liste i Liste peticija koja su utvrđena od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Tabela br.36: Spisak nepokretnih dobara po općinama Hercegbosanske županije, sa liste nacionalnih spomenika BiH

Drvar

Redn. broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra
1.	Drvar	Kulturni pejzaž –memorijalni kompleks Muzej „25 maj“ u Drvaru Nacionalni spomenik čine: glavna zgrada „25 maj“, Titova vila, zgrada u kojoj je oformljena OZNA i prostor tzv. Titove pećine	Graditeljska celina

Glamoč

Redn. broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra
2.	Glamoč	Stari grad Glamoč	Graditeljska cjelina
3.	Glamoč	Ostaci kasnoantičke bazilike, Vrba	Arheološko područje

Kupres

Redn. broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra
1.	Kupres, Donje Vukosavsko	Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice	Graditeljska cjelina

2.	Kupres, Otinovci	Ostaci crkava iz V,XV i XIX vijeka	Arheološko područje
3.	Kupres	Povijesna gradina i nekropola sa stećcima Ravanjska Vrata (Gornja i Donja nekropola)	Historijsko područje

Livno

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra
1.	Livno	Balagija (Balaguša) džamija sa haremom	Graditeljska cjelina
2.	Livno	Beglučka (Lala-pašina, Mustafa – pašina, Beglek) džamija	Graditeljska cjelina
3.	Livno	Džumanuša(Sinan Čauševa ili Džemanuša) džamija	Graditeljska cjelina
4.	Livno	Čurčinica džamija sa haremom	Mjesto i ostaci graditeljske cjeline
5.	Livno	Firduzov mezaristan	Grobljanska cjelina
6.	Livno	Franjevački samostan Gorica	Graditeljska cjelina
7.	Livno	Groblje sv. Ive	Arheološko područje
8.	Livno, Lištani	Podvornice, ostaci rimskog antičkog razdoblja , ranog i kasnog srednjeg vijeka	Arheološko područje
9.	Livno	Milošnik (Bušatlićina ili Milosnik) džamija sa haremom	Graditeljska cjelina
10.	Livno	Most na Dumanu	Historijska građevina
11.	Livno, Grborezi	Nekropola sa stećcima Mramorje	Povijesno područje
12.	Livno	Pirijina (Smajlagića) kula	Historijska građevina
13.	Livno	Rešetarica,ostaci ranokrišćanske bazilike iz V/VI stoljeća nekropolom iz IX/X stoljeća, srdnjovjekovnom nekropolom Kraljičin nasip i pokretnim naslijeđem	Arheološko područje
14.	Livno	Srpska pravoslavna crkva Uspenija Presvete Bogorodice , zajedno sa pokretnom imovinom	Historijska građevina
15.	Livno	Stari grad u Livnu (Bistički grad)	Historijsko područje
16.	Livno	Zavra džamija	Graditeljska cjelina
17.	Livno, Potočani	„Crkvina“ ili Ledenica	Arheološko područje
18.	Livno,Vašarovi	Prapovijesna gradina, željeznodobne grobnice,rimsko naselje i nekropola i nepokretno naslijeđe u Vašarovima , Priluka	Arheološko područje
19.	Livno, Vidoši	Prpovijesna „Velika gradina“ u Vidošima	Arheološko područje
20.	Livno	Rapovine	Arheološko područje
21.	Livno , Lištani	Veliki i mali Han u Lištanima, prapovijesni tulumus i nekropola sa stećcima	Historijsko područje
22.	Livno,Vidoši	Župna crkva Besgrešnog začeca u Vidošima	Historijska građevina

(odluka nije objavljena)

Tomislavgrad

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra
1.	Tomislavgrad	Čaršijska džamija (Džudža Džeferova džamija) sa haremom	Graditeljska cjelina
2.	Tomislavgrad	Praistorijsko naselje i srednjovjekovna nekropola sa stećcima	Arheološko područje

Tabela br.37: Spisak nepokretnih dobara na teritoriji Herceg-bosanske županije sa Privremene liste nacionalnih spomenika BiH

Bosansko Grahovo

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Bosansko Grahovo	Rodna kuća Gavrila Principa		
2.	Bosansko Grahovo	Župna crkva sv. Ilije Proroka		

Glamoč

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Glamoč	Župna crkva sv. Ilije Proroka		
2.	Glamoč	Župna kuća		

Livno

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Livno	Firduzovo groblje		Dobro se nalazi na listi Nacionalnih spomenika BiH
2.	Livno	Tvrđava		
3.	Livno	Balagija džamija		Dobro se nalazi na listi Nacionalnih spomenika BiH
4.	Livno	Glavica džamija		
5.	Livno	Lala pašina džamija		Dobro se nalazi na listi Nacionalnih spomenika BiH
6.	Livno	Sahat kula		
7.	Livno	Crkva Uspenja Bogorodice (pravoslavna)		Dobro se nalazi na listi Nacionalnih spomenika BiH
8.	Livno, Gorica	Groblje na Gorica		
9.	Livno, Gorica	Franjevački samostan na Gorici		

10.	Livno, Grborezi	Nekropola stećaka Grborezi		Dobro se nalazi na listi Nacionalnih spomenika BiH
11.	Livno, Kovačić - Ljubunčić	Filijalna crkva		
12.	Livno, Lusnić - Ljubunčić	Filijalna crkva i groblje		
13.	Livno, Mali Grubor	Filijalna crkva		
14.	Livno, Strupnić - Ljubunčić	Filijalna crkva		

Tomislavgrad

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Tomislavgrad	Crkva sv.Mihailova		
2.	Tomislavgrad	Crkva sv.Nikole i parohijski dom		
3.	Tomislavgrad, Raško polje	Crkva sv.Ivana Krstitelja		
4.	Tomislavgrad	Franjevački samostan		

Tabela br. 38: Spisak nepokretnih dobara na teritoriji Herceg-bosanske županije sa Liste peticija nacionalnih spomenika BiH

Glamoč

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Glamoč	Kasnoantička bazilika u selu Vrba		
2.	Glamoč	Arhitektonska cijelina u centru Glamoča		
3.	Glamoč	Biličanska džamija		
4.	Glamoč	Džamija Begzija (Gradska džamija)		
5.	Glamoč	Kovačevljanska džamija		
	Glamoč	Pravoslavna crkva u Vagan		
	Glamoč	Zgrada Stare općine		

Drvar

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Drvar	Muzej		
2.	Drvar	Deveta kuća		
3.	Drvar	Radnički dom		
4.	Drvar	Savića kuća		
5.	Drvar	Spomenik žrtvama fašizma		
6.	Drvar	Hram Svetog Save		
7.	Drvar	Visuč grad		
8.	Drvar	Šobića groblje		

Kupres

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Kupres	Muzej		

Livno

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Livno	Džamija Grborezi		
2.	Livno	Džamija Guber		
3.	Livno	Džamija Podhum		
4.	Livno	Džamija u Golinjevu		
5.	Livno	Ljubunčića kuća u Starom gradu br.20		
7.	Livno	Stara škola		

Tomislavgrad

Redni broj	Naziv općine	Naziv nacionalnog spomenika	Vrsta kulturnog dobra	Napomena
1.	Tomislavgrad	Džamija Oplećan		
2.	Tomislavgrad	Džamija Stipanići		
3.	Tomislavgrad	Džamija u Omerovićima		
4.	Tomislavgrad	Džamija u Šuici		
5.	Tomislavgrad	Rimski most na rijeci Šujica		

13.3. Područja namjenjena turizmu i rekreaciji

Na području Hercegbosanske županije može se izdvojiti 11 zona posebnih turističkih predispozicija:

- Unačko – klekovačka zona,
- Resanovačka zona,
- Šatorsko - troglavska zona,
- Glamočka zona,
- Livanjska zona,
- Zona Buškog jezera i Kamešnice,
- Malovanska zona,
- Stožersko – plazenička zona,
- Zona Vukovskog polja,
- Šuička zona,
- Blidinjsko - vranska zona.

Na području Hercegbosanske županije planiraju se sedam turističkih zona:

- Hrast (opština Glamoč),
- Čajuša (opština Kupres),
- Vaganj (opština Livno),
- Grabovica (opština Tomislavgrad),
- Prisoje (opština Tomislavgrad),
- Jelova draga – Police (opština Tomislavgrad),
- Dugo polje - Blidinje (opština Tomislavgrad).

13.4. Ugrožena područja

U ugrožena područja spadaju površine pod negativnim uticajem hidrološkog režima vodotokova, erozije i klizanja tla za čiju sanaciju je neophodno zajedničko i usklađeno djelovanje međudržavnog, međuentitetskog i međukantonalnog nivoa.

Sanaciju ugroženih područja je nužno vršiti unutar utvrđenih granica, ali nekada i van njih. Ipak, erozijom i klizanjem ugrožena područja su najčešće površine manjih razmjera, te su nadležnosti i intervencije za njihovo sprečavanje i otklanjanje manje složene.

Nestabilan teren područja Hercegbosanske županije, u smislu ugroženosti od erozije, odnosi se na strme i ogoljene litice, kanjone, te predjele bez vegetacije. Tako se na predmetnom području mogu izdvojiti lokaliteti sa većim stepenom rizika.

U skladu sa utvrđenim stanjem stepena ugroženosti i rizika, na nivou Županije se uspostavlja preventivni i sanacioni program mjera koji treba obuhvatiti odgovarajuću zaštitu i eksploataciju šuma, kao i mjere pošumljavanja.

Prirodne poplave kraških polja, pored poplava u riječnim dolinama, su česte i događaju se usljed nedovoljne propusnosti ponorskih zona kojima velike vode otiču na niže horizonte (Livanjsko, Glamočko i Duvanjsko polje).

Obzirom da zaštita područja od plavljenja podrazumijeva veće površine, neophodno je primjenjivati različite pasivne i aktivne mjere zaštite kakve su tehnički zahvati na regulisanju korita vodotokova, izrada odbrambenih nasipa i sistema odvodnih kanala, kao i regulacija vodnog režima hidrotehničkim zahvatima, tj. izgradnjom vodnih akumulacija na uzvodnom dijelu sliva i u pravilu izvan ugroženog područja čime se reguliše vodni režim nizvodnog toka. Akumulacije, iako sa dominantnom vodoprivrednom i hidroenergetskom namjenom, su višenamjenski objekti čijom se funkcijom može smanjiti rizik od poplava (Buško blato).

Analizom stanja i podataka sa područja Hercegbosanske županije, potvrđeno je prisustvo plavnih ugroženih područja, uključujući i ona za čiju je sanaciju i kontrolisanje nužno međudržavno ili međukantonalno usaglašavanje (npr. međukantonalna usaglašavanja planiranja izgradnje vodnih akumulacija na rijeci Unac, uzvodno od Drvara, kojima se osim plavnih područja u Drvaru, štite ugrožena urbana područja Kulen Vakufa i Bihaća.

13.5. Područja posebne namjene

Područja posebne namjene obuhvataju objekte i prostore od značaja za odbranu i to su prostori od posebnog značaja za FBiH.

Ove površine se koriste za vojne potrebe i kao taakve imaju posebno utvrđene režime zaštite u skladu sa zakonskim aktima koji tretiraju ovu oblast.

Potrebno je kroz prostorne planove općina na kojima se nalaze ovi objekti i površine definirati precizne granice ovih područja i zaštitne pojaseve, kao i uslove izgradnje kako na ovim površinama, tako i na površinama u neposrednom okruženju.

Prema podacima Ministarstva odbrane BiH i Oružanih snaga BiH, na području Hercegbosanske županije postoje:

- Perspektivne lokacije za Ministarstvo odbrane i Oružane snage BiH
  - Glamoč-poligon (Općina Glmoč)

- Orlovača „Ante Bruno Bušić” – Kasarna (Općina Livno)
- Lokacije predate civilnim strukturama (do 1.1.2006. g.) – neperspektivne za Ministarstvo odbrane i Oružane snage BiH
  - Ratna bolnica „Uvno Sturba 1 i 2” – podzemni objekat (Općina Livno).Na ovoj lokaciji moguće je vršiti prenamjenu
- Lokacije neperspektivne za Oružane snage BiH (za predaju civilnim strukturama)
  - Tušnica RR Čvorište (Općina Tomislavgrad)
- Lokacije koje su bile u sastavu Oružanih snaga BiH, ali nikada nisu bile korištene od strane Oružanih snaga BiH:
  - Objekat TO Livno – administracija (Općina Livno)
  - Halapić – zemljište (Općina Glamoč)
  - Brezina – zemljište (općina Drvar)
  - Lička kaldrma – zemljište (Općina Drvar)
  - Aerodrom Glamoč – aerodrom (općina Glamoč)Na ovim površinama može se izvršiti prenamjena i planirati korištenje u druge svrhe.

13.6. Područja planirana za daljnji razvoj

Značajnu grupu posebno zaštićenih područja predstavljaju područja planirana za daljnji razvoj.

Iz ove grupe posebno zaštićenih područja, prostorni plan područja posebne namjene donosi se za područje ili dio područja jedne ili više općina sa zajedničkim prirodnim, kulturno-historijskim ili drugim obilježjima koja zahtijevaju poseban režim uređenja ili korištenja.

Planska rezervacija prostora ima iste mehanizme provedbe bez obzira na period realizacije planiranog sadržaja. Iz tih razloga tretman područja planiranih za dalji razvoj nije vezan za period realizacije, nego se svodi isključivo na planersku rezervaciju prostora uz uslovno uspostavljanje prostorne organizacije rezervisanog prostora do i nakon realizacije.

Kao područja posebnih obilježja za koja se ovim planom predviđa izrada prostornog plana područja posebnih obilježja izdvajaju se:

- Livanjsko polje
- Planina Cincar
- Planina Šator
- Planina Vran
- Jezero Blidinje

14. ZAŠTITA I UNAPRIJEĐENJE OKOLIŠA

14.1. Sprječavanje negativnih uticaja na okoliš

Iako se prostor Hercegbosanske županije može okarakterisati kao područje kvalitetne životne sredine, analizom stanja je utvrđeno da su prisutna lokalna zagađenja i degradirane površine za koje je neophodno definisati niz konkretnih mjera zaštite.

Mjere zaštite životne sredine se mogu podijeliti na pravno-normativne mjere, tehničko-tehnološke, prostorno-planske, ekonomske i druge, te je važno utvrditi i nekoliko opštih mjera koje su preduslov za funkcionisanje sistema zaštite životne sredine, a to su:

- institucionalno jačanje i uspostavljanje efikasne administracije u sektoru zaštite životne sredine;
- donošenje opštih normativno-pravnih akata Skupštine Hercegbosanske županije i općinskih vijeća o zaštiti i unapređenju životne sredine (kantonalni plan zaštite životne sredine, lokalni akcioni planovi zaštite životne sredine (LEAP), županijski plan zaštite prirode; županijski plan zaštite vazduha; županijski i općinski planovi upravljanja otpadom) kojima treba definisati operativne ciljeve i prioritetne planske aktivnosti;
- donošenje i implementacija planova upravljanja zaštićenim područjima prirode;
- izrada katastra zagađivača koji se će se konstantno ažurirati, pri čemu je naročito važno ustanovljavanje mjernih punktova zagađivanja i uslova praćenja zagađivanja;
- uspostavljanje monitoringa kvaliteta svih elemenata životne sredine (voda, vazduh, tlo, zaštita od buke, zračenja i dr.);
- kontrolisanje gradnje i ograničavanje uticaja objekata koji su potencijalni zagađivači sredine u zonama stanovanja, kao i centrima društvenih, turističko-rekreativnih i drugih aktivnosti;
- prilagođavanje tehničkih i proizvodnih procesa u industriji i proizvodnji energije uslovima zaštite životne sredine, kako se štetni uticaji ne bi širili na okolinu; ugradnja i održavanje uređaja za prečišćavanje otpadnih gasova;
- pravilan izbor lokacije, naročito proizvodnih objekata, uz poštovanje mezoklimatskih i mikroklimatskih osobenosti prostora;
- provođenje mjera zaštite voda i vodnog zemljišta, kao i zaštite od voda u svrhu prevencije poplava i zaštite stanovništva i materijalnih dobara;
- izgradnja kanalizacionih sistema i sistema za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda u naseljima koja su najugroženija i sa najvećim rizikom po zdravlje stanovništva i okolinu;
- zadovoljavanje sanitarno ispravnih i utvrđenih tehničkih uslova pri izgradnji septičkih jama za područja gdje nema javne kanalizacije;
- uspostavljanje sanitarnih zaštitnih zona vodoizvorišta s uvažavanjem specifične geološke građe kraških terena;
- uspostavljanje zaštitnih pojaseva i rastojanja oko objekata i drugih izvora zagađenja (saobraćajnica i dr.) u svrhu izbjegavanja i smanjenja negativnog uticaja na životnu sredinu i stanovništvo; širinu zaštitnih rastojanja utvđivati prema stepenu mogućeg širenja uticaja;
- kontrolisanje poljoprivredne proizvodnje i primjena savremenih agrotehničkih mjera u svrhu dovođenja upotrebe pesticida, herbicida i vještačkih đubriva na nivo potrošnje koji će zadovoljavati kako potrebe u poljoprivredi, tako i standarde u zaštiti životne sredine;
- organizovano i planirano eksploatiranje mineralnih sirovina uključujući provođenje mjera sanacije i rekultivacije tokom i nakon eksploatacije;

- saniranje, remedijacija i rekultivacija područja ugrožene životne sredine u svrhu zaustavljanja zagađenja i dalje degradacije površina (površine ugrožene procesom eksploatacije, kontaminirana područja opasnim otpadnim materijama i dr.);
- stimulisanje konzervacije močvarnih područja i preventivno uticanje na procese njihove degradacije; prioritetno provođenje akcija na tresetištima, kao najranjivijem i najugroženijem tipu močvarnih staništa¹¹;
- sanacija, remedijacija i rekultivacija privremenih i nelegalnih odlagališta otpada na području Hercegbosanske županije, naročito onih koji su strateškim, studijskim ili drugim dokumentima izdvojeni kao prioriteti;
- realizacija regionalnih sanitarnih deponija i uspostavljanje efikasnog sistema prikupljanja čvrstog otpada koji bi funkcionisao na širem prostoru kantona i opsluživao veći broj stanovnika;
- zbrinjavanje opasnog otpada, do realizacije konačnog zbrinjavanja ove vrste otpada, nužno je vršiti privremenim prihvatom otpada pri regionalnim centrima za upravljanje otpadom, na način da se skladišti u nepropusne kontejnere u zatvorenim skladištima, inkapsulira ili sl.; uvođenje i stalno ažuriranje registra količina opasnog otpada je osnova za određivanje adekvatnog tretmana otpada i potrebnih kapaciteta za njegovo odlaganje;
- podržavanje i stimulisanje racionalnog rješavanja zbrinjavanja otpada kroz povećanje udjela otpada koji se reciklira ili koji podliježe povratu materijala i energije, uz istovremeno smanjenje količina otpada za odlaganje na izvoru nastanka;
- uspostavljanje informacionog sistema kao glavne komponente integrisanog sistema upravljanja otpadom;
- održivo korištenje i zaštita prirodnih resursa od nekontrolisane eksploatacije i uništavanja (sječa šuma, nekontrolisani razvoj turizma i sl.) s prioritetnim uspostavljanjem i sprovođenjem zaštite i unapređenja prirodnih i kulturno –istorijskih dobara;
- očuvanje i unapređenje kulturno–istorijskih dobara, naročito kroz provođenje stalnog arheološko-konzervatorskog nadzora tokom izgradnje objekata različitih namjena, te provođenje namjenskih i sektorskih mjera tokom održivog korištenja kulturnog dobra i pripadajućeg okruženja;
- smanjenje rizika od mina provođenjem operacija deminiranja i procjene površina zagađenih minama i NUS-om prioritetno u visoko ugroženim zajednicama;
- edukacija, razvijanje javne svijesti i unapređenje pristupa javnosti informacijama i donošenjima odluka iz oblasti zaštite životne sredine.

---

¹¹ Tresetišta su prema važećoj ramsarskoj klasifikaciji močvarnih područja (Recommendation 4.7; Resolutions VI.5 and VII.11, Handbook 7) svrstana u nekoliko kategorija močvarnih staništa u marinskim (priobalnim), kontinentalnim i vještačkim močvarama.

Identifikacija tzv. vrućih tačaka tresetišta, odnosno onih lokacija koje se odlikuju visokim stepenom biološke raznolikosti, a koje su trenutno ugrožene, se smatra prioritetnim zadatkom u okviru Smjernica za globalni akcioni plan o tresetištima (Guidelines for Global Action on Peatlands - GAP) uz Rezoluciju VIII.17. S tim u vezi, inicijativa EU o uspostavi mreže zaštićenih područja Natura 2000 predstavlja vrlo značaja doprinos.

14.2. Mjere zaštite od zagađivanja vode, zraka i tla

14.2.1. Mjere zaštite od zagađivanja voda

Obzirom na značaj voda u Hercegbosanskoj županiji, neophodno je kontinuirano provoditi mjere očuvanja i unapređenja kvaliteta voda, kao i mjere smanjenja uticaja postojećih i potencijalnih izvora zagađenja na vode. Nužno je ustanoviti mjere zaštite voda u skladu sa specifičnim geološkim karakteristikama terena, te posebnu pažnju posvetiti mjerama zaštite izvorišta vode za piće.

U skladu sa stanjem kvaliteta voda su definisane sljedeće mjere zaštite:

- izgradnja, proširenje i rekonstrukcija vodovodnih sistema u svrhu povećanja količina i kvaliteta voda za vodosnabdijevanje u opštinskim centrima, kao i rješavanje vodosnabdijevanja ruralnih područja;
- provođenje aktivnosti redovnog monitoringa i preventivnog sprečavanja zagađenja u svrhu obezbjeđenja kvalitetne vode za vodosnabdijevanje stanovništva i druge namjene;
- uspostavljanje zona sanitarne zaštite izvorišta vodosnabdijevanja u svim opštinama Hercegbosanske županije u skladu sa zakonskim odredbama;
- izgradnja i rekonstrukcija javnog kanalizacionog sistema u urbanim područjima;
- izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda za potrebe naselja Livno, Kupres, Glamoč i drugih, te obnova devastiranih postrojenja (Bosansko Grahovo);
- provođenje prikupljanja i tretmana otpadnih voda u vanurbanim područjima putem izgradnje septičkih jama prema utvrđenim tehničkim standardima;
- prečišćavanje industrijskih otpadnih voda na postrojenjima za predtretman otpadnih voda do propisanog nivoa kvaliteta prije upuštanja u kanalizacioni sistem; provođenje tretmana otpadnih voda kod izdvojenih pogona (separatori ulja, masti i dr.);
- očuvanje vodotokova u propisanoj kategoriji kvaliteta (Uredba o kategorizaciji vodotoka, Službeni list SR BiH 42/67); prema ovoj kategorizaciji rijeka Unac je svrstana u I kategoriju, od izvora do Drvara i II kategoriju, od Drvara do ućća u rijeku Unu; drugi vodotoci na ovom području svrstani su u II kategoriju;
- očuvanje i zaštita vodnog zemljišta, regulacija vodotoka i realizacija vodnih objekata u funkciji zaštite od poplava i sprečavanja plavljenja;
- sprečavanje zagađenja podzemnih, površinskih voda i vodnog zemljišta otpadom, te sanacija postojećih odlagališta otpada kojima su ugrožene vode na području Hercegbosanske županije;

14.2.2. Mjere zaštite od zagađivanja zraka

Iako izvori zagađivanja vazduha mogu biti različiti, u osnovi se razlikuju prirodni i vještački izvori zagađenja, tačkasti (pojedinačni), površinski i linijski izvori zagađenja, brojni izvori razvrstani u skladu sa nečistoćama koje emituju, te izvori trajnog i povremenog zagađivanja.

Na području Hercegbosanske županije ne postoji katastar emisije zagađivača, te je zbog toga kvalitet vazduha utvrđen samo sa stanovišta prisustva izvora zagađenja. Zbog toga su, u skladu sa strategijom prostornog razvoja, a u cilju zaštite vazduha definisane aktivnosti kojima bi se emisije zagađivača i nečistoća u vazduh izbjele, spriječile ili svele na najmanju moguću mjeru:

- uvođenje i stalno ažuriranje katastra zagađivača u cilju bolje kontrole kvaliteta vazduha;
- obezbjeđivanje monitoringa kvaliteta vazduha za praćenje osnovnih zagađujućih materija na području kantona (SO₂, čađ, CO, NO_x, taložne materije, suspendovane čestice);
- obezbjeđivanje monitoringa zagađujućih materija u zonama u kojima postoje specifični izvori emisija zagađujućih materija poput industrijskih postrojenja (gasovite neorganske, organske i kancerogene materije, ukupne suspendovane čestice, ukupne taložne materije);
- razvoj sistema centralizovanog zagrijavanja, odnosno toplifikacije ili gasifikacije sa mogućnošću priključenja većeg broja objekata;

- povećanje korištenja obnovljivih izvora energije i primjene mjera energetske efikasnosti;
- planiranje i realizacija odgovarajućih hortikulturnih rješenja u odnosu na stambene i radne zone, kao i druge objekte; neophodno ozelenjavanje javnih površina i okućnica individualnih stambenih ili poslovnih objekata u planovima nižeg reda;
- planiranje i realizacija zelenih pojaseva, zona i zaštitnih drvoreda u projektovanju i građenju saobraćajnica, industrijskih zona ili objekata, te unapređenje šumskih ekosistema u cilju smanjivanja zagađivanja vazduha;
- uvažavanje standarda i vršenje tehničke kontrole vozila saglasno propisima o bezbjednosti saobraćaja u odnosu na ograničenja količina izduvnih gasova;
- provođenje procjene uticaja predviđenih aktivnosti i objekata na životnu sredinu tokom procesa planiranja i projektovanja, te primjena predloženih mjera pri realizaciji istih kako ne bi mogli ugroziti kvalitet vazduha;
- izgradnja objekata i uspostavljanje zelenih barijera za zaštitu od buke na osnovu procjene uticaja na životnu sredinu;
- kontrolisanje i zabrana odlaganja otpada na nepredviđenim mjestima radi onemogućavanja njegovog (samo)paljenja; obezbjeđenje kontrolisanog tretmana i odlaganja otpada životinjskog prijekla;
- održavanje i unapređivanje komunalne higijene.

14.2.3. Mjere zaštite od zagađivanja tla

Degradacija zemljišta može biti posljedica prirodnih i antropogenih faktora koji dovode do pogoršanja karakteristika zemljišta i njegovih funkcija, a nekada i do potpunog gubitka zemljišta.

Zagađivanje zemljišta nastaje kao posljedica procesa urbanizacije, neodgovarajućeg odlaganja komunalnog, industrijskog i drugih vrsta otpada, aktivnosti u poljoprivredi, šumarstvu, saobraćaju i industriji, te često i usljed pojave kiselih kiša.

Osnovne mjere zaštite zemljišta podrazumijevaju kontrolu procesa urbanizacije i smanjenje upotrebe zagađujućih materija, odnosno provođenje sljedećih aktivnosti:

- stručna primjena pesticida i mineralnih đubriva i stroga kontrola njihove upotrebe;
- edukacija i informisanje stanovništva u svrhu podsticanja organske poljoprivredne proizvodnje;
- regulisanje, prečišćavanje i kontrola otpadnih voda u cilju sprečavanja promjene hemijskih osobina tla i prodiranja zagađivača u podzemlje;
- primjena odgovarajućih tehničko-tehnoloških rješenja kojima se smanjuje uticaj na aerozagađenje (ugradnja prečištača otpadnih gasova, filtera i sl.);
- rekultivacija oštećenih poljoprivrednih zemljišta na kojima je onemogućena poljoprivredna proizvodnja;
- sanacija napuštenih eksploatacionih površina i rudnog zemljišta, kao i rekultivacija nakon eksploatacije mineralnih sirovina;
- sanacija privremenih deponija komunalnog otpada;
- smanjivanje erozionih procesa uzrokovanih antropogenim dejstvom i preduzimanje antierozivnih mjera; sprečavanje nelegalne i nekontrolisane eksploatacije šuma u cilju sprečavanja gubitka zemljišta erozijom;
- uređenje plavnih područja i regulacija vodotoka u cilju sprečavanja degradacije vodnog zemljišta;
- deminiranje površina zagađenih minama, tj. ukljanjanje minsko-eksplozivnih sredstava i čišćenje rizične minske površine (prioritetno rizične minske površine u opštinama Kupres i Drvar).

14.3. Područja i mjere sanacije

Analizom stanja organizacije, uređenja i korištenja prostora na području Hercegbosanske županije evidentirana su područja koja je nužno sanirati i rekultivirati kako bi se ista mogla prilagoditi odgovarajućoj namjeni.

Površine koje je neophodno sanirati i rekultivirati su, prije svega, lokaliteti eksploatacije mineralnih sirovina gdje je proces eksploatacije napušten ili završen. Površinski kop lignita "Prolog" je obustavio eksploataciju, a da rekultivacija nije završena.

U okviru rudnika mrkog ugljena „Tušnica“, za područje otkopnog prostora P.K. „Drage“, za izvođenje radova na sanaciji degradiranih površina potrebno je izvršiti zapunjavanje otkrivanjem oko 1 miliona m³. Dovož jalovine bi se vršio iz južnog dijela tog površinskog kopa gdje je u toku otkrivanja i eksploatacija preostalih količina ugljena. Zacrtni redoslijed otkopavanja površinskih kopova "Table", "Ždralovac" ,"Vidovići" "Begluci" i "Gornjuše" osiguravaju izvođenje naprijed navedenih radova na sanaciji površina.

Konačnu sanaciju zemljišta, rekultivaciju i otklanjanje posljedica nastalih pri izvođenju rudarskih radova nužno je izvršiti i na područjima bivših eksploatacionih polja rude boksita (lokalitet Mesihovina u opštini Tomislavgrad i dr.).

Područja u obuhvatu Prostornog plana Hercegbosanske županije za koja je, tokom daljeg planiranja i projektovanja, neophodno planirati specifične mjere zaštite od zagađivanja, izdvajaju se na principu veoma izražene zbirne osjetljivosti sa stanovišta karakteristika pejzaža, prirodnih karakteristika, resursa i prisutnog kvaliteta života. Obzirom na planirane aktivnosti u prostoru, specifične mjere zaštite i sanacije nužne su za koridore autoputeva i brzih cesta, hidroenergetske objekte, termoelektrane i deponije.

U planskom periodu je, prema elaboratima o rekultivaciji degradiranih površina, neophodno izvršiti sanaciju rudnog zemljišta u smislu izvođenja radova na tehničkoj rekultivaciji i eventualno biološkoj, kako bi se ove površine mogle koristiti za određene namjene (građevinsko i poljoprivredno zemljište). Zaostale depresije od površinskih kopova nakon uređenja mogu se koristiti za različite namjene kakve su bazeni za bistrenje i taloženja voda iz susjednih kopova, zaštita od visokih voda i čuvanje rezervi vode za poljoprivredu, energetsko-industrijski kompleks, ribnjaci i farme barskih ptica, sport, rekreacija, turizam i dr.

Područja predviđena za sanaciju u definisanom vremenskom periodu su privremena, napuštena i divlja odlagališta otpada kako bi se sistem upravljanja otpadom prilagodio predviđenom konceptu zbrinjavanja otpada (lokalitet Vušić polje i deponija Kamenica-Drvvar, lokalitet Korita – Bosansko Grahovo, lokalitet Table – Livno, lokalitet Pakline – Kupres i Tomislavgrad). Proces sanacije i rekultivacije trebao bi biti usaglašen sa izgradnjom, realizacijom i konačnim puštanjem u rad novih kantonalnih sanitarnih deponija na lokalitetima Pakline (Tomislavgrad) i Korićina (Livno).

14.4. Procjena stanja do kraja planskog perioda

U planskom periodu se na području Hercegbosanske županije očekuju uticaji na okolinu i stanovništvo. Potencijalni uticaji mogu se kontrolisati i svesti na nivo lokalnih uticaja uz strogo poštovanje definisanih mjera zaštite životne sredine kako isti ne bi poprimili šire (regionalne) razmjere.

Vjerovatne uticaje na životnu sredinu će na predmetnom području imati sljedeći izvori zagađenja:

- Nova industrijska postrojenja koja emituju zagađivače, kao i izvori toplotne energije (kućna ložišta, kotlovnice, toplane);
Energetsko postrojenje planirano na području Hercegbosanske županije je energana (mini termoelektrana – toplana na biogas) sa istovremenom proizvodnjom električne i toplotne energije (kogeneracija) u Livnu.
- Linijski izvori zagađenja (autoput Mliništa – Glamoč – Livno – Kamensko – Sinj sa varijantom Livno – tunel Prolog – Sinj, brzi put Bugojno – Kupres – Livno, rekonstruisani magistralni putevi Livno –

Tomislavgrad – Posušje, magistralni put Livno – Tomislavgrad, magistralni put Livno – Bosansko Grahovo – Drvar – Bosanski Petrovac, regionalni putevi);

- Proizvodno-poslovne zone (Kamensko i Vučilov brig (naselje Kovači) u opštini Tomislavgrad, Luke – Zabrišće u opštini Livno, proširenje proizvodno-poslovne zone Odžak – Rupe u opštini Kupres,
- Aktivnosti koje mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu su planirane u obuhvatu rezervisane površine za razvoj u Glamoču.
- Privremena odlagališta komunalnog otpada.

Područja kvalitetne životne sredine je neophodno očuvati i kontrolisano koristiti kako emisije zagađivača ne bi prelazile propisana ograničenja. Očuvanje postojećeg kvaliteta životne sredine, ali i unapređenje zagađenih lokaliteta će se unaprijediti provođenjem konkretnih mjera zaštite:

- Izgradnja kantonalnih sanitarnih deponija Pakline i Korićina, te sanacijom i rekultivacijom privremenih opštinskih deponija komunalnog otpada;
- Izgradnja i obnova devastiranih postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda za urbana područja;
- Sanacija i rekultivacija eksploatacionih polja na kojima se ne vrši eksploatacija mineralnih sirovina P.K. lignita "Prolog", P.K. mrkog uglja „Drage“, deponija Kamenica u Drvaru;
- Uvođenje centralizovanog sistema zagrijavanja u urbnim područjima (toplifikacija/gasifikacija);
- Povećanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomasa, sunčeva energija, energija vjetra, sagorijevanje otpadnih materija u svim centrima i objektima gdje se utvrdi opravdanost).

15. ZAŠTITA I REVITALIZACIJA KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA I NJIHOVA EKONOMSKA VALORIZACIJA

15.1. Zaštita kulturno-historijskog naslijeđa

Osnovna načela zaštite i planiranja naslijeđa istorije i kulture su sljedeća:

- Spomenici istorije i kulture imaju pored kulturološke i istorijske vrijednosti i materijalnu tj. ekonomsku vrijednost – oni su potencijal za razvoj tj. specifičan resurs lokalnog ili šireg značaja; sa tim u vezi potrebno je razvijati koncepciju spomeničkog dobra kao ekonomskog dobra koje se uključuje u razvoj prostora u kome se nalazi,
- Spomenici se štite cjelovito zajedno sa prostorom u koji su integrisani, bilo da se radi o prirodnom ili antropogenom prostoru,
- Zaštita se sprovodi standardnim postupkom koji podrazumijeva istraživanje, evidentiranje, valorizaciju tj. kategorizaciju i čuvanje na veoma različite načine zaštite kao što su pasivna zaštita i aktivna zaštita putem rekonstrukcije, adaptacije, restauracija, rekonstrukcija, interpolacija i, sasvim izuzetno, dislokacija.
- Zaštita spomenika je dio čovjekovog odnosa prema životnom prostoru, izgrađenom i neizgrađenom i po tome je briga sveukupnog društva na teritoriji na kojoj se spomenici nalaze,
- Spomenici se štite tehničkim sredstvima i nosioci zaštite moraju biti osposobljeni da te uslove propisuju od nivoa strateškog planiranja do nivoa izrade uslova zaštite za pojedinačne spomenike ili grupe spomenika,
- Status spomenika kao ekonomskog dobra isključuje svaki oblik primitivnog ili rauberskog odnosa prema dobru kulture – ako se npr. dobro kulture koristi u savremenom životu ono ne može podlijetati normalnoj ekonomskoj amortizaciji, jer dobro kulture protekom vremena vrijedi sve više, a ne sve manje, pa se dakle i amortizacija mora obračunavati shodno tome,
- Posao istraživanja, evidentiranja i zaštite naslijeđa je stalan, a svo naslijeđe se štiti shodno međunarodnim doktrinama zaštite i razvoju lokalnog zakonodavstva,
- Da bi se naslijeđe štitilo na odgovarajući način neophodno je stvoriti odgovarajući informacioni sistem o spomenicima kao neposrednom predmetu zaštite i obezbijediti sistem stalnog praćenja svih kategorija nepokretnog naslijeđa,
- Sve aktivnosti zaštite prate i organizuju kompetentne tj. kadrovski i materijalno opremljene službe,
- Kada se radi o tretmanu spomenika u prostoru, on započinje planiranjem prostora i naselja kao prve faze izgradnje prostora do neposredne izgradnje objekta raznih vrsta i namjena – služba zaštite je aktivni učesnik u svim vrstama poslova planiranja i izgradnje,
- U procesu zaštite spomenika posebna pažnja se posvećuje naslijeđu u zonama intenzivnih promjena u prostoru – područjima zahvaćenim urbanizacijom, izgradnjom infrastrukturnih koridora, dnevnim kopovima i dr.
- Naslijeđe se mora štititi od svih nekontrolisanih intervencija u prostoru, a naročito od bespravne izgradnje i nesavjesnih investitora,
- U procesu zaštite pojedinačnih spomenika ili spomeničkih cjelina moraju se eliminisati svi prikriveni oblici eksproprijacije,
- Za zaštitu spomenika kulture trebaju se formirati novčani fondovi u čijem se formiranju mogu koristiti i sredstva stvorena kapitalizacijom objekata kulture na način koji propiše služba zaštite,
- Stalno unapređivanje svih sredstava zaštite – tehnička, pravna i dr., promocija vrijednosti naslijeđa, poboljšanje multidisciplinarnog rada u zaštiti i dr.

Osnovne mjere u oblasti kulturnog naslijeđa su:

- Zaštita i očuvanje arheoloških lokaliteta kao kulturnih dobara,
- Provođenje mjera tehničke i fizičke zaštite svih objekata kulturno - istorijskog naslijeđa (prvenstveno utvrđivanjem zaštitnih zona),
- Stavljanje pod formalnu zaštitu značajnih objekata kulturno - istorijskog naslijeđa (npr. praistorijske ilirske gradina u Duvanjskom, Livanjskom i Glamočkom polju, tvrđava Stržanj kod Šuice),
- Hitna sanacija oštećenja konstrukcije na ugroženom nacionalnom spomeniku BiH – Balagija (Balaguša) džamiju sa haremom u Livnu, kao i zaštita Starog grada Glamoč u Glamoču,
- Uspostavljanje informacionog sistema u oblasti zaštite kulturno - istorijskog naslijeđa,
- Obezbjedenje monitoringa ukupnog kulturno - istorijskog naslijeđa,
- Uključivanje kulturnih dobara u planove razvoja područja Hercegbosanske županije (prije svega turizam - seoski, eko, izletnički, eskurzioni, dječiji i omladinski, kulturno - manifestacioni i tranzitni).

15.2. Zaštita prirodnog naslijeđa

Osnovna načela zaštite i planiranja prirodnog naslijeđa su sljedeća:

- Zaštićena područja prirode imaju vitalnu ulogu u osiguravanju prosperiteta i kvaliteta života ljudi na datom području,
- Posao istraživanja, evidentiranja i zaštite naslijeđa je stalan, a svo naslijeđe se štiti shodno međunarodnim doktrinama zaštite i razvoju lokalnog zakonodavstva,
- Da bi se prirodno naslijeđe štitilo na odgovarajući način neophodno je stvoriti odgovarajući informacioni sistem o prirodnim vrijednostima kao neposrednom predmetu zaštite i obezbijediti sistem stalnog monitoringa,
- Sve aktivnosti zaštite prate i organizuju kompetentne tj. kadrovski i materijalno opremljene službe,
- Naslijeđe se mora štititi od svih nekontrolisanih intervencija u prostoru, a naročito od bespravne izgradnje i nesavjesnih investitora,
- Stalno unapređivanje svih sredstava zaštite – tehnička, pravna i dr., promocija vrijednosti naslijeđa, poboljšanje multidisciplinarnog rada u zaštiti i dr.,
- Zaštita prirodnog naslijeđa je dio čovjekovog odnosa prema prirodi i životnom prostoru, i po tome je briga sveukupnog društva na teritoriji na kojoj se prirodno dobro nalazi.

16. MINSKA POLJA

16.1. Područja i mjere sanacije

U oblasti zaštite od neeksplozivnih ubojnih sredstava i mina na području Hercegbosanske županije potrebno je preduzeti sljedeće mjere:

- Upozoravanje na mine kroz javno informisanje i vršenje stalne edukacije ugroženih grupa o postojećoj opasnosti od zaostalih mina i neeksplozivnih ubojnih sredstava;
- Obilježavanje kontaminiranih zona (minskih polja) u svrhu redukcije rizika;
- Uklanjanje svih minskih polja na području Hercegbosanske županije do 2020. godine u koordinaciji sa antiminskim centrom u BiH (Centar za uklanjanje mina u BiH – BH MAC);
- Prevođenje svih sumnjivih minskih površina na teritoriji županije u područja bez rizika u koordinaciji sa antiminskim centrom u BiH (Centar za uklanjanje mina u BiH – BH MAC) do 2020. godine;
- Prioritet u deminiranju dati najugroženijim opštinama u županiji: Kupres i Drvar.

16.2. Etape realizacije deminiranja

Jedan od najkompleksnijih zahtjeva jeste identifikacija, a potom i čišćenje zagađenog područja od mina. Zbog dugotrajnog i skupog procesa deminiranja potrebno je uraditi tzv. etapne planove, kao podstrategije kod izrade etapnih planova za deminiranje.

Naročito je važno u postupku realizacije deminiranja voditi računa o priritetnim područjima i to:

- građevinska zemljišta u sklopu urbanih područja ili izvan njih sa stanovanjem,
- građevinska zemljišta sa privrednim kompleksima,
- područja značajna za razvoj poljoprivrede,
- područja značajna za druge namjene.

Navedena područja trebala bi biti obuhvaćena u prvoj etapi deminiranja.

17. UGROŽENOST PODRUČJA

17.1. Procjena ugroženosti područja od ratnih dejstava, elementarnih nepogoda i tehničkih katastrofa do kraja planskog perioda

Specifični prirodni uslovi, kao i uslovi stvoreni ljudskim djelovanjem na području Hercegbosanske županije, mogu biti faktori pojave elementarnih nepogoda, tehničko tehnoloških akcidenata i drugih nesreća koje uzrokuju štete širih razmjera.

Stepen rizika od pojave nepogoda, katastrofa ili nesreća nije izrazito visok, te se stoga može govoriti o relativnoj ugroženosti prostora Hercegbosanske županije.

Klimatske karakteristike predmetnog prostora, kao i ostale prirodni faktori, uzrokuju pojavu poplava, ali i pojavu suša. Pojava suše je prisutna na predmetnom području, a posljedica je visokih temperatura i nedostatka kišnih padavina u toplijem dijelu godine. Obzirom da je Hercegbosanska županija područje krša, to su rizici od suša veći, te se u sušni periodima povećava i rizik od izbijanja požara. Požari se javljaju na eksploatisanim površinama treseta, što je naročito izraženo u Livanjskom polju, na više manjih lokaliteta i na jednom većem lokalitetu, području "Ždralovac" (samozapaljenja). Inače, najveći broj požara u BiH predstavljaju šumski požari.

Prirodne poplave kraških polja, pored poplava u riječnim dolinama, su česte i događaju se usljed nedovoljne propusnosti ponorskih zona kojima velike vode otiču na niže horizonte (Livanjsko, Glamočko i Duvanjsko polje).

Nestabilan teren područja Hercegbosanske županije, u smislu ugroženosti od erozije, odnosi se na strme i ogoljene litice, kanjone, te predjele bez vegetacije. Tako se na predmetnom području mogu izdvojiti lokaliteti sa većim stepenom rizika.

Mogući efekti zemljotresa na prostoru Hercegbosanske županije zavise od više faktora poput pozicije epicentra seizmičke aktivnosti, intenziteta aktivnosti, geoloških i seizmogeoloških karakteristika područja. Prema seizmotektonskoj karti (seizmotektonska karta SRBiH 1:200.000, Natević i Vukašinović), Hercegbosanska županija je područje s mogućim potresima od 3° do 7° MCS ljestvice, dok prema seizmotektonskoj karti FNR Jugoslavije 1:1.000.000 (Seizmološki zavod FNRJ, Beograd, 1950), postoje podaci da je bilo potresa i od 8° i 9° MCS ljestvice.

Požari na poslovnim i drugim objektima obično se pojavljuju usljed grešaka pri radu, odnosno pri nepravilnom postupanju sa eksplozivnim sredstvima, te pri neispravnosti elektroinstalacija i slično. Rudarske nesreće mogu nastati usljed eksplozije gasa, eksplozije ugljene prašine ili obrušavanja materijala.

Mine predstavljaju jedno od najvećih zagađenja prostora (naročito u opštinama Drvar i Kupres). Mine se nalaze na neočekivanim mjestima i velika su opasnost za stanovništvo. Postavljane su na linijama razgraničenja i neposrednom okruženju velikog broja objekata infrastrukture (putevi, pruge, proizvodni objekti i drugo).

17.2. Mjere za ograničavanje negativnih efekata prirodnih i ljudskim djelovanjem izazvanih nepogoda i katastrofa

Jedinstvena organizacija zaštite i spasavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća se ostvaruje organizovanjem i poduzimanjem različitih mjera i aktivnosti prema važećim zakonima o zaštiti i

spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća.¹² Mjere zaštite se odnose prvenstveno na otkrivanje, praćenje i sprečavanje opasnosti od prirodnih i drugih nesreća, osmatranje i uzbunjivanje o opasnostima i davanje uputstava za zaštitu i spašavanje, obučavanje i osposobljavanje za zaštitu i spašavanje, mobilizaciju i aktiviranje snaga i sredstava za zaštitu i spašavanje, otklanjanje posljedica prirodnih i drugih nesreća do osiguranja osnovnih uslova za život, nadzor nad provođenjem odgovarajućih propisa, pružanje pomoći susjednim entitetima i državama u slučaju prirodne ili druge nesreće, kao i traženje pomoći od istih u slučaju nesreće.

Mjere zaštite i spašavanja predstavljaju organizovane radnje i postupke preventivne i operativne prirode koje pripremaju i provode organi uprave i drugi organi vlasti i pravna lica.

U oblasti zaštite od prirodnih i drugih nesreća na području Hercegbosanske županije potrebno je preduzeti sljedeće mjere:

- Striktno primjenjivati propise o aseizmičkoj gradnji;
- Zabraniti izgradnju stambenih i privrednih objekata na nestabilnim terenima (dijelovi atara naselja Donji Tiškovac i Zaseok u opštini Bosansko Grahovo) i klizištima;
- Strogo se pridržavati urbanističkih mjera zaštite od požara koje se odnose na udaljenost između zona predviđenih za stambene i objekte javne namjene i zona predviđenih za industrijske objekte i objekte specijalne namjene, pristupne puteve za prolaz vatrogasnih vozila i bezbjednosne pojaseve između objekata kojima se sprečava širenje požara;
- Preventivna zaštita od poplava obuhvata izgradnju, održavanje i saniranje oštećenih objekata za zaštitu od poplava (odbrambeni nasipi, izgradnja i održavanje adekvatnih vodoprivrednih objekata i sistema odvodnje i prihvat površinskih i podzemnih voda, izgradnju i održavanje propusta i kanala ispod i pored puteva (prioritetno prema planu zaštite i uređenja, 6.3. zaštita od voda i uređenje voda);
- Osmatrati i izviđati stanje vodotoka, objekata i terena (naročitu pažnju posvetiti područjima s rizikom od poplava kao što su Livanjsko i Duvanjsko u cilju zaštite naseljenih mjesta na obodima polja kao i zaštite poljoprivrednog zemljišta od plavljenja); razmotriti mogućnosti zaštite od voda, kao i mogućnosti razvoja i korištenja zaštićenih područja;
- Izgraditi ili sanirati akumulacije na Župici, Milaču, Mrtvici, Šuici, Glamočkom i Livanjskom polju;
- Potrebno je unaprijediti upravljanje akumulacijama na hidroelektranama, te preispitati usklađenost uslova propisanih dozvolama u odnosu na zahtjeve adaptacije i ublažavanja klimatskih promjena;
- Provoditi preventivne mjere za zaštitu od erozije tla poput zabrane sječe šuma, ograničenja korištenja pašnjaka, određivanja načina obrade i iskorištavanja zemljišta, zabrane izgradnje objekata koji mogu ugroziti stabilnost zemljišta, kontrolisanog odlaganja otpada iz kamenoloma i rudnika i dr.

17.2.1. Mjere zaštite od elementarnih nepogoda

U oblasti zaštite od elementarnih nepogoda na području Hercegbosanske županije potrebno je preduzeti sljedeće mjere:

- Opremanje i osposobljavanje meteorološke stanice na području Hercegbosanske županije za prognozu vremena.
- Unaprijediti sistem monitoringa, rane najave i prognoze u svrhu kvalitetnije pripreme za provođenje mjera zaštite od poplava, što podrazumijeva povećanje broja hidroloških stanica i uvođenje hidroloških modela za prognozu poplava;
- Uspostavljanje sistema protivgradne zaštite na čitavoj teritoriji županije.

¹² Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća (Službene novine FBiH br. 39/03, 22/06, 43/10),

Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u BiH (Službeni glasnik BiH br. 50/08).

17.2.2. Mjere zaštite od požara i eksplozija

U oblasti zaštite od požara i eksplozija potrebno je preduzeti sljedeće mjere:

- Pripremati i provoditi preventivne mjere u svim sredinama, objektima, mjestima i prostorima gdje postoji mogućnost nastanka požara; striktno primjenjivati protivpožarne propise sa naročitim naglaskom na urbanističku regulaciju (urbanističke mjere zaštite);
- Izraditi šumske planove za zaštitu od požara sa naročitim naglaskom na izgradnju protivpožarnih puteva; provoditi odgovarajuće mjere sprečavanja širenja i zaštite od požara koji nastaje usljed visokih temperatura (šumski požari, samopaljenje tresetišta Table u Livanjskom polju i dr.);
- Stalno nadzirati i sistemski sprovoditi preventivne mjere zaštite u proizvodno-poslovnim zonama Drvar - jugoistok (Finvest Drvar), Šator Radaslije (Finvest Šator) i Odžak (DIP Kupres);
- Izraditi planove transporta eksplozivnih i zapaljivih materija, kao i planova zaštite od udesa.

17.2.3. Mjere zaštite od ratnih dejstava

U oblasti zaštite od ratnih dejstava potrebno je preduzeti sljedeće mjere:

- deminiranje prostora Hercegbosanske županije;
- uklanjanje nedostataka i oštećenja u postojećim skloništima osnovne zaštite;
- određivanje skloništa dopunske zaštite, prvenstveno u privrednim objektima, kao i u adekvatnim prirodnim objektima;
- izrada planova za sklanjanje ljudi i materijalnih dobara.

18. OSNOVNA NAMJENA PROSTORA I POJEDINAČNIH PODRUČJA – SINTEZNA PROJEKCIJA

18.1. Načela organizacije prostora

Osnovni koncept organizacije, uređenja i korišćenja prostora Hercegbosanske županije bazira se na određenim načelima savremenog uređenja prostora, te ciljevima razvoja i prostornim vrijednostima.

Osnovna načela organizacije prostora Hercegbosanske županije su sljedeća:

Regionalni koncept

To je glavni koncept organizacije prostora Hercegbosanske županije, po kome Županija funkcionira kao jedinstvena upravna i „urbana“ cjelina unutar koje trebaju biti ujednačeni uslovi razvoja i urbana oprema. Komunikacije unutar ovog sistema osiguravaju dnevne protoke ljudi i roba. Prostor Županije je jedinstven i cjelovit, unutar koga se odvijaju dnevne aktivnosti i potrebe stanovništva.

Policentrizam

Razmještaj ljudi i dobara bazira se na policentričnom načelu, koje podrazumijeva organizaciju Županije sa više središta iz kojih se na određenom nivou utiče na razvoj gravitacionih područja. Međusobni odnos pojedinih središta u prostoru odvijat će se na saradnji i konkurenciji.

Policentrizam pretpostavlja jaku inicijativu pojedinih središta i privlačenje kvalitetne i privredne i uslužne strukture.

Prostor kao resurs

Jedno od načela organizacije prostora je da se prostor racionalno koristi i zaštiti u svim elementima korištenja. Prostor Županije je različit po prirodnim vrijednostima, po namjeni korištenja. Prostor je najvrjedniji resurs ove sredine, sa svim svojim prirodnim i stvorenim vrijednostima.

Otvorenost prostora

Područje županije je definisano utvrđenim granicama, ali i pored utvrđenih granica područje je otvoren prostor za interregionalnu i međunarodnu saradnju.

Integracija prostora

Integracija prostora je neposredno vezana za otvorenost prostora Županije. Povezivanje Županije sa okolnim prostorima potreba je nužnost koju nameće privredna orijentacija (saobraćaj, trgovina).

Održivi humani razvoj

Održivi humani razvoj kao načelo organizacije prostora je bitno za sadašnji razvoj i garancija za budućnost sa stanovišta korištenja prostora i prirodnih resursa.

U organizaciji prostora, treba se pridržavati i drugih načela, kao što je načelo racionalnog korištenja prostora, kompatibilnosti namjene prostora, opterećivanje prostora, humanosti u namjeni prostora i načela koja se odnose na zaštitu i unapređenje prirodnih bogatstava.

18.2. Sintezna projekcija korištenja prostora

Osnovni motiv kod projekcije prostornog uređenja je zaštita prostora, u cilju privrednog, demografskog, kulturnog i drugog razvoja.

Zaštita prostora se provodi na dva načina: planiranjem namjene prostora i načinom korištenja.

Kod planiranja namjene prostora poštovalo se načelo racionalnog korištenja prostora. Racionalnim korištenjem prostora postiže se bolja funkcionalna organizacija i štednja resursa. To se prije svega odnosi na zaustavljanje nepotrebnog zauzimanja prostora za izgradnju naselja, industrijskih kapaciteta (formiranje građevinskih područja), kao i modernizaciju infrastrukturnih mreža.

Planirani razvoj privrede, eksploatacije mineralnih sirovina, saobraćajne, energetske i vodoprivredne infrastrukture kao i razvoj stanovništva i naselja a posebno funkcije stanovanja u njima, zahtijevaju preraspodjelu prostora po namjeni i utvrđivanje odgovarajućih površina za razvoj svih funkcija na području Županije u planskom periodu, do 2028. god.

U osnovnoj namjeni prostora definisane su površine za osnovne namjene:

- urbana područja,
- uroizvodno-poslovne zone,
- vikend zone,
- turističke zone,
- zone specijalne namjene,
- deponije otpada,
- zone vjetroelektrana,
- poljoprivredno zemljište,
- šumsko zemljište,
- vodne površine.

Urbana područja na teritoriji Županije su:

- Urbano područje Livna kao subregionalnog centra,
- Urbano područje općinskog centra višeg ranga (Tomislavgrad) i nižeg ranga (Kupres, Glamoč, Drvar i Bosansko Grahovo),
- Urbana područja sekundarnih općinskih centara (Ogruz, Podhum, Kongora, Prisoje, Šujica),
- Urbana područja lokalnih centara (Crni Lug, Peći, Prekaja, Odžak-Glamoč, Vrba, Donje Vukosavsko, Gornje Vukosavsko, Zlosela, Grgurići, Ljubunčić, Zabrišće, Lištani, Seonica, Kazaginac, Stipanjići, Bukovica, Raško-Roško Polje, Sarajlije),
- Urbana područja prigradskih naseljenih mjesta (Obalj, Drvar Selo, Šipovljani, Trninić Brijeg, Vrtoče, Hasići, Radaslije, Odžak-Kupres, Olovo, Drinova Međa, Mali Guber, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Zastinje, Žabljak, Blažuj, Eminovo Selo, Kolo)
- Urbana područja većine primarnih naseljenih mjesta (izuzev naselja Baljci i Hrbine).

Proizvodno poslovne zone su Kamensko u općini Tomislavgrad i Luke-Zabrišće u općini Livno.

Potrebno je aktivirati zonu Vučilov brig u općini Tomislavgrad. Nova proizvodno poslovna zona Rupe u općini Kupres naslanja se na postojeću zonu Odžak, pa se može tretirati kao proširenje postojeće.

Vikend zone predstavljaju zone planirane za povremeno stanovanje i usko su povezane sa postojećim vikend naseljima i konceptom prostornog razvoja turizma.

Planirane vikend zone su: Borovača i Gudaja (Bosansko Grahovo), Ćirići (Glamoč), Čajuša (Kupres), Vaganj (Livno), Mukišnica, Vrilo i Kančila-Blidnje (Tomislavgrad).

Planirane turističke zone su Hrast (Glamoč), Čajuša (Kupres), Vaganj (Livno), Grabovica, Prisoje, Jelova draga-Police i Dugo Polje-Blidnje (Tomislavgrad).

Sam naziv „Zone specijalne namjene“ ukazuje da se radi o prostorima čija se namjena ne može objavljivati u javnom dokumentu.

Deponije otpada su prostori određeni za trajno i privremeno odlaganje komunalnog otpada.

Planiraju se dvije regionalne deponije. Jedna se planira u opštini Livno-Korićani, a druga u opštini Tomislavgrad-Pakline.

Zone vjetroelektrana vezane su za energetski potencijal vjetra u južnom i jugozapadnom dijelu Županije.

Poljoprivredno zemljište obuhvata kategorije oranica, pašnjaka, kultivisano zemljište (grupe obradivih parcela) i ostalo poljoprivredno zemljište (poljoprivredne površine sa značajnim učešćem prirodnog biljnog pokrivača) i močvarno zemljište.

Šumsko zemljište obuhvata kategorije lišćarskih šuma, četinarskih šuma, mješovitih šuma, ali i kategoriju ostalog šumskog zemljišta (prirodni travnjaci, visokoplaninska vegetacija i vrištine, sukcesijske šumske vegetacije, gole stijene, područja sa oskudnim biljnim pokrivačem i spaljena područja).

Vodne površine su prevashodno akumulacije (pretežno višenamjenske). Pored postojećih akumulacija-vodenih površina (Buško jezero, Lipa, Mandek, Blidinje, Župica), na području Županije planiraju se akumulacija Pučine (Glamoč), Milač i Mrtvica (Kupres), Kabić (Livno) Kovači, Vrilo, Mokronoge (Tomislavgrad).

Tabela br.38 : Namjena prostora-bilans planiranog korištenja površina Hercegbosanske županije

NAMJENA	POVRŠINA (ha)
LISTOPADNE ŠUME	68.651,56
CRNOGORIČNE ŠUME	31.603,29
MJEŠOVITE ŠUME	51.527,50
OSTALO ŠUMSKO ZEMLJIŠTE	206.406,90
ORANICE	7.393,79
PAŠNJACI	61.075,60
KULTIVISANO ZEMLJIŠTE	36.179,58
OSTALO POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE	15.985,93
MOČVARNO ZEMLJIŠTE	2.466,23
VODNE POVRŠINE	5.174,46
RUDNO ZEMLJIŠTE	105,44
ZONE SPECIJALNE NAMJENE	439,07
URBANA PODRUČJA GRADSKIH NASELJA	3.813,07
VIKEND ZONE	274,88
GRAĐEVINSKO ZEMLJIŠTE	587,80
TURISTIČKE ZONE	438,39
PROSTORNE PROIZVODNO POSLOVNE ZONE	107,99
PLANIRANE AKUMULACIJE	1.172,16
UKUPNO	493.404,04

18.3. Urbana i ruralna područja

18.3.1. Urbana područja

Urbana područja predstavljaju prostorno i funkcionalno formirane cjeline koje na osnovu planskih pretpostavki imaju uslove za dalji razvoj. Urbana područja obuhvataju sve namjene površina: građevinsko zemljište namijenjeno za stanovanje, društveno-opslužne centre, radne zone, rekreaciju, ostalu urbanu opremu, kao i površine rezervisane za budući razvoj. Osim građevinskog zemljišta, granicama urbanog područja obuhvaćeno je i poljoprivredno, šumsko i drugo zemljište.

Detaljna namjena u okviru urbanih područja je predmet općinskih prostornih planova i dokumenata prostornog uređenja nižeg reda (urbanistički, zoning i regulacioni planovi).

Na prostoru Županije utvrđuju se urbana područja za šest općinskih centara, urbana područja sekundarnih općinskih centara (5), urbana područja lokalnih centara (18), urbana područja prigradskih naseljenih mjesta (19) i urbana područja većine primarnih naseljenih mjesta.

18.3.2. Ruralna područja

Ruralni prostor Županije obuhvata najveći dio teritorije Županije. Na ruralnom području dominira šumsko i poljoprivredno zemljište.

Projekcijom razvoja sistema naselja i mreže naseljenih mjesta zagovara se policentrični raspored centara na prostoru Županije. Po istom principu bazira se prostorna organizacija na području svake općine.

Kroz prostorne planove općina potrebno je uspostaviti ravnotežu u razvoju urbanog i vanurbanog područja. Resursi koji postoje u ruralnim područjima imaju veliki značaj za razvoj i potrebno ih je racionalno koristiti i proširivati. Primjena novih tehnologija u proizvodnji zdrave hrane, izgradnja neophodnih infrastrukturnih sistema, razvoj nekih vrsta tercijarnih djelatnosti, i eventualno preseljavanje nekih industrijskih pogona u blizinu većih seoskih aglomeracija, mogu značajno unaprijediti ne samo ekonomiju ruralnog područja, već i cjelokupnog područja Županije.

18.4. Režimi građenja

Prostornim planovima općina i urbanističkim planovima općinskih centara, utvrdit će se režimi građenja u skladu sa županijskim zakonom o prostornom uređenju kao i granice obuhvata detaljnih dokumenata prostornog uređenja. Međutim, naglašava se obaveza poštivanja određenih režima građenja:

- **Režim građenja prvog stupnja** – za uže urbano područje na kojem se planira intenzivna izgradnja, rekonstrukcija ili sanacija, na dijelovima područja sa zaštićenim kulturno-povijesnim i prirodnim naslijeđem, turističkim naseljima, sportskim, rekreacijskim, zdravstvenim i gospodarskim zonama na kojima se planira građenje; uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju detaljnih dokumenata prostornog uređenja-zoning plana, regulacijskog plana, odnosno urbanističkog projekta izgrađenog na temelju regulacijskog plana. Za uže urbano područje koje je već izgrađeno, na kojem postoji manja rekonstrukcija, sanacija ili manji obim izgradnje, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju urbanističkog projekta izrađenog na temelju projektnog programa bez prethodno donesenog regulacionog plana.
- **Režim građenja drugog stupnja** – za urbano područje za koje je obavezno donošenje urbanističkog plana, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju urbanističkog plana i uvjeta utvrđenih u

odluci o provođenju plana. Za područje na kojem je razvojnim dokumentom prostornog uređenja predviđeno donošenje zoning plana uvjeti za odobravanje građenja se donose na temelju zoning plana i odluke o njegovom provođenju.

- **Režim građenja trećeg stupnja** – za urbana područja seoskih naselja i građevinske zone u izvanurbanim područjima, utvrđenim prostornim planom, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju prostornog plana i odluke o provođenju plana i plana parcelacije.
- **Režim zabrane građenja** – na područjima značajnim za budući razvoj, izgradnju infrastrukturnih sustava, uređenje voda te zaštitu prirodnog i graditeljskog naslijeđa in a područjima za koja je u postupku izrada provedbenog plana. Na tim područjima ne dopušta se nikakva izgradnja građevina i uređaja, izuzimajući tekuće održavanje, dogradnju u svrhu osiguranja osnovnih higijenskih uvjeta, konzerviranja građevina, a samo izuzetno, podizanje novih građevina i uređaja koji služe obaveznom održavanju postojećeg dijela naselja (instalacije, neophodne javne građevine, građevine za opskrbu is l.) na temelju odluke o režimu zabrane građenja.

19. OBAVEZNI PROSTORNI POKAZATELJI

Način korištenja i uređenja prostora na području Hercegbosanske županije prikazuje se brojčanim prostornim pokazateljima:

• Ukupna površina plana	493.404,04 km²
• Ukupan broj stanovnika	
- postojeći	68.551
- planirani	73.639
• BRUTO GUSTINA NASELJENOSTI (broj stanovnika /km ²)	14,9
• NETO GUSTINA NASELJENOSTI (broj stanovnika/ha građevinskog zemljišta)	16,7
• STEPEN URBANIZACIJE (broj stanovnika grada i naselja gradskog karaktera /planirani broj stanovnika)	35,3%
• STEPEN ZAPOSLENOSTI (broj zaposlenih/broj planiranih stanovnika)	15,2%

TREĆI DIO PROJEKCIJA RAZVOJA PROSTORNIH SISTEMA

Prostorni sistem je sistem fizičkih struktura koje su nastale kao rezultat prostornog razmjesta i organizacije privrednih, društvenih i drugih djelatnosti.

Osnova za izradu projekcije prostornih sistema je projekcija prostornog razvoja Županije, kojom su tekstualno i grafički razrađeni osnovni principi prostornog razvoja Županije po svim oblastima, odnosno utvrđeni su način korištenja zemljišta i zaštite prostora u planskom periodu. Dobiveni rezultati određuju smjernice razvoja i zaštite prostora, koje se definišu kroz projekciju razvoja prostornih sistema.

Projekcija prostornog sistema sadrži:

- Osnovu prostornog razvoja sistema naselja
- Osnovu prostornog razvoja sistema privredne javne infrastrukture
- Osnovu prostornog razvoja okoline

1. OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA SISTEMA NASELJA

1.1. Konceptija razvoja naselja

Prostorni razvoj Hercegbosanske županije je prvenstveno uslovljen policentričnim modelom razvoja koji proizilazi iz koncepta buduće mreže naselja, kao i projekcijom stanovništva, domaćinstava i stanova.

Područje Županije zauzima veliku teritoriju – 4934.04 km², i ta činjenica se mora uzeti u obzir prilikom kreiranja budućih pravaca prostornog razvoja. U sadašnjem trenutku na prostoru obuhvata plana je veoma teško izdvojiti neke osovine razvoja kao linijske sisteme koncentracije stanovništva, infrastrukture, privrednih kapaciteta osim, eventualno, pravaca Priluka - Livno – Mali Guber sa ograncima prema Potočanima (Begovača) i Drinovoj Međi; i Blažuj – Tomislavgrad - Kolo – Vučilov brig (Kovači). Ostala područja koncentracije stanovništva, infrastrukture, privrednih kapaciteta su u vidu nodova, tačaka iz kojih se šire određeni razvojni impulsi prema okolnom prostoru (Drvar, Glamoč, Kupres, Šujica itd.).

U periodu do 2028. god. planira se povećanje broja ovih nodova iz kojih će se širiti razvojni impulsi na sva naselja koja u planiranom konceptu mreže naselja imaju veći centralitet. Ukupno gledajući, predviđaju se određeni razvojni procesi u svim naseljima čiji su centralni dijelovi definisani kao urbana područja.

U vremenskom horizontu plana trebala bi se potpuno izdiferencirati osovina razvoja duž planirane putne komunikacije Bugojno – Kupres – Šujica – Livno – Mali Guber - Kamensko. U općini Tomislavgrad konsituiraće se osovina razvoja na pravcu Šujica - Tomislavgrad – Kovači – Bukovica - Posušje sa ogrankom prema Prisoju i Kazagincu, a u općini Livno počće se izdvajati dvije osovine razvoja – jedna osovina prema Vagnju i Sinju (Mali Guber – Grborezi – Prolog/Orguz – Vaganj/Sinj), a druga osovina razvoja prema Buškom jezeru (Drinova Međa - Smričani - Podhum - Prisoje). U općini Kupres doći će do konstituiranja osovine razvoja od Zlosela do Botuna, a u općini Drvar od Vrtoča do Prekaje (osovine razvoja tercijarnog karaktera).

Generalno, pravci prostornog razvoja Hercegbosanske županije do 2028. godine biće vezani za nodove u prostoru, odnosno naselja koja imaju određeni centralitet, prije svega za dva jednako izdiferencirana pravca

razvoja: Kupres – Šujica – Livno – Mali Guber - Kamensko sa ograncima prema Vagnju odnosno Buškom jezeru; kao i Šujica – Tomislavgrad – Posušje sa ogrankom prema Prisoju i Kazagincu.

U dugoročnom periodu do 2040. godine vjerovatno će doći do povezivanja primarnih osovina razvoja u općini Livno sa centrima u zapadnom i sjevernom dijelu Županije – Glamoč, Bosansko Grahovo i Drvar (Priluka – Crni Lug – Bosansko Grahovo – Resanovci – Drvar - Bosanski Petrovac i Priluka – Vrba – Glamoč – Odžak - Mliništa). Svi ovi pravci će uz nodove izvan osovina razvoja (Donje Vukovsko, Gornje Ravno, Lištani, Kongora, Raško Polje, Sarajlije, Seonica) predstavljati osnovne pravce i tačke prostornog razvoja Hercegbosanske županije do 2040. godine.

1.2. Smjernice za razvoj urbanih područja

U cilju zaštite prostora i maksimalne racionalizacije postojećeg građevinskog zemljišta, planirano je formiranje urbanih područja kao prostorno funkcionalnih urbanih cjelina, koja na osnovu planskih pretpostavki imaju uslove za dalji razvoj.

Urbano područje obuhvata izgrađene i neizgrađene površine namjenjene za stanovanje, rad i odmor, objekte urbane opreme, infrastrukture i posebne namjene, zelene površine, kao i površine rezervirane za budući razvoj.

Formiranje urbanih područja obezbjeđuje racionalno korištenje prostora: infrastrukture (putevi, vodovod, odvodnja otpadnih voda, energetika, PTT komunikacije), kao i sadržaje javnog interesa – društvene infrastrukture (škole, bolnice, uprava). Na tom prostoru, prvenstveni cilj je vrednovanje prostora u cilju njegovog racionalnog korištenja, uz poštovanje ambijentalnih vrijednosti sredine i očuvanja prepoznatljivosti pejzaža u kulturnom, prirodnom i graditeljskom smislu.

Prioritetne smjernice za razvoj urbanih područja su sljedeće:

- svim instrumentima politike uređenja prostora spriječiti svako dalje neopravdano širenje građevinskog zemljišta unutar urbanih područja i naseljenih mjesta i stimulisati optimalno korištenje postojećeg građevinskog zemljišta,
- za novu stambenu izgradnju koja je u urbanim područjima najzastupljenija i drugu izgradnju, prioritetno koristiti dijelove građevinskog zemljišta naselja koja su već opremljena komunalnom infrastrukturom,
- novu gradnju (stambenu i drugu), provoditi na nedovoljno ili neracionalno izgrađenim dijelovima urbanih područja. Pri tome urbanom opremom očuvati graditeljski identitet istorijskih sjedišta naseljenih mjesta, i dati prioritet održavanju ili uređenju postojećeg stambenog fonda.

1.3. Smjernice za opremanje građevinskog zemljišta

Da bi se obezbjedilo provođenje policentričnog sistema razvoja, neophodno je voditi računa o opremanju urbanih područja i građevinskih zemljišta kvalitetnom saobraćajnom, komunalnom i energetsom infrastrukturom, čime će se ujednačiti uslovi življenja, prije svega stanovanja i rada, a zatim i drugih djelatnosti u prostoru, na području cijele Županije.

Da bi se to moglo postići, odnosno da bi korištenje zemljišta i zemljišna politika bili u funkciji razvoja, izgradnje i funkcionisanja naselja, potrebno je poštovati određene smjernice za opremanje građevinskog zemljišta:

- kod opremanja građevinskog zemljišta neophodno je imati na umu da to prije svega podrazumijeva uređenje zemljišta (priprema zemljišta, izgradnja komunalnih objekata i uređaja na građevinskom zemljištu), što iziskuje utvrđivanje realnih troškova uređenja građevinskog zemljišta,
- utvrđeni plan građenja i održavanja županijskih i lokalnih puteva pogotovo u dijelu Županije u kojem se želi postaći brži razvoj i privući ili zadržati stanovništvo,
- osigurati dovod potrebne količine kvalitetne vode na prostorima postojećeg i planiranog građevinskog zemljišta.
- dograđivati postojeću i intenzivirati izgradnju postojeće kanalizacione mreže te je dovesti u ravnotežu sa vodosnabdijevanjem,
- regulisati vodotoke i smanjiti eroziju tla,
- na nivou općinskih planova potrebno je detaljnije analizirati građevinsko zemljište, njegove granice i pojedine namjene, radi što optimalnijeg korištenja postojeće infrastrukture i što racionalnijeg korištenja prostora za izgradnju planirane infrastrukture.

1.4. Sanacija degradiranih područja

U Županiji su prisutne značajne mineralne sirovine: ugalj (kameni ugalj, mrki ugalj, lignit i tresit), gline, tufovi, dolomiti, građevinsko tehnički i arhitektonsko–građevinski kamen, šljunak i pijesak.

Eksploatacijom ovih mineralnih sirovina dolazi do degradacije tla u ogromnim razmjerama (posebno površinskom eksploatacijom).

Degradaciji tla posebno doprinose deponije krovinskog (jalovinskog) materijala, šljake, industrijskog i komunalnog otpada.

U planskom periodu neophodno je pristupiti mjerama sanacije, rekultivacije napuštenih eksploatacionih površina mineralnih sirovina:

- Carevac - Vidovići, općina Bosansko Grahovo,
- Stankova strana - Vidovići, općina Bosansko Grahovo,
- Javorje I i II – Drvar Selo, općina Drvar,
- Kamenica krst – Kamenica, općina Drvar,
- Korićina – Korićna, općina Glamoč,
- Banov Majdan – Osmanlije, općina Kupres,
- Barjak I - Čelebić, općina Livno.
- Orlovača – Drinova Međa, općina Livno.
- Podgreda – Potočani, općina Livno.
- Podgradina I – Podgradina, općina Livno,
- Zabrižde – Podgradina, općina Livno,
- Begluci jug – Lipa, općina Tomislavgrad,
- Gale – Kazaginac, općina Tomislavgrad,
- Šabine brdine – Kongora, općina Tomislavgra,
- Roško Polje I – V – Raško Polje, općina Tomislavgrad,
- Studena Vrila I – V – Mesihovina, općina Tomislavgrad,
- Vranjače – Vranjače, općina Tomislavgrad
- Mesihovina – općina Tomislavgrad.

Kod sanacije i rekultivacije eksploatacionih polja, prava, potpuna rekultivacija eksploatacionih polja, započinje sa početkom eksploatacije mineralne sirovine i uključuje kompleksne mjere koje su organizacijske, tehničke (uključujući i agrotehničke), biološke, pravne i etičke prirode.

2. OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA PRIVREDNE JAVNE INFRASTRUKTURE

Izgradnja planiranih infrastrukturnih objekata (prvenstveno u oblasti saobraćajne infrastrukture) do 2028god. trebala bi povezati prostor Hercegbosanske županije sa saobraćajnom infrastrukturom države Bosne i Hercegovine, entiteta i susjednih država kao i naseljena mjesta unutar županije sa posebnim naglaskom na povezivanje urbanih centara i ruralnih područja.

Glavna planska saobraćajna rješenja su:

- Izgradnja autoputa Mliništa – Glamoč – Livno – Kamensko - Sinj sa varijantom Livno - tunel Prolog – Sinj;
- Izgradnja brzog puta Bugojno – Kupres - Livno (do spoja sa autoputom u ataru naselja Komorani);
- Izgradnja regionalnog puta petlja Kupres – Zlosela;
- Izgradnja lokalnog puta Uništa - Marići/Bosansko Grahovo;
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno – Tomislavgrad – Posušje (M103 i M104);
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno – Tomislavgrad (M104);
- Rekonstrukcija magistralnog puta Livno - Bosansko Grahovo – Drvar - Bosanski Petrovac;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Drvar – Prekaja – Rore - Glamoč;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Tomislavgrad – Mandino Selo - Blidinje;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Prolog - G.P. Vaganj;
- Rekonstrukcija regionalnog puta Karlov Han - Prisika,
- Rekonstrukcija regionalnog puta Mokronoge – Ravno – Prozor/Rama.
- Izgradnja manjeg sportskog aerodroma - južno od naselja Zlosela u općini Kupres.

Razvoj telekomunikacione infrastrukture u planskom periodu zasnivaće se na razvoju mobilne telefonije i telekomunikacionom uvezivanju svih značajnih korisnika putem optičkih kablova, kao i pokrivanju RTV signalom čitavog područja Županije.

Planirani elektroenergetski objekti iz kategorije obnovljivi izvori energije su na području naselja Vrilo i Veliki Kablići. Izgradnja SHE Vrilo i Prisoje i SHE Kablić, a na rijeci Šuici izgradnja dvije MHE, i to Sržanj i Mokronoge.

Na osnovu potencijala vjetra, planirane su zone vjetroelektrana u južnom i jugozapadnom dijelu Županije.

Za kvalitetno snabdijevanje vodom potrebno je završiti vodovodne sisteme u Livnu i Tomislavgradu.

U Glamoču i Drvaru treba sanirati postojeći vodovod, a u Bosanskom Grahovu izvršiti rekonstrukciju vodovodne mreže od Resanovaca do Bosanskog Grahova. Za općinu Kupres treba nastaviti sa uvezivanjem postojećih vodovoda u jedinstven sistem.

Kompletiranje i izgradnja kanalizacionih sistema u općinskim i lokalnim centrima, zajedno sa postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda doprijet će zaštiti voda.

Ključni objekti za upravljanje otpadom na prostoru Županije u planskom periodu biće sanitarna deponija u Livnu-Korićina i u Tomislavgradu-Pakline i objekat za sakupljanje, preradu i spaljivanje životinjskih ostataka u Livnu.

2.1. Smjernice za razvoj saobraćajnih sistema

U budućem razvojnom periodu nastaviće se sa transformacijom drumskog transporta u interesu povećanja pouzdanosti, dostupnosti i efikasnosti. Osim kontinuiranog programiranog održavanja, rehabilitacije i modernizacije po definisanim prioritetima, neophodno je uraditi:

- povećanje stupnja moderniziranosti regionalnih puteva na razinu od 90%.
- povećanje duljine lokalnih puteva sa 402,8 km na oko 563 km ili za oko 48%, a stupanj moderniziranosti sa 25% na 75%.

2.2. Smjernice za razvoj energetske infrastrukture

Elektroprenosna mreža 110kV je nedovoljna, posebno nedostaje dosta objekata trafostanice 110/20kV i zbog toga postoji veliki broj potrošača, posebno na seoskom području koji imaju nekvalitetnu električnu energiju i nedovoljnu sigurnost u snabdjevanju. Ova situacija je nastala zato što je elektroprivreda BiH donijela odluku (1997god.) da se u elektrodistribuciji mogu graditi objekti za tri naponska nivoa i to: 110kV, 20kV, 0,4kV. Na taj način se više ne mogu graditi objekti 35kV i 10kV, pri čemu se objekti 35kV trebaju postepeno zamjenjivati sa 110kV, a 10kV vodove treba pretvarati u vodove 20kV. Ovo pretvaranje vodova 10kV u vodove 20kV znači praktično zadržavanje postojećih trasa, a ostalo se sve mijenja.

2.3. Smjernice za razvoj telekomunikacione infrastrukture

Razvoj telekomunikacione infrastrukture u planskom periodu zasnivat će se na razvoju mobilne telefonije i telekomunikacionom uvezivanju svih značajnih korisnika putem optičkih kablova kao i na pokrivanju RTV signalom čitavog područja županije.

Osnovne smjernice su:

- povećati fizičke kapacitete telekomunikacione infrastrukture,
- povećati broj korisnika telekomunikacionih servisa,
- graditi širokopojasne telekomunikacione infrastrukture,
- graditi multiservisni transportni sistem za paketsku, fiksnu i mobilnu mrežu,
- graditi mobilnu mrežu treće generacije.

Ove mreže su višeuslužne, višekorisničke, fleksibilne i visokoraspoložive. Kao takve omogućavaju i konvergenciju usluga, konvergenciju mreža i konvergenciju operatera i davaoca usluga što će korisnicima dati mogućnost jednostavnog korištenja i uvijek najbolju konekciju na telekomunikacionu mrežu.

2.4. Smjernice za razvoj komunalne infrastrukture

2.4.1. Smjernice za razvoj sistema vodosnabdjevanja

Planske politike i rješenja biće sukcesivno sprovedeni kao rezultat interesnog partnerstva Hercegbosanske županije, FBiH, Republike Srpske i susjednih država. Unapređenje gazdovanja vodama Hercegbosanske županije se može ostvariti strateškim polaznim aktivnostima i donošenjem neophodnih planskih dokumenata potrebnih za uspješnu realizaciju radova.

Osnovni cilj iz oblasti hidrotehničke infrastrukture je obezbijediti dovoljne količine higijenski ispravne vode za cjelokupno stanovništvo na području svih opština Hercegbosanske županije. Izgradnja odgovarajućih kanizacionih sistema i odgovarajućih postrojenja za prečišćavanje (tretman) otpadnih voda predstavlja

zakonsku obavezu za sve subjekte koji troše vodu. Korišćenje voda za ostale potrebe (hidroenergetika, navodnjavanje zemljišta i sl.) mora biti u skladu sa raspoloživim vodnim resursima.

Osnovne smjernice u sistemu vodosnabdijevanja su:

- postizanje dobrog stanja, odnosno dobrog ekološkog potencijala površinskih i podzemnih voda, odnosno vodnih i za vodu vezanih ekosistema,
- umanjene štete uzrokovanih raznim štetnim djelovanjem voda,
- osiguranje potrebnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za razne namjene i podsticanje održivog korištenja voda, uzimajući u obzir dugoročnu zaštitu raspoloživih izvorišta i njihovog kvaliteta,
- povećanja obuhvata i poboljšavanje javnog vodosnabdijevanja,
- osiguranje uslova za održivo korištenje voda u oblastima čiji razvoj zavisi od interesa tržišta,
- povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 50% na približno 80% na kraju planskog perioda,
- smanjenje gubitaka u javnim vodovodnim sistemima za oko 15%,
- racionalno korištenje, zaštita, unapređenje stanja i očuvanje vodnih resursa koji se koriste ili se planiraju koristiti za potrebe javnog vodosnabdijevanja,
- očuvanje vodnih resursa, po osnovama uslova korištenja i zaštite iz Zakona o vodama FBiH, u skladu sa očekivanim potrebama za vodom u oblastima čiji razvoj zavisi od interesa tržišta i opšteg ekonomskog napretka.

2.4.2. Smjernice za razvoj sistema za odvođenje otpadne vode i tretman otpadnih voda

Osnovne smjernice za prikupljanje, odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda su:

- postizanje i održavanje dobrog stanja površinskih i podzemnih voda radi zaštite akvatične flore i faune i potreba korisnika voda,
- izrada Plana upravljanja vodama za Vodno područje Hercegbosanske županije,
- smanjenje tereta zagađenja od urbanih/sanitarnih otpadnih voda,
- smanjenje emisije štetnih i toksičnih materija koje produciraju pojedini industrijski zagađivači kroz uspostavljanje sistema dozvoljenog ispuštanja i principa "zagađivač plaća",
- smanjenje količina zagađenja koje dospijeva u površinske i podzemne vode sa uređenih i "divljih" deponija krutog otpada,
- smanjenje zagađenja od poljoprivrednih aktivnosti,
- smanjenje zagađenja od aktivnosti vezanih za upravljanje šumama,
- izgradnja sistema za prikupljanje, odvođenje i tretman otpadnih voda za naselja iznad 2.000 stanovnika,
- smanjenje zagađenja od saobraćaja,
- uspostavljanje zaštićenih područja u skladu sa Zakonom o vodama FBiH,
- uspostava katastra zaštićenih područja prema odredbama Zakona o vodama FBiH.

2.4.3. Smjernice za razvoj sistema zaštite od voda

Smjernice za razvoj sistema zaštite od voda su :

- smanjenje rizika od poplava na prihvatljivu mjeru,
- obnova i sanacija postojećih sistema zaštitnih vodnih objekata,
- uređenje vodnog režima i novi pristup uređenju vodnih područja,
- uspostava sistema hidrološkog prognoziranja i ranog upozorenja,
- smanjenje erozija,
- rješavanje pitanja unutrašnjih voda,
- rješavanje problema nedostatka vode,
- koordinacija sistema upravljanja vodama i zemljištem,

- prevencija i spremnost za slučaj katastrofe preliivanja ili rušenja brana.

Odredbe i smjernice za zaštitu voda i vodnog dobra

Zabrane na poplavnom području

Na poplavnom području su, izričito zabranjene sve aktivnosti koje mogu za vrijeme poplava imati štetan uticaj na vode, vodno dobro, priobalno zemljište i zaštitne objekte, a naročito:

- na odbrambenom nasipu, odnosno obodnom kanalu i inundacionom području kopati zemlju, saditi drveće i grmlje, pobijati kolje i druge predmete, kao i postavljati rampe, ako ovim Zakonom nije drugačije određeno;
- na nasipu graditi objekte koji nemaju karakter zaštitnog objekta;
- vršiti vađenje materijala (šljunak, pijesak, kamen i glina) u inundacionom području, odnosno u branjenom području na udaljenosti manjoj od 100 metara od vanjske (vodne) nožice nasipa;
- graditi bunare na udaljenosti manjoj od 50 metara od vanjske nožice nasipa, kopati (bušiti) jame ili paralelne kanale na udaljenosti manjoj od 20 metara od unutrašnje nožice, odnosno 10 metara od vanjske nožice nasipa;
- podizati ograde i živice i saditi drveće na udaljenosti manjoj od 20 metara sa unutrašnje strane i 10 metara sa vanjske strane od nožice nasipa, kao i graditi objekte (stambeni, privredni i drugi) sa unutrašnje strane nasipa na udaljenosti manjoj od 20 metara od nožice nasipa i u inundacionom području;
- obrađivati zemlju na udaljenosti manjoj od 10 metara od nožice nasipa;
- podizati pregrade u inundacionom području;
- puštati po nasipu, obodnom i odvodnom kanalu stoku radi ispaše ili prevoditi stoku izvan mjesta određenog za prijelaz;
- oštećivati ili uništavati uređaje na nasipu (rampa, oznaka, vodomjer i dr.) ili uređaje za registraciju promjena na vodama ili druge znakove;
- na nasipu i njegovom zaštitnom pojasu i u inundacionom području istovarati ili ostavljati bilo kakav materijal, izuzev materijala za odbranu od poplava (deponija, kamen i zemlja);
- oštećivati ili neovlašteno rukovati akumulacijama i njihovom opremom, crpnim stanicama, ustavama, kanalima, tunelima, kulama zatvaračnicama i njenim pripadajućim objektima, dalekovodima, trafostanicama i sistemom veza;
- neovlašteno koristiti pristupne puteve do zaštitnih objekata;
- mijenjati pravac vodotoka i kanala bez vodne saglasnosti i vodne dozvole, odnosno protivno uvjetima određenim u vodnoj saglasnosti i vodnoj dozvoli;
- unositi u vodotoke, jezera, more, akumulacije i retenzije, kao i deponovati na obale vodotoka, jezera, mora, akumulacija i retenzija kamen, zemlju, jalovinu i druge krute i tečne materije i materijale;
- saditi drveće na udaljenosti manjoj od 10 metara od linije dopiranja velikih voda vodotoka i mora, odnosno 10 metara od rubne linije akumulacije ili retenzije, obodnog ili vještačkog kanala, izuzev zaštitnih šuma;
- podizati zgrade i druge objekte koji ne služe odbrani od poplava i koji sprečavaju prilaz vodotoku na udaljenosti manjoj od 10 metara od linije dopiranja velikih stogodišnjih voda za sve površinske vode, najvišeg nivoa obalnog mora, izuzev ako je vlasniku ili korisniku uvjetovana izgradnja objekta prethodnim preduzimanjem zaštitnih mjera kojima se onemogućuju ili smanjuju štetne posljedice od voda;
- vršiti radnje koje mogu oštetiti korito i obale vodotoka, jezera, odnosno korito kanala, korito i obale akumulacije ili retenzije ili tunela ili smetati slobodnom oticanju vode;
- izvoditi radove u blizini vodotoka, jezera, kanala, tunela, akumulacije i retenzije, koji bi mogli ugroziti stabilnost zaštitnih vodnih objekata ili njihovu upotrebu (kopanje šljunka, pijeska, kamena i sl.).

Zabrane na erozivnom području

(1) Na erozivnom području zabranjeno je:

- izvoditi građevinske i druge zahvate u prostoru na način koji pospješuje eroziju i nastanak bujica;
- ogolijevanje površina;
- krčenje šumskih površina koje sprečavaju klizanje zemljišta i snježne naslage, izravnavaju protoke ili na drugi način štite nizvodna područja od štetnih uticaja erozije;
- zatrpavanje izvora;
- sakupljanje ili odvođenje sabranih voda preko erozivnih ili kliznih zemljišta bez nadzora;
- ograničavanje protoka vodenih bujica, jačanje erozivne snage vode i slabljenje uravnoteženih odnosa;
- izvlačenje, odlaganje ili skladištenje drva i drugih materijala;
- zatrpavanje otkopanim ili otpadnim materijalom;
- skupljanje naplavina sa dna i korita osim za osiguranje protočne moći korita bujica.

Prema odredbama „ Pravilnika o načinu utvrđivanja uslova za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta vode za javno vodosnadbijevanje stanovništva „, za zaštitu izvorišta su definisane 4 zaštitne zone :

- I zaštitna zona kao zona sa najstrožijim zabranama i ograničenjima;
- II zaštitna zona kao zona sa strogim zabranama i ograničenjima;
- III zaštitna zona kao zona sa umjerenim zabranama i ograničenjima;
- IV zaštitna zona kao zona sa preventivnim zabranama i ograničenjima.

Granica I zaštitne zone izvorišta obezbjeđuje se ogradom ne nižom od dva (2) m koja se postavlja na udaljenosti ne manjoj od dvadesetpet (25) m od vanjskih kontura vodozahvatnog područja ili vanjskih kontura geoloških formacija.

Izuzetno, granica I zaštitne zone izvorišta može se smanjiti na udaljenost ne manju od deset (10) m pod uslovom da se odgovarajućim istražnim radovima kao i monitoringom kvaliteta i kvantiteta vode na izvorištu i dijelu razmatranog sliva utvrdi da ne postoji mogućnost direktnog površinskog zagađenja izvorišta na neposrednom lokalitetu zahvata.

Granica II zaštitne zone izvorišta omeđuje teren od vanjske granice I zaštitne zone do linije od koje je podzemnoj vodi potrebno najmanje jedan (1) dan tečenja do vodozahvata.

U izuzetnim slučajevima, II zaštitna zona može se ustanoviti i za one dijelove sliva koji se nalaze izvan granice u kojima je prividna brzina tečenja podzemne vode veća od 2,5 km/dan u uslovima velikih voda.

Granica III zaštitne zone izvorišta omeđuje teren od vanjske granice II zaštitne zone do linije od koje je podzemnoj vodi potrebno najmanje deset (10) dana tečenja do vodozahvata.

Zaštitni pojas za trase primarnih vodova vodovoda i kanalizacije do razvodne mreže utvrđuje se u širini od 10 m. To znači da na prostoru obuhvaćenim zaštitnim infrastrukturnim pojasom ne mogu se graditi objekti ili vršiti radovi suprotni svrsi zbog koje je uspostavljen zaštitni pojas.

Prostor rezervisan za izgradnju višenamjenskih vodnih akumulacija, retenzija, kao i dijelovi vodnih tokova koji će se koristiti u sklopu ovih sistema, mora biti zaštićen i tretiran posebnim dokumentima, kao što su Prostorni plan područja posebnih namjena, a u skladu sa dokumentom višeg reda tj Prostornim Planom Federacije BiH i Hercegbosanske županije.

2.4.4. Smjernice za razvoj deponije otpada i opasnog otpada

Obzirom da se otpad na području Hercegbosanske županije odlaže na privremene opštinske deponije koje ne zadovoljavaju uslove sanitarnog zbrinjavanja otpada, te da su brojna napuštena i divlja odlagališta otpada, neophodno je razvijati sistem sigurnog zbrinjavanja otpadnih materija u cilju zaštite zdravlja stanovništva i očuvanja kvaliteta životne sredine.

Kako bi se uspostavio efikasan sistem integralnog upravljanja otpadom, na području Hercegbosanske županije je predviđena realizacija regionalnog koncepta odlaganja otpada. Koncept regionalnog zbrinjavanja otpada podrazumijeva sanitarno odlaganje nerekiclabilnog otpada čemu prethodi osiguravanje pravnog i institucionalnog okvira za provođenje sistema, izgradnja regionalnih centara za upravljanje otpadom, smanjivanje količina otpada za finalno odlaganje prevencijom nastajanja otpada, uvođenjem primarne selekcije i reciklaže, sanacija i zatvaranje svih nesanitarnih opštinskih i divljih deponija u zakonski utvrđenom roku, povećanje pokrivenosti uslugama prikupljanja otpada i obezbjeđivanje kvalitetne razmjene informacija putem informacionog sistema upravljanja otpadom.

Razvoj sistema upravljanja komunalnim otpadom treba da prati stalno unapređivanje primarne selekcije otpada što bitno utiče na umanjenje količina otpada za konačno odlaganje. Selektivno prikupljanje otpada realizuje se putem komunalnog opremanja lokalnih zajednica sa mrežom punktova za odvojeno prikupljanje otpada (zelena ostrva i reciklažna dvorišta) i pretovarnim stanicama za regije gdje se procijeni isplativost ove investicije. Pretovarna stanica je objekat koji služi za privremeno skladištenje, pripremu i pretovar otpada namijenjenog transportu prema regionalnom centru upravljanja otpadom. Mreža sakupljanja otpada koja se realizuje preko pretovarnih stanica organizovana je na nivou jedinica lokalne samouprave i regionalnog centra.

Kako bi se zadovoljili zahtjevi smanjenja količina proizvedenog komunalnog otpada neophodno je prikupiti količine otpada za recikliranje (papir i karton, metal, staklo, plastika, biorazgradivi otpad). Sistem odvojenog sakupljanja otpada može se organizovati unutar reciklažnih dvorišta (spremnici za prikupljanje nekoliko vrsta iskoristivog otpada), zelenih ostrva (spremnici za pojedine vrste otpada na više sabirnih mjesta), uz postojeće kapacitete za prikupljanje mješanog otpada (posude) i organizovanjem malo-otkupnih stanica čiji broj zavisi od tržišnih uslova.

Količine proizvodnog otpada treba smanjiti na način da se poveća udio otpada koji se reciklira i podliježe povratu materijala i energije.

Mjere prevencije i smanjenja nastajanja otpada podrazumijevaju aktivnosti unaprjeđenja javne svijesti i obrazovanja, stručnih i administrativnih tijela za rješavanje problema u upravljanju otpadom.

Prevenciju i smanjivanje nastanka proizvodnog otpada na mjestu nastanka moguće je postići jedino primjenom čistije proizvodnje (zamjena materijala, modifikacija proizvodnog procesa, ponovna upotreba i reciklaža, uvođenje novih tehnologij).

Potrebe za uspostavom infrastrukture za upravljanje otpadom na nivou jedne ili više općina odrediće se Kantonalnim planovima za upravljanje otpadom, odnosno studijama izvodljivosti upravljanja otpadom na nivou opština.

Općine Kupres, Tomislavgrad i Prozor - Rama, kao i općine Livno, Glamoč i Bosansko Grahovo su potpisale ugovor o osnivanju javnih preduzeća za upravljanje otpadom.

Obzirom na postojeće uslove i projektovano stanje, kantonalne deponije mogu imati i regionalni značaj. U svrhu zadovoljenja ekonomskih i tehničkih kriterijuma, broj općina koje gravitiraju određenom regionalnom centru se može povećati.

Krovni propis EU koji se odnosi na odlaganje otpada je Direktiva o odlagalištima otpada (1999/31/EC). Direktivom su utvrđeni specifični standardi za lokacije odlagališta otpada.

Osim rješavanja problematike zbrinjavanja komunalnog otpada, organizacija sistema upravljanja otpadom obuhvata planiranje sigurnog zbrinjavanja opasnog i inertnog otpada. Zbrinjavanje opasnog i inertnog

otpada, do realizacije konačnog odlaganja ovih vrsta otpada, nužno je urediti privremenim prihvatom otpada pri regionalnim centrima za upravljanje otpadom, na način skladištenja u nepropusne kontejnere u zatvorenim skladištima, inkapsuliranja, obezbjeđivanja odgovarajuće površine za inertan otpad ili sl. Osnovne komponente sistema upravljanja opasnim otpadom su prevencija, odgovornost za otpad, skladištenje opasnog otpada, postrojenja za tretman, spaljivanje i konačno odlaganje.

Uvođenje i stalno ažuriranje registra količina opasnog otpada je osnova za određivanje adekvatnog tretmana otpada i potrebnih kapaciteta za njegovo odlaganje. Upravljanje otpadom na području Hercegbosanske županije biće dio jedinstvenog informacijskog sistema upravljanja u FBiH koji će objedinjavati razmjenu informacija o svim vrstama otpada.

U svrhu uspostavljanja organizovanog sistema upravljanja posebnim kategorijama otpada neophodno je povećanje ukupnog procenta adekvatnog zbrinjavanja otpada reciklažom, povratom materijala ili energije (medicinski otpad, otpad životinjskog porijekla, građevinski otpad, ambalaža i ambalažni otpad, otpadna vozila i sl.).

Prema projekciji produkcije industrijskog otpada i drugih relevantnih parametara definisani su međuentitetski lokaliteti centara za tretman industrijskog otpada (na područjima Grada Mostara i opštine Bihać). Potencijalni lokaliteti na kojima bi bili centri za tretman industrijskog otpada utvrdiće se nakon provođenja istražnih radova, izrade studijske i planske dokumentacije.

Predložena lokacija centralnog postrojenja za tretman medicinskog otpada je županijska bolnica ili lokacija u njoj neposrednoj blizini na području opštine Livno. Opšti principi za upravljanje otpadom, planiranje upravljanja medicinskim otpadom, tretman i druge aktivnosti vezane za ovu kategoriju otpada su strogo propisane zakonskim i podzakonskim aktima.

Koncept zbrinjavanja otpada životinjskog porijekla treba organizovati kroz sistem sabirališta, postrojenja za povrat komponenti i odlagališta, a u skladu sa planom upravljanja otpadom životinjskog porijekla na nivou FBiH. Otpad životinjskog porijekla koji nije opasan moguće je planski koristiti u poljoprivredne svrhe. Odlagališta se mogu locirati u okviru regionalnih centara za upravljanje otpadom, prema strogo utvrđenim potrebama i uslovima, za potrebe jednog ili više kantona.

Izbor najpogodnije lokacije i kapaciteta sabirališta, te drugih komponenata sistema biće određen Studijom izvodljivosti najprihvatljivijeg koncepta upravljanja otpadom životinjskog porijekla u BiH.

3. OSNOVA PROSTORNOG RAZVOJA OKOLINE

3.1. Smjernice za razvoj i upotrebu vanurbanih područja

Na području Županije vanurbano područje najvećim dijelom čine poljoprivredno i šumsko zemljište, zatim eksploataciona polja, područja namijenjena za turizam i rekreaciju, degradirane površine.

Manji procenat čine građevinska zemljišta sa namjenom stanovanja i postojeći privredni kompleksi.

Dosadašnje mnogobrojne teškoće u razvoju i korištenju prostora nastale su zbog manje više stihijskog lociranja proizvodnih kompleksa, saobraćajne i druge infrastrukture, kao i područja sa individualnom stambenom izgradnjom. Zbog toga je potrebno u što većoj mjeri ukloniti postojeće smetnje i osigurati bolje prostorne, saobraćajne, ostale infrastrukturne, ekološke i druge uslove za usklađeni razvoj privrede i veću kvalitetu življenja i boravka na području Županije.

Osnovne smjernice za razvoj vanurbanih područja su:

- kvalitetne poljoprivredne površine i vrijedna šumska područja zaštititi od promjene namjene, odnosno izgradnje trajnih objekata,
- posebno odrediti i sačuvati prostore za poljoprivredno – stočarsku djelatnost,
- manje površine sa izgrađenim objektima koje nisu obuhvaćene urbanim područjima (zbog njihove raštrkanosti i malog broja postojećeg i planiranog stanovništva) treba zadržati samo u postojećim površinama ali sa mogućnošću povećanja gustine izgrađenosti koja je na ovim prostorima vrlo niska,
- provesti disperziju radnih mjesta i povezati ih sa postojećim i planiranim područjima stanovanja,
- manje radne zone planirati disperzno i decentralizovano,
- eksploataciju mineralnih sirovina vršiti do stepena ekonomske opravdanosti uz uvažavanje svih principa zaštite okoliša,
- obezbjediti rekultivaciju svih sadašnjih i budućih degradiranih površina,
- povećati saobraćajnu povezanost unutar područja Županije kao i povezanost Županije sa okruženjem,
- postepeno rješavati probleme ostale infrastrukture, a posebno izgradnje vodovodne i kanalizacione mreže, s ciljem zaštite izvorišta pitke vode,
- zaštititi područja prirodne i kulturne baštine sa definisanjem smjernica za njihovu ekonomsku valorizaciju i korištenje za razvoj turizma,
- izgradnju turističkih kapaciteta planirati racionalno, samo na pojedinačnim područjima koja pružaju najpovoljnije uslove za tu svrhu, pri čemu maksimalno voditi računa o maksimalnoj zaštiti.

3.2. Smjernice za razvoj područja poljoprivrede, stočarstva i šumarstva

3.2.1. Poljoprivreda i stočarstvo

- Namjensko korišćenje poljoprivrednog zemljišta– uspostavljanje efikasnih mehanizama kontrole sprovođenja odgovarajućih mjera za sprečavanje smanjenja poljoprivrednog zemljišta

- Zaštita zemljišta od erozije – uspostavljanje ekološki povoljnih odnosa između pojedinih načina korišćenja poljoprivrednog zemljišta
- Podizanje vjetrobranih pojaseva – njihova uloga nije samo zaštita od eolske erozije nego i poboljšanje vodnog režima tla i biljaka
- Rekultivacija i revitalizacija degradiranih poljoprivrednih zemljišta eksploatacijom mineralnih sirovina
- Povećanje ekonomske efikasnosti ukupnjavanjem posjeda, uspostavljanjem skladnog odnosa između ratarske i stočarske proizvodnje
- Zaštita i održivo korišćenje pašnjaka velike ekološke i ekonomske vrijednosti
- U zaštićenim područjima poljoprivredna proizvodnja treba da bude u skladu sa direktivama o zaštiti biodiverziteta
- Izraditi Strategiju gospodarenja poljoprivrednim zemljištem na nivou kantona HBŽ
- Uvesti monitoring zemljišta
- Izraditi kartu uporabne vrijednosti zemljišta M=1:25.000, sa komentarom
- Izraditi hidropedološke studije uređenja tla na određenom području M= 1:5.000, te tek na osnovu toga pristupiti izradi pojedinačnih projekata uređenja poljoprivrednog zemljišta odvodnje, navodnjavanja, agromelioracija
- Izgradnja sustava za odvodnjavanje i navodnjavanje
- Intenzivirati i poboljšati proizvodnju biljne mase za ishranu stoke u ravnici uz očuvanje i održavanje pašnjaka i travnjaka, kao veoma važnog uvjeta održivosti stočarske proizvodnje
- Raditi na uvođenju organske proizvodnje u stočarstvu, a time i organske proizvodnje kabaste stočne hrane
- Stvarati vještačke livade travno-djetelinskih smjesa sa većim prinosima
- Općina Kupres trebala bi da postane rezervat autohtonih pasmina različitih vrsta životinja, u općini Livno treba staviti naglasak na proizvodnju livanjskog sira, u općini Glamoč treba staviti naglasak na proizvodnju sjemenskog krompira.
- U svim općinama Županije se predlaže uzgoj junadi po sistemu krava-tele, tov junadi, i eventualno junadi, proizvodnja sjemena TDS i uzgoj ljekovitog bilja.

3.2.2. Šumarstvo

U cilju unapređenja stanja šumarskog sektora, a samim tim i trajnom doprinosu ukupnom društveno ekonomskom razvoju Županije, pred ovaj sektor se nameću sljedeće smjernice:

- kvalitetne šumske površine i vrijedna šumska zemljišta štiti od promjena namjene, osobito izgradnje trajnih objekata,
- razviti informacijski sistem (GIS) u oblasti šumarstva na svim nivoima, kojim će se moći pratiti zaliha, prirast, etat, stanje biodiverziteta, itd.
- razviti monitoring u šumarstvu na svim nivoima (zaštita od požara, glodara, gradacija insekata, oboljenja, itd.),
- osigurati zaštitu i održivo korišćenje predjela sa šumskim vrstama od posebnog značaja i ugroženim vrstama,
- povećati procenat zaštićenih šumskih područja,
- proširiti područje odgovornog upravljanja šumama kroz identifikaciju šuma visoke vrijednosti, a da pri tome bude zadovoljen i interes lokalnog stanovništva,
- očuvanje i unapređenje stanja postojećih šumskih površina u skladu sa proizvodnim potencijalima staništa, kao i pošumljavanje goleti i poljoprivrednih površina lošijih bonitetnih kategorija (VI i VII),
- postepeno vršiti čišćenje minskih polja,
- povećati procenat zaštićenih šumskih područja,
- sistematski pošumljavati krš, goleti i ostala neproduktivna zemljišta i zemljišta bez vegetacijskog pokrivača,

- povećati otvorenost šumskih područja izgradnjom šumskih puteva i održavanjem i dopunom mrežu vlaka na površinama na kojima će biti reliziran etat u visokim šumama s prirodnom obnovom,
- uskladiti domaće zakone i standarde gazdovanja sa važećim međunarodnim standardima i sprovesti mjere definisane sertifikacijom šuma,
- organizovati aktivnosti izdvajanja zaštitnih šuma, šuma za rekreaciju i zdravstveni turizam, izdvajanje pejzažnih područja kao lokaliteti kulturnih i drugih vrijednosti, a koje su određene ovim Prostornim planom.

3.3. Smjernice za razvoj poslovnih zona

Novi prostori privredne namjene su planirani na površini od 108 ha i to u većem obimu od realnih potreba, kako bi se dobila raznovrsna ponuda lokacija, koja nije opterećena neriješenim imovinsko – pravnim odnosima i zastarjelim objektima. Planskim rješenjima se razvoj industrijskih djelatnosti, većih skladišnih objekata, tržnih centara itd. usmjerava na smještaj u postojećim i planiranim proizvodno-poslovnim zonama i ostalim površinama privredne namjene.

Za realizaciju planiranog koncepta proizvodno-poslovnih zona daju se sljedeće smjernice::

- uvesti poreske olakšice i podsticaje za privlačenje domaćih i stranih investitora;
- uvesti kreditnu politiku u funkciji podsticaja razvoja malih i srednjih preduzeća;
- stvarati uslova za privlačenje stranih investicija kroz aktivnost nadležnih ministarstava i institucija;
- stvarati preduslova za formiranje novih proizvodno-poslovnih zona (oslobađanje opštinskih dažbina, dodjela zemljišta, ukidanje administrativnih prepreka itd.);
- primjenjivati odgovarajuće politike razvoja industrije i to: politiku regionalnog razvoja, industrijsku politiku i politiku zaštite okoliša;
- primjeniti odgovarajuća zakonska rješenja i standarde iz oblasti prostornog uređenja i zaštite okoliša.

3.4. Smjernice za razvoj turizma i turističkih zona na bazi prirodnog i kulturno-istorijskog naslijeđa

Razvoj turizma baziran na vrijednostima prirodnog i kulturno-istorijskog naslijeđa se usmjerava u zone posebnih turističkih predispozicija, a to su sljedeće zone:

- Unačko – klekovačka zona,
- Šatorsko - troglavska zona,
- Livanjska zona,
- Zona Buškog jezera i Kamešnice,
- Malovanska zona,
- Stožersko – plazenička zona,
- Blidinjsko - vranska zona.

Osnovne smjernice za realizaciju planiranog koncepta razvoja turizma i turističkih zona su:

- posebno zaštititi područja prirodnog i kulturno-istorijskog naslijeđa, uz pažljivo pronalaženje odnosa sa razvojem turizma koji će biti u funkciji održivosti,
- izgradnja neophodne infrastrukture, posebno saobraćajne povezanosti turističkih sadržaja na području turističkih zona,
- simulativna ekonomska politika za razvoj turizma,
- izgradnja neophonih smještajnih kapaciteta, uz maksimalno uvažavanje načela tradicionalne izgradnje smještajnih i ugostiteljskih objekata.

ČETVRTI DIO
ODLUKA O PROVOĐENJU PLANA

I – OPĆE ODREDBE

Član 1.

Ovom Odlukom uređuje se provođenje Prostornog plana za područje Hercegbosanske županije za period 2008-2028. godina (u daljem tekstu Prostorni plan), kao temeljnog obavezujućeg dokumenta za reguliranje odnosa prostornog uređenja na cijelom teritoriju Hercegbosanske županije (u daljem tekstu: Županija).

Ova Odluka je sastavni dio Prostornog plana.

Član 2.

Odlukom se utvrđuju uvjeti korištenja, izgradnje, uređenja i zaštite prostora, čime se osigurava realizacija Prostornog plana.

Odlukom se obuhvaćaju:

- program mjera i aktivnosti za provođenje Prostornog plana kroz koje se razrađuju mjere ekonomske politike, mjere zemljišne politike, investiciona i fiskalna politika, obaveze u pogledu detaljnijeg uređenja prostora, te obaveze izrade izvještaja o stanju u prostoru
- uređenje prostora
- uvjeti za izgradnju i korištenje prostora, i
- mjere provedbe Prostornog plana

Član 3.

Odredbe ove Odluke se primjenjuju na cjelokupno područje Županije uz primjenu važećih odluka o usvajanju i provođenju planova nižeg reda.

Član 4.

Dokumentacija Prostornog plana urađena je u skladu sa članom 26. Uredbe o jedinstvenoj metodologiji za izradu dokumenata prostornog uređenja ("Službene novine Federacije BiH, br. 52/02, 63/04 i 50/07"- u daljem tekstu Uredba), a ista sadrži:

I) Prostornu osnovu, koja se sastoji od:

Tekstualnog dijela, kojeg čine:

- 1) Postojeće stanje prostornog uređenja i ocjena stanja u prostoru,
- 2) Opći ciljevi prostornog razvoja
- 3) Posebni ciljevi prostornog razvoja
- 4) Konceptija prostornog uređenja, i

Grafičkog dijela, kojeg čine određen broj tematskih karata i sintezna karta korištenja prostora, razmjere 1:100 000.

II) Prostorni plan – tekstualni i grafički dio

Tekstualni dio sadrži:

- 1) Opće i posebne ciljeve prostornog razvoja,
- 2) Projekciju prostornog razvoja,
- 3) Projekcija razvoja prostornih sistema,
- 4) Odluku o provođenju Prostornog plana.

Grafički dio sadrži određen broj digitalnih tematskih grafičkih priloga u razmjeri 1:100 000 i sintezne karata.

Član 5.

Prostorni plan je osnov za pripremu izradu i donošenje ostalih dokumenata prostornog uređenja unutar područja Prostornog plana kao narednih faza detaljnog planiranja uređenja prostora.

Član 6.

Prostorni plan obuhvaća ukupnu površinu od: 4.934,10 km², i u svom sastavu ima šest općina: Livno, Tomislavgrad, Kupres, Drvar, Bosansko Grahovo i Glamoč.

II – PROGRAM MJERA I AKTIVNOSTI ZA PROVOĐENJE PROSTORNOG PLANA

Član 7.

Program mjera i aktivnosti za provođenje Prostornog plana odnosi se na prvu etapu, odnosno za prvi dvogodišnji period realizacije Plana.

U ovom Programu se daju samo okviri za utvrđivanje mjera koje će zakonodavna i izvršna vlast Županije propisivati i donositi u skladu sa novim politikama i legislativom usklađenom sa legislativom Evropske zajednice.

Populaciona politika

Član 8.

Određenim mjerama na razini Županije neophodno je osigurati:

- demografski oporavak domicilnog stanovništva u pravcu zaustavljanja tendencije opadanja nataliteta i njegovu stabilizaciju u najkraćem periodu,
- stimuliranjem povećanja stope nataliteta kroz razne oblike socijalne, zdravstvene i materijalne pomoći porodicama, uticati da se poveća ukupan broj stanovnika i kvalitativno izmijeni njegova strukture u drugoj polovici planskog perioda.

Član 9.

Populaciona politika u Hercegbosanskoj županiji u funkciji ostvarivanja navedenih ciljeva u članu 7. ove Odluke, treba sadržati kompleksne programe mjera iz područja:

- pravnog Sistema,
- ekonomije,
- finansiranja,
- zdravstvene i socijalne skrbi,
- radnih odnosa i zapošljavanja,
- obrazovanja i drugih oblasti relevantnih za razvoj stanovništva.

Program mjera iz područja utvrđenih u stavu jedan ovog člana, neophodno je postići:

- povećanje nataliteta, kroz razvijanje svijesti o značaju formiranja obitelji, zaštite obitelji, motiviranje rađanja, zaštitu reproduktivnog zdravlja i stabilizaciju mortaliteta,
- zaustavljanje iseljavanja, posebno mladih i obrazovanih osoba, kao i veći i efikasniji povratak bivših stanovnika,
- razvijanje djelatnosti koje angažuju veći broj zaposlenih,
- podsticanje razvoja ruralnih i seoskih naselja, posebno sa stanovišta urbanizacije i otvaranja novih radnih mjesta.

Ekonomska politika

Član 10.

U oblasti ekonomske politike na nivou Županije, naročita pažnja će se posvetiti slijedećem:

- Posebnim mjerama ekonomske politike privredni razvoj usmjeravati na ubrzavanje razvoja nedovoljno razvijenih općina i pojedinih zona lokalnih centara u okviru samih općina na kvalitetnu prostornu distribuciju gospodarskih kapaciteta kako bi se mjesta rada približila mjestu stanovanja
- posebnim mjerama će se uticati na kvalitet uvezenih "čistih" tehnologija i tehničkih sredstava u cilju obezbjeđenja preduslova za usmjeravanje održivog razvoja, naročito i iz aspekta zaštite i kvaliteta okoliša
- kreditnim, i drugim instrumentima ekonomske politike stvarati uvjete za povećano i kvalitetno zapošljavanje, prvenstveno u sekundarnoj, zatim i primarnoj proizvodnji i gospodarskim djelatnostima tercijarnog sektora

Zemljišna politika

Član 11.

S obzirom na to da zemljišna politika, po svojoj složenosti, predstavlja bitan okvir ukupnog razvoja, mjerama zemljišne politike će se obezbjeđivati racionalno korištenje i zaštita zemljišta od neplanskog korištenja. Primarno će se obezbjeđivati zaštita zemljišta za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, a politikom cijena i na druge načine usmjeravat će se tokovi urbanizacije i korištenje planiranog građevinskog zemljišta. U tom pravcu će se:

- istražiti i izvršiti ekonomsko vrednovanje zemljišta, sa elementima koji utiču na vrijednost (cijena neizgrađenog zemljišta, troškovi uređenja, vrijednosni izrazi svih vrsta rente, i drugo), uz diferenciranje vrijednosti i cijene zemljišta po vrstama namjene,

- propisima na osnovu izvršene valorizacije vrijednosti zemljišta obezbijediti priliv kvalitetnih finansijskih sredstava za izgradnju novih i unapređenje postojećih komunalnih infrastrukturnih sistema i uređivanje zemljišta, posebno u urbanim područjima,
- kao jedna od poluga provođenja zemljišne politike dalje će se razvijati i unapređivati županijeski GIS (geografski informacioni sistem) koji će uz registar (katastar) svih nekretnina (zemljišta, objekata, infrastrukture) biti okosnica za donošenje mjera i propisa u ovoj i drugim oblastima uređenja i korištenja prostora,
- u provođenju Prostornog plana u oblasti zemljišne politike, osnovu čine odredbe ove Odluke.

Investiciona i fiskalna politika

Član 12.

Investiciona i fiskalna politika, koje imaju presudan uticaj na intenzitet i kvalitet korištenja i uređenje prostora, će biti naročito pažljivo određivane i usmjeravane, posebno kada su u pitanju investicije inostranih ili zajedničkih domaćih i inostranih investitora, kao i kada je u pitanju uređenje prostora i izgradnja infrastrukturnih sistema na svim nivoima u Županiji. U tom pravcu će se, posebno:

- racionalizirati odobravanje lokacija i pribavljanje dokumenata potrebnih za otvaranje procesa investiranja,
- snažno svim mjerama podržavati politiku stimuliranja investitora za izgradnju objekata sa savremenim proizvodnim tehnologijama koje su kompatibilne sa postojećim proizvodnjama u Županiji i okruženju, kao i onih koji omogućavaju visoke standarde u kvalitetu proizvoda, većem broju zaposlenih i većim profitima,
- budžet Županije, budžeti općina i gospodarski subjekti će, u interesu ubrzanijeg razvoja, poticati i pomagati infrastrukturne projekte, naročito one koji omogućavaju širi dijapazon kvalitetnih veza sa širim okruženjem, kao i onih koji obezbijavaju kvalitetno vodosnabdijevanje stanovništva i privrede, te reguliranje odvoda i prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacije,
- obezbjeđenjem većih proračuna značajno će se povećati mogućnosti za investiranje u uređivanje prostora i gradnju komunalne infrastrukture, pa će se posebnim mjerama poticati uređenje onih prostora i izgradnja one infrastrukture koja će omogućiti kvalitetnije i profitabilnije korištenje prostora i povećanje standarda rada i življenja,
- u cilju saniranja postojećih i ublažavanja mogućnosti za pojavu novih većih klizišta terena, naročito u urbanim područjima, na pravcima infrastrukturnih sistema i na mjestima pogodnim za lokaciju objekata i privrednih kompleksa, Županiji će kroz fiskalnu politiku usmjeravati maksimalno moguća finansijska sredstva,
- preduzimati mjere za ostvarivanje kvalitetnih uslova zaštite i unaprijeđenja životne sredine i održivog razvoja.

Obaveze detaljnijeg planiranja uređenja prostora

Član 13.

Prostornim planom Hercegbosanske županije utvrđuje se obaveza izrade slijedećih dokumenata prostornog uređenja:

- Prostorni plan za područja posebnih obilježja od značaja za Županiju:
  - Prostorni plan Livanjskog polja i područja planine Cincar sa visoravni Kruzi

- Prostorni plan područja planine Šator
- Prostorni plan područja Blidinja i Vran planine
- Prostorni plan općina:
  - Prostorni plan općine Bosnsko Grahovo
  - Prostorni plan općine Drvar
  - Prostorni plan općine Glamoč
  - Prostorni plan općine Livno
  - Prostorni plan općine Tomislavgrad
- Urbanistički plan :
  - Urbanistički plan Bosanskog Grahova (urbano područje Bosansko Grahovo)
  - Urbanistički plan Drvar (urbano područje Drvar)
  - Urbanistički plan Glamoč (urbano područje Glamoč)
  - Urbanistički plan Kupres (urbano područje Kupres)
  - Urbanistički plan Livno (urbano područje Livno)
  - Urbanistički plan Tomislavgrad (urbano područje Tomislavgrad)
- Detaljni dokumenti prostornog uređenja (regulacioni plan , urbanistički projekat):
  - Regulacioni plan naselja Šujica
  - Regulacioni planovi ostalih sekundarnih općinskih centara
  - Regulacioni planovi lokalnih centara
  - Regulacioni planovi planiranih turističkih zona
  - Regulacioni planovi planiranih vikend zona
  - Regulacioni planovi planiranih proizvodno-poslovnih zona
  - Zoning planovi za urbana područja općina i gradova

U slučaju potrebe, Skupština Županije na prijedlog Vlade Županije, će donijeti Odluku o izradi Prostornih planova i za druga posebna područja, kao i prioritete izrade detaljnih dokumenata prostornog uređenja.

Prostorne i urbanističke planove donose Općinska vijeća uz prethodnu saglasnost Ministarstva.

Član 14.

Dokumente prostornog uređenja, obavezno prezentirati na ažurnim geodetskim podlogama u digitalnom obliku i propisanoj razmjeri čime će se omogućiti njihovo odgovarajuće provođenje.

Izveštaj o stanju prostora na području Županije

Član 15.

Obaveza Ministarstva je izrada Izveštaja o stanju u prostoru svake četiri godine. Na osnovu Izveštaja donosi se Program mjera za unaprijeđenje stanja u prostoru, koji treba da sadrži i procjenu potrebe izrade novih, kao i procjenu potrebe izmjene i dopune postojećih dokumenata prostornog uređenja.

III – UREĐENJE PROSTORA

Član 16.

Prostornim planom Županije utvrđena su urbana područja i građevinska zemljišta izvan urbanih područja. Granice urbanih područja i građevinskih zemljišta nanese su sa preciznošću koju omogućava topografska podloga - karta u razmjeri 1:100000. Obavezuju se općine da kroz izradu prostornih planova općina precizno definiraju granice urbanih područja i građevinskog zemljišta izvan urbanog područja.

Član 17.

Prostornim planom Županije utvrđena su urbana područja za šest općinskih centara, pet urbanih područja za pet sekundarnih općinskih centara, 18 urbanih područja lokalnih centara, 19 urbanih područja prigradskih naseljenih mjesta, te urbana područja većine naseljenih mjesta.

Urbana područja

Član 18.

Urbana područja na teritoriji Županije su:

- Urbano područje Livna kao subregionalnog centra,
- Urbano područje općinskog centra višeg ranga (Tomislavgrad) i nižeg ranga (Kupres, Glamoč, Drvar i Bosansko Grahovo),
- Urbana područja sekundarnih općinskih centara (Ogruz, Podhum, Kongora, Prisoje, Šujica),
- Urbana područja lokalnih centara (Crni Lug, Peći, Prekaja, Odžak-Glamoč, Vrba, Donje Vukosavsko, Gornje Vukosavsko, Zlosela, Grgurići, Ljubunčić, Zabrišće, Lištani, Seonica, Kazaginac, Stipanjići, Bukovica, Raško-Roško Polje, Sarajlije),
- Urbana područja prigradskih naseljenih mjesta (Obalj, Drvar Selo, Šipovljani, Trninić Brijeg, Vrtoče, Hasići, Radaslije, Odžak-Kupres, Olovo, Drinova Međa, Mali Guber, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Zastinje, Žabljak, Blažuj, Eminovo Selo, Kolo)
- Urbana područja većine primarnih naseljenih mjesta (izuzev naselja Baljci i Hrbine).

Član 19.

Na području općine **Livno** utvrđena su slijedeća urbana područja: Livno, Grgurići, Ljubunčić, Orguz, Podhum, Lištani, Zabrišće, Drinova Međa, Mali Guber, Rapovine, Suhača, Veliki Guber, Zastinje, Žabljak.

Na području općine **Tomislavgrad** utvrđena su slijedeća urbana područja: Tomislavgrad, Kongora, Prisoje, Šujica, Bukovica, Kazaginac, Raško polje (Roško polje), Sarajlije, Seonica, Stipanjići, Blažuj, Eminovo selo, Kolo.

Na području općine **Bosansko Grahovo** utvrđena su slijedeća urbana područja: Bosansko Grahovo, Crni lug, Peći, Obalj.

Na području općine **Drvar** utvrđena su slijedeća urbana područja: Drvar, Prekaja, Drvar selo, Šipovljani, Trninić brijeg, Vrtoče.

Na području općine **Glamoč** utvrđena su slijedeća urbana područja: Glamoč, Odžak, Vrba, Hasići, Radaslije.

Na području općine **Kupres** utvrđena su slijedeća urbana područja: Kupres, Donje Vukovsko, Gornje Ravno, Zlosela, Odžak, Olovo.

Režimi građenja

Član 20.

Prostornim planom utvrđeni su, u skladu sa Zakonom, slijedeći režimi građenja:

- **Režim građenja prvog stupnja** – za uže urbano područje na kojem se planira intenzivna izgradnja, rekonstrukcija ili sanacija, na dijelovima područja sa zaštićenim kulturno-povijesnim i prirodnim naslijeđem, turističkim naseljima, sportskim, rekreacijskim, zdravstvenim i gospodarskim zonama na kojima se planira građenje; uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju detaljnih dokumenata prostornog uređenja-zoning plana, regulacijskog plana, odnosno urbanističkog projekta izgrađenog na temelju regulacijskog plana. Za uže urbano područje koje je već izgrađeno, na kojem postoji manja rekonstrukcija, sanacija ili manji obim izgradnje, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju urbanističkog projekta izrađenog na temelju projektnog programa bez prethodno donesenog regulacionog plana.
- **Režim građenja drugog stupnja** – za urbano područje za koje je obavezno donošenje urbanističkog plana, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju urbanističkog plana i uvjeta utvrđenih u odluci o provođenju plana. Za područje na kojem je razvojnim dokumentom prostornog uređenja predviđeno donošenje zoning plana uvjeti za odobravanje građenja se donose na temelju zoning plana i odluke o njegovom provođenju.
- **Režim građenja trećeg stupnja** – za urbana područja seoskih naselja i građevinske zone u izvanurbanim područjima, utvrđenim prostornim planom, uvjeti za odobravanje građenja donose se na temelju prostornog plana i odluke o provođenju plana i plana parcelacije.
- **Režim zabrane građenja** – na područjima značajnim za budući razvoj, izgradnju infrastrukturnih sustava, uređenje voda te zaštitu prirodnog i graditeljskog naslijeđa in a područjima za koja je u postupku izrada provedbenog plana. Na tim područjima ne dopušta se nikakva izgradnja građevina i uređaja, izuzimajući tekuće održavanje, dogradnju u svrhu osiguranja osnovnih higijenskih uvjeta, konzerviranja građevina, a samo izuzetno, podizanje novih građevina i uređaja koji služe obaveznom održavanju postojećeg dijela naselja (instalacije, neophodne javne građevine, građevine za opskrbu is l.) na temelju odluke o režimu zabrane građenja.

Građevinsko zemljište izvan urbanih područja

Član 21.

Izuzetno, izvan granica urbanog područja, odnosno izvan granica građevinskog zemljišta, može se odobriti građenje koje, s obzirom na svoje osobnosti, zauzima prostore izvan urbanih područja, a naročito:

- infrastrukturni i zaštitni objekti (saobraćajni,energetski, vodoprivredni, telekomunikacione i dr.),
- zdravstvene, turističke, rekreacione i sportske građevine,
- privredne građevine registriranog poljoprivrednog proizvođača za potrebe poljoprivredne proizvodnje i pratećeg smještaja u okviru kompleksa,
- klaonice i stočne pijace,
- istraživanje, iskorištavanje i uređivanje prostora prirodnih dobara, mineralne sirovine, šume, vode, poljoprivredno zemljište i dr.),
- komunalne i druge građevine (deponije, groblja, spomen-obilježja i sl.).

Uslovi za izdavanje urbanističke saglasnosti i odobrenja za građenje

Član 22.

Urbanistička saglasnost i odobrenje za građenje na područjima namijenjenim za izgradnju sekundarnih naselja, lokalnih i prigradskih naselja izdaje se na osnovu Prostornog plana i uslova utvrđenih u ovoj Odluci. Urbanističku saglasnost i odobrenje za građenje izdaje organ uprave nadležan za poslove urbanizma.

Službenici u Službi za urbanizam u postupku izdavanja urbanističke saglasnosti određuju urbanističko-tehničke uvjete o načinu gradnje objekta i vršenju drugih radnji.

Kao dokaz o pravu građenju smatra se slijedeće:

- ZK izvadak da je zemljište u privatnom vlasništvu (ukoliko se vodi na drugom licu potrebna je izjava), odnosno ukoliko je zemljište u državnom vlasništvu potreban je dokaz o pravu korištenja zemljišta,
- Posjedovni list,
- ugovor ili odluka nadležnih organa na osnovu koje je investitor stekao pravo vlasništva ili pravo građenja ili pravo korištenja,
- ugovor o partnerstvu sklopljen sa vlasnikom zemljišta, i/ili nekretnine, čiji je cilj zajedničko građenje,
- ugovor o koncesiji kojim se stiče pravo građenja,
- pisana saglasnost vlasnika nekretnine ili vlasnika nad zajedničkim dijelovima zgrade ovjerena kod nadležnog organa ili službe.

Član 23.

U svrhu poboljšanja higijenskih uvjeta i povećanja stupnja iskorištenosti građevinskog i poljoprivrednog zemljišta, veličina građevinske parcele za individualne objekte preporučuje se u pravilu veličine 400-600 m², a maksimalno 800 m², ne uključujući u ovu površinu i površinu koju zauzimaju poljoprivredne (gospodarske) i pomoćne građevine.

Ukoliko veličina objekta zahtjeva veću građevinsku parcelu može se ići na spajanje dvije ili više parcela.

Prostorni raspored glavnih organizacionih cjelina i njihov oblik (stambeni objekat sa stambenim dvorištem, poljoprivredne zgrade sa ekonomskim dvorištem, te okućnice – voćnjak, povrtanjak) će zavisiti od nagiba terena, raspoložive površine, kao i vrste objekata.

Pomoćne objekte na parceli u pravilu treba locirati u stražnjem dijelu parcele. Prednji dio parcele treba hortikulturno obraditi i u njemu riješiti pitanje parkiranja osobnih vozila.

Parcele na ravnom terenu mogu da budu pravilne i treba težiti tome da imaju s jedne strane ekonomski ulaz sa ekonomske saobraćajnice, a sa druge strane, sa ulice, glavni ulaz u stambeni dio parcele.

Kod parcela na nešto većim nagibima bi se trebalo odustati od šeme organizacije parcele kod koje je stambeno dvorište uz put, stajsko iza njega, a voćnjak / povrtanjak u pozadini, ukoliko je nagib terena prema ulici. U tom slučaju bi moglo doći do slivanja atmosferske vode sa stajskog na stambeno dvorište. To bi trebalo izbjeći obratnom dispozicijom ili da parcela bude izdužena po izohipsi kako bi i stambeno i stajsko dvorište mogli biti postavljeni u istoj građevinskoj liniji. U ovim slučajevima organizacije parcele na strmom terenu je najčešći slučaj pristupa samo sa jedne strane. Na ravnim i na jako nagnutim terenima bi trebalo težiti formiranju stambenih i ekonomskih ulica čime bi se također povećao stupanj iskorištenosti građevinskog i poljoprivrednog zemljišta u naselju. Racionalan oblik parcele je pravougaonik sa užom stranom od oko 20-35 m.

U objektima iz prethodnog člana se ne može odobriti poslovna djelatnost kojom se stvara buka, vibracije, dim, prašina, neugodni mirisi, para ili na drugi način zagađuje životna sredina, odnosno ometa funkciju stanovanja u samom objektu ili u njegovoj okolini.

U postojećim objektima koji ne zadovoljavaju uvjete iz prethodnog stava se zatečene djelatnosti moraju uskladiti sa odredbama ove Odluke u roku kojeg odredi nadležni organ Općine.

Postojeći objekti koji po svojoj namjeni nisu u skladu sa namjenom prostora određenih ovom Odlukom, ne mogu se dograđivati, nadziđivati, niti se na istim mogu vršiti konstruktivne adaptacije, ali se mogu vršiti radovi redovnog održavanja. Izuzetno ako su izgrađeni objekti takvog karaktera da njihovo izmještanje zahtijeva velika materijalna sredstva ili to zahtijeva opći interes isti se mogu držati pod uvjetom da svoju djelatnost u određenom roku uskladi sa okolinom i da ne zagađuje sredinu, niti ometaju osnovnu funkciju na određenom prostoru.

Član 24.

Objekti koji se grade unutar urbanih područja, i na građevinskom zemljištu koji služi za stanovanje ili neku poslovnu djelatnost, moraju imati ugrađene instalacije za električnu energiju, vodovod i kanalizaciju, bez obzira da li u vrijeme izdavanja odobrenja za upotrebu objekat može da bude priključen na javnu infrastrukturu mreže.

Zatečeni objekti koji nemaju ugrađene instalacije, iz prethodnog stava, moraju biti rekonstruirani na odgovarajući način, samo ako se nalaze unutar urbanih područja. Rok za rekonstrukciju utvrđuje organ nadležan za poslove urbanizma, u skladu sa planovima izgradnje infrastrukturne mreže.

Član 25.

Na postojećim objektima koji se nalaze u zaštićenim područjima, zaštitnim zonama ili pojasevima mogu se vršiti adaptacije i tekuća održavanja, ukoliko se prethodno dobije urbanistička saglasnost.

Postojeći objekti koji su zatečeni u užoj zaštitnoj zoni izvorišta voda moraju biti porušeni u roku koji odredi nadležni organ uprave.

Član 26.

Unutar urbanih područja na građevinskim zemljištima sječa pojedinačnih stabala je dozvoljena samo na osnovu urbanističke saglasnosti. Ova saglasnost se, po pravilu, izdaje po hitnom postupku.

Izuzetno od odredaba prethodnog stava, ukoliko postoji opasnost, da stablo ometa normalno odvijanje saobraćaja na javnom putu, da ugrožava život ili zdravlje ljudi, odnosno prijeti da ošteti neki izgrađeni objekat, u urbanom području je dozvoljena sječa stabala bez prethodno pribavljene saglasnosti. Obaveza je investitora (onog koji je stablo posjekao) da posječeno stablo zamijeni novim na mjestu koje odredi nadležni organ.

Član 27.

U urbanim područjima i na građevinskim zemljištima izvan urbanog područja je dozvoljeno podizanje ograda i podzida duž granica građevinskih parcela. Ograda, odnosno podzida između dvije građevinske parcele može da bude zajednička, ili da se nalazi samo na jednoj parceli, u zavisnosti od sporazuma korisnika susjednih parcela. Svaka građevinska parcela, se može ograditi prema ulici propisanom ogradom ili podzidom, ukoliko Regulacionim planom nije drugačije regulisano.

Sve ograde i podzide se proglašavaju privremenim objektima.

Član 28.

Ograda, odnosno podzida prema ulici može se postaviti na regulacionu liniju ili ako ista nije utvrđena na granicu građevinske parcele.

U pogledu materijala, boje i načina izrade ograde, odnosno podzide uz ulicu moraju se prilagoditi izgledu mjesta, ulice i okoline.

Ograda između dvije susjedne parcele ne može da bude viša od 1,20 m iznad prirodnog ili nasutog terena.

Ograda na granici parcele prema javnom putu ne može da bude viša od 1,20 m iznad nivoa puta odnosno trotoara duž puta.

Visina podzide ne smije biti veća od 0,20 m u odnosu na nivo višeg terena.

Član 29.

U urbanim područjima i na građevinskim zemljištima van urbanih područja općine zabranjeno je podizanje ograde od bodljikave žice. Postojeće ograde od bodljikave žice imaju se ukloniti u roku koji odredi nadležni organ.

Član 30.

Ograde oko parcela sa objektima specifične namjene (otvoreni magacini, skladišta, gradilišta, sportski poligoni i sl.) kao i ograde gradilišta na kojima počinje nova gradnja, moraju biti visoke 2,0 m i građene od punog neprovidnog materijala.

Ograde uz ulicu se moraju redovno održavati. Vrata i kapije uličnih ograda ne smiju se otvarati prema ulici, odnosno na pločnik van građevinske linije.

Postojeće ulične kapije i ograde koje svojom veličinom, oblikom, vrstom materijala i estetskim izgledima narušavaju i štete cjelokupnom izgledu ulica i objekata ili nisu izgrađene na regulacionoj liniji moraju se na zahtjev organa nadležnih za gradnju ukloniti odnosno zamijeniti.

Za izgradnju ograda uz ulicu mora se prethodno pribaviti odobrenje od organa nadležnog za gradnju.

Član 31.

Prostornom organizacijom parcele treba omogućiti postepenu transformaciju seoskog naselja, u naselje mješovitog tipa, jer omogućuje diobu većih parcela na dvije ili četiri, ali tako da ekonomska ulica postane jednom stambena.

Obavezno je zadovoljenje saobraćaja u mirovanju na vlastitoj parceli.

Član 32.

Minimalna rastojanja između građevinskih objekata se utvrđuje radi očuvanja slobodnih površina i obezbjeđivanja dovoljne osvijetljenosti zgrada.

Visine zgrada i njihova međusobna rastojanja se utvrđuju na parcelama predviđenim za izgradnju stambenih i stambeno-poslovnih objekata, odnosno za dogradnju i nadziđivanje objekata, pod slijedećim uvjetima:

- Odstojanje između najisturenijih dijelova objekata ne računajući krovnu strehu ne može biti manje od:
  - između prizemnih objekata 4,00 m,

- između spratnih objekata (P+1) 6,00 m,
- između spratnih objekata (P+2) 8,00 m.
- Ukoliko na bočnim fasadama već izgrađenih objekata ne postoje otvori na stambenim prostorijama nego samo pomoćnim (ulaz, hodnik, stepenište, ostava, kupatilo) odstojanja iz točke 1 mogu biti i manja, ali ne manja od 1,00 m od granice susjedne parcele, pod uvjetom da objekat koji se gradi isto tako ne smije
- imati otvore stambenih prostorija na toj strani.
- Ako na susjednoj parceli nema objekata odstojanje od iste mora biti minimalno 3,00 m ako će objekat imati otvore na stambenim prostorijama sa te strane, odnosno minimalno 1,00 m ako neće biti otvora na stambenim prostorijama.

Izuzetno od odredaba prethodnog stava, korisnici susjednih parcela se mogu sporazumjeti da grade dvojne ili objekte u nizu. Ovaj sporazum može uzajamno da obavezuje i više korisnika susjednih parcela.

Sporazum iz prethodnih stavova mora da bude sastavljen u pismenom obliku, ovjeren i dostavljen organu nadležnom za poslove urbanizma zajedno sa zahtjevom za izdavanje urbanističke saglasnosti.

Član 33.

Krovovi objekata se preporučuju da budu kosi, u nagibu, primjereno klimatskim uvjetima.

Objekte treba graditi od čvrstih materijala uz maksimalno poštivanje tehničkih propisa.

Objekti moraju biti građeni u skladu sa okolinom i tako da zadovoljavaju estetske i ostale propise.

Fasade se mogu malterisati ili obrađivati na tradicionalan način, tipičan za podneblje (oblaganje daskom, šindrom, kamenom itd.).

Na objektima se trebaju primjenjivati rješenja koja omogućavaju dobivanje energije na održiv način.

Ukoliko se objekti ne mogu priključiti na kanalizacionu mrežu moraju imati vezu sa septičkom jamom koja mora biti izgrađena tako da udovolji najstrožim sanitarnim normama.

Član 34.

Stambene, poslovne i privredne građevine mogu se graditi samo ukoliko je za iste moguće obezbjediti kolski i pješački pristup.

Član 35.

Upotreba tipskih projekata za izgradnju građevina i izvođenje drugih radova može se dozvoliti ako su ti projekti dopunjeni i prilagođeni terenu na kojem se gradi građevina, odnosno izvode radovi.

Uslovi građenja pomoćnih objekata i objekata namijenjenih za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera

Član 36.

Pomoćnim objektima, u smislu ove Odluke smatraju se garaže za osobna vozila (ako nisu u sklopu objekata druge namjene), šupe i ostave za smještaj ogrjeva i alata, slobodnostojeće nadstrešnice, ljetne kuhinje i slični objekti.

Pod objektima namijenjenim za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera u smislu ove Odluke, smatraju se svi objekti čija je vrsta i namjena privremenog karaktera.

Član 37.

U pravilu odobrenje za privremeno postavljanje objekata se izdaje u slučaju kada je zemljište planirano za drugu namjenu, pa se daje mogućnost privremenog korištenja zemljišta do privođenja konačnoj namjeni. Izgradnja objekata namijenjenih za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera može se odobriti za slijedeće namjene:

- Objekti uslužnih djelatnosti (prehrambenih proizvoda, štampe, cvijeća, lutrije, bižuterije, garaže, privredni objekti u poljoprivrednim domaćinstvima i sl.).
- Veličina takvih privremenih objekata može se kretati od minimalne veličine od 4,0 m² do maksimalne veličine od 20,0 m².

Član 38.

Privremeno korištenje građevinskog zemljišta na urbanom području može se odobriti samo pod uslovom da se na tom zemljištu ne vrši izgradnja stambenih objekata, da korisnik prethodno sa nadležnim organom zaključi ugovor o korištenju građevinskog zemljišta.

Član 39.

Objekti namijenjeni za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera mogu ostati na mjestu na kojem je i odobrena njihova izgradnja, odnosno onoliko vremena koliko je to određeno u urbanističkoj saglasnosti. Po isteku roka predmetni objekti se, na zahtjev nadležnog organa uprave, moraju ukloniti bez prava na naknadu i obavezu davanja nove lokacije, a prostor na kome se objekat nalazi mora se urediti prema uslovima utvrđenim u urbanističkoj saglasnosti.

Član 40.

Urbanistička saglasnost za objekte namijenjene za obavljanje djelatnosti privremenog ili sezonskog karaktera može se izdati ako su ispunjeni slijedeći uvjeti:

- da predmetni objekat ima određen rok trajanja poslije koga se na zahtjev nadležnih općinskih službi mora ukloniti,
- ako se rok trajanja objekta ne može odrediti, mora se utvrditi obaveza korisnika da po nalogu općinske službe uprave u datom roku objekat poruši bez prava na naknadu troškova,
- da objekat zadovoljava propisane udaljenosti od susjednih objekata,
- da objekat zadovoljava estetske uslove savremenih objekata ove vrste i da svojim izgledom ne narušava izgled okoline,
- da objekat svojom funkcijom ne ometa funkciju namjene prostora,
- da objekat bude građen od takvog materijala da njegovo rušenje ne zahtjeva velike troškove, odnosno isključivo da bude montažno-demontažnog karaktera,
- da objekat ne stvara buku, neugodne mirise, dim i otrovne gasove i sl.
- da ne ometa bezbjedno odvijanje saobraćaja,
- da se objektu mogu obezbijediti neophodni priključci na komunalnu infrastrukturu.

Odnos prema građevinama od značaja za Federaciju BiH i Županiju

Član 41.

Građevine kojese od posebnog interesa za Županiju, obavezno se adekvatno moraju tretirati u izradi detaljnije dokumentacije prostornog uređenja na način da se obezbijede svi potrebni uvjeti za planirane namjene, kapaciteti instalacija kao i distribucija svih vrsta otpadaka. Na objektima od značaja za Županiju svaka intervencija podliježe posebnom tretmanu i u svakom konkretnom slučaju nadležni organi dužni su vlasniku ili korisniku dati iscrpnu informaciju na koji način i pod kojim uvjetima mogu ostvariti svoj zahtjev.

Građevine (instalacije i uređaji) obavezno se međusobno usklađuju u svim uslovima rada na istim. Osnovno pravilo za komunalne vanjske instalacije je da se smještaju ispod zemlje i to na mjesto određeno u posebnim planovima koje je potrebno definirati na nivou općine.

Smještaj privrednih sadržaja u prostoru

Član 42.

Prostornim planom utvrđene su privredne zone i privredni kompleksi koji obuhvataju postojeće i planirane površine za razvoj privrednih djelatnosti za svaku općinu pojedinačno.

Član 43.

Precizne granice privrednih zona i privrednih kompleksa, te eventualne nove lokacije za koje se ukaže potreba, biće definirane detaljnijim dokumentima prostornog uređenja – Prostornim planovima općina.

Kod lociranja novih proizvodnih privrednih sadržaja obavezno poštovati pravilo da se lociraju u blizini kapaciteta sirovinskih baza koje prerađuju. Privredni kapaciteti koji nisu vezani za sirovinske izvore obavezno se lociraju na lokalitete opremljene saobraćajnom i ostalom infrastrukturom, gdje se može obezbijediti dovoljan prostor za budući razvoj i gdje neće biti u suprotnosti sa planiranim namjenama korištenja prostora i mjerama zaštite okoliša.

Član 44.

Pored privrednih zona, ovim Planom, utvrđuju se i specifični oblici korištenja prostora za privredne djelatnosti i to: eksploataciona polja, odlagališta šljake i pepela, površine za rekultivaciju (degradirane površine), kamenolomi i deponije čvrstog otpada.

Član 45.

Eksploataciona polja na kojima je završena eksploatacija, nakon provedenog postupka rekultivacije, mogu se koristiti za razvoj industrijskih zona, komunalnih zona, rekreacionih područja i druge namjene i skladu sa zakonskim propisima.

Smještaj društvenih djelatnosti u prostoru

Član 46.

U cilju obezbjeđenja uslova za normalno funkcionisanje naselja i njihovih dijelova, u sklopu izgradnje i uređenja urbanih područja, obezbijediti i izgradnju objekata društvene infrastrukture i sadržaja društvene opreme (škola, zdravstvene i socijalne ustanove, objekte kulture, sporta, vjerske objekte, objekte snabdijevanja, servisi, zelene površine i sl.) u skladu sa opredjeljenjima iz Prostornog plana.

Izgradnju objekata društvene infrastrukture i urbane opreme planirati unutar urbanih područja, poštujući odgovarajući centralitet u odnosu na korisnike, vodeći računa o uvjetima gravitacije (udaljenosti korisnika) u skladu sa opredjeljenjima Prostornog plana.

Mreža objekata društvene infrastrukture na urbanom području utvrđuje se urbanističkim planom.

U sekundarnim naseljima obavezno je obezbijediti površine za smještaj sadržaja osnovnog obrazovanja, primarne zdravstvene skrbi, kulture, političkih i vjerskih organizacija, trgovine, ugostiteljstva i uslužnog zanatstva za stanovništvo naselja i gravitirajuće stanovništvo.

Preporuke za opremanje objektima društvenih djelatnosti (javnih službi) u planskom periodu prema rangu u mreži (sistemu) naselja Hercegbosanske županije

Javne službe	Centar Županije	Općinski centar višeg ranga	Općinski centar nižeg ranga	Sekundarni općinski centar	Lokalni centar
1. Obrazovanje i nauka					
Područna odjeljenja osnovnih škola				X	X
Osnovna škola (centralna)	X	X	X	X	(X)
Srednje škole	X	X	X		
Visoke škole	(X)				
Fakulteti	(X)				
Đački i studentski domovi	X				
Naučni instituti	(X)				
2. Kultura					
Kazališta	(X)				
Muzeji	(X)	(X)			
Galerije	X	(X)			
Narodne biblioteke	X	X	X	(X)	
Centri za kulturu	X	X	X		
Društveni domovi				X	X
3. Zdravstvo					

Županijska bolnica	X				
Dom zdravlja	X	X	X		
Ambulanta	X	X	X	X	X
Specijalne bolnice, zavodi i instituti	X	(X)	(X)	(X)	(X)
4. Socijalno staranje					
Predškolski odgoj i obrazovanje (vrtići)	X	X	X	X	
Centri za socijalnu skrb	X	X	X		
Starački domovi	X	X	(X)	(X)	(X)
Domovi za nezbrinutu djecu	(X)	(X)	(X)	(X)	
Domovi za lica sa funkcionalnim i mentalnim smetnjama	(X)	(X)	(X)	(X)	
5. Uprava					
Institucije BiH – organizacione jedinice	X	X	(X)		
Entitetske institucije – organizacione jedinice	X	X	X	(X)	
Županijska vlada	X	X			
Županijske institucije	X	X	X		
Općinske uprave	X	X	X		
Vatrogasne službe	X	X	X		
Mjesni uredi	X	X	X	X	X
6. Šport					
Športsko-rekreativni centri multinamjenskog karaktera	X	X	X	(X)	
Športske dvorane	X	X	X	(X)	
Športske sale	X	X	X	X	(X)
Bazeni	X	X	(X)	(X)	
Otvoreni športski tereni (rekreativni) – univerzalni tereni	X	X	X	X	X

Objašnjenje simbola:

X – neophodno;

(X) – moguće ako postoji interes i ekonomska osnova za organiziranje sadržaja, u okviru javnog ili privatnog sektora.

Uvjeti korištenja prostora na zaštitnim pojasevima i zaštićenim područjima

Član 47.

Prostornim planom definišu se osnovni funkcionalni, prostorni i ekološki uslovi za korištenje prostora na zaštitnim pojasevima infrastrukturnih sistema.

Trase infrastrukturnih sistema i lokacije njihovih građevina usmjeravajućeg su značaja, a dozvoljena su odgovarajuća prostorna prilagođavanja koja ne odstupaju od koncepcije rješenja.

Uvjeti korištenja površina obuhvaćenih zaštitnim infrastrukturnim pojasevima (uz puteve, željeznice, dalekovode, vodovode, izvorišta i sl.) utvrđuju se na nivou posebnih zakona. U principu se utvrđuje da se na zaštitnim infrastrukturnim pojasevima ne mogu vršiti radovi niti graditi objekti koji su suprotni svrsi zbog koje je zaštitni pojas uspostavljen, a može se planirati izgradnja objekata koji služe korištenju tih objekata, kao npr. uz puteve: priključci, autobusna stajališta, benzinske crpke, autoservisi, parkinzi, vidikovci, ugostiteljski objekti, razni uređaji i oznake, reklame i sl.

Kod planiranja izgradnje infrastrukturnih sistema potrebno je osigurati ravnotežu i usklađenost između svih korisnika prostora sa težištem na zaštitu okoliša.

U slučajevima gdje nije moguće uspostaviti sigurnost za život i zdravlje ljudi i dobara, obaveza je vlasnika instalacija i uređaja iste izmjestiti uz punu finansijsku naknadu za učinjenu štetu.

Zaštitni pojasevi saobraćajnih površina

Član 48.

Širine koridora za javne puteve izvan građevinskih područja i unutar neizgrađenih dijelova građevinskih područja, kao i izvan područja zaštićenih dijelova propisane su Zakonom o cestama FBiH (Službene novine FBiH, br. 12/10 i 16/10).

Zaštitni pojas uz javne puteve je zemljišni pojas na kojem važi poseban režim građenja i uspostavlja se u cilju zaštite javnog puta i saobraćaja na njemu od štetnih uticaja različitih aktivnosti u prostoru pored javnog puta. Zaštitni pojas mjeri se od vanjskog ruba zemljišnog pojasa tako da je u pravilu širok sa svake strane:

- Autoceste 40m
- Brze ceste 30m
- Magistralne ceste 20m
- Regionalne ceste 10m
- Lokalnog puta 5m

Putni pojas čini projektovani poprečni presjek puta i najmanje jedan metar sa obje strane računajući od krajnjih tačaka poprečnog profila puta.

Cjevovodi, kablovi i vodovi mogu se postaviti u zaštitnom putnom pojasu, izuzetno u putnom pojasu, a benzinske crpke i parkirališta mogu se postavljati i graditi u zaštitnom pojasu javnog puta na način i pod uslovima utvrđenim u odobrenju, odnosno saglasnosti nadležnog federalnog i županijskog organa.

Unutar prostora ovako definiranih koridora omogućuje se gradnja novih i rekonstrukcija postojećih puteva. Širine putnih građevina mogu biti i manje od gore navedenih u skladu s posebnim propisima o javnim putevima.

Zaštitni pojasevi koji su određeni zakonom, nisu sastavni dio koridora puta, nego su prostori za gradnju i korištenje kod kojih posebne uvjete propisuje nadležna uprava za puteve.

Član 49.

Do izrade detaljnih dokumenata prostornog uređenja u prostornim planovima općina osigurati prostorne koridore za prolaz planiranih putnih pravaca prema širinama trasa utvrđenim ovim Planom i sa zaštitnim pojasevima, određenim posebnim propisima iz oblasti saobraćaja.

Zaštitni pojasevi energetske infrastrukture i termoenergetike

Član 50.

Svi novi objekti za proizvodnju elektroenergije moraju biti građeni u skladu sa evropskim standardima u smislu primjene najsavremenijih tehničkih rješenja opreme, sa aspekta ekonomičnosti i zaštite okoliša.

Član 51.

Zaštitni pojasevi uz trase postojećih i planiranih koridora, utvrđuju se u skladu sa važećom zakonskom regulativom iz ove oblasti.

Član 52.

Zaštitni pojasevi uz trase postojećih i planiranih dalekovoda utvrđuju se za:

- 400 kV u širini 40 m,
- 220 kV u širini 30 m,
- 110 kV u širini 25 m,
- 35 kV u širini 20 m,
- 10 kV u širini 12 m.

Odnosi svih objekata i elektroenergetskih vodova moraju se rješavati u skladu sa važećim Pravilnikom o tehničkim normativima za izgradnju nadzemnih elektroenergetskih vodova nazivnog napona od 1 kV do 400 kV. (Sl. list SFRJ broj 65/88).

Član 53.

Plinovod se, po pravilu, gradi izvan naselja, ograđenih gospodarskih kompleksa, željezničkih kolodvora, zaštitnih zona za pitke i ljekovite vode i vojnih objekata.

Član 54.

Zaštitni pojas plinovoda je prostor širine 200 m sa svake strane cjevovoda, računajući od ose cjevovoda, u kome drugi objekti imaju utjecaja na sigurnost plinovoda.

U pojasu širine od 5 m na jednu i drugu stranu računajući od ose cjevovoda, zabranjeno je saditi biljke čiji korijeni doseže dubinu veću od 1 m, odnosno za koje je potrebno da se tlo obrađuje dublje od 0,5 m.

U pojasu širine od 30 m sa svake strane ose cjevovoda, nakon izgradnje plinovoda, zabranjeno je graditi zgrade namijenjene stanovanju ili boravku ljudi. Ovo se ne odnosi na gradnju koja je već bila predviđena urbanističkim planom prije projektovanja plinovoda i ako se primijene posebne mjere zaštite, s tim da

najmanje odstojanje zgrade od plinovoda mora biti prema „Pravilniku o tehničkim uvjetima i normativima za bezbjedan promet tečnih i plinovitih ugljikovodika magistralnim naftovodima i plinovodima“.

Ako plinovod prolazi blizu drugih objekata ili je paralelan s tim objektima, odstojanje ne smije biti:

- manje od 5 m od regionalnih i lokalnih cesta, računajući od spoljne ivice cestovnog pojasa;
- manje od 10 m od magistralnih cesta, računajući od spoljne ivice cestovnog pojasa;
- manje od 20 m od auto-cesta, računajući od spoljne ivice cestovnog pojasa;
- manje od 20 m od željezničkih tračnica, računajući od spoljne ivice željezničkog pojasa;
- manje od 30 m od nadzemnih dijelova cjevovoda, računajući od spoljne ivice cestovnog pojasa, odnosno od granice željezničkog pojasa, osim ako je cjevovod postavljen na cestovni ili željeznički most;
- manje od 15 m od industrijskih kolosijeka, računajući od ose krajnjeg kolosijeka;
- manje od 1 m (mjereno horizontalno) od građevinskih objekata, računajući od temelja objekta, pod uvjetom da se ne ugrožava stabilnost cjevovoda ili objekta;
- manje od 50 cm od drugih podzemnih instalacija i melioracionih objekata, računajući od spoljne ivice cjevovoda do spoljne ivice instalacije ili objekta;
- manje od 10 m od regulisanih vodotoka i kanala, računajući od nožice nasipa.

Član 55.

Prema „Pravilniku o tehničkim uvjetima i normativima za bezbjedan promet tečnih i plinovitih ugljikovodika magistralnim naftovodima i plinovodima“ moraju biti izvedena sva postrojenja i uređaji koji su sastavni dio plinovoda.

Zaštitni pojasevi vodovoda i kanalizacije

Član 56.

Zabranjuje se svaka intervencija na prostoru Županije koja može na bilo koji način ugroziti kvalitet podzemnih i površinskih voda.

U postupku odobravanja izgradnje građevina obavezan uvjet je i odgovarajući tretman otpadnih voda, kao i adekvatno rješavanje prikupljanja, distribucije i odlaganja otpadaka.

Član 57.

Zaštitni pojas za trase primarnih vodova vodovoda i kanalizacije do razvodne mreže utvrđuje se u širini od 10 m.

Na prostoru obuhvaćenom zaštitnim infrastrukturnim pojasom ne mogu se graditi objekti ili vršiti radovi suprotni svrsi zbog koje je uspostavljen zaštitni pojas.

Član 58.

Općine i upravljači jačih vodovoda dužni su održavati, rekonstruirati ili dograđivati postojeće vodovodne mreže na način optimiziranja kapaciteta postojećih izvorišta do raspoloživih resursa.

Dodatne količine vode obezbjeđivati izgradnjom novih izvorišta objekata na lokalnom nivou.

Član 59.

Izgradnja lokalnog vodovoda i drugih vodoopskrbnih objekata, kao i upravljanje tim objektima i njihovo održavanje, vršiti pod uslovima propisanim Zakonom o komunalnim djelatnostima Hercegbosanske županije

(„Narodne novine Hercegbosanske županije, broj 02/06”), i kroz donošenje odgovarajućih općih akata i odluka.

Mjere očuvanja kulturno – historijskog naslijeđa

Član 60.

U postupku izrade i donošenja detaljnije dokumentacije prostornog uređenja obaveza je nadležnih organa da obezbijede odgovarajuću saradnju nosioca izrade planskih dokumenata, sa nadležnim institucijama za očuvanje kulturno – historijskog naslijeđa, te da se tom saradnjom obezbijedi adekvatan tretman očuvanja i zaštite pomenutog naslijeđa.

Očuvanje zaštićenih područja prirodnih vrijednosti

Član 61.

Kao prirodno naslijeđe Hercegbosanske županije utvrđuju se prirodna područja i prirodne vrijednosti. Obaveza nadležnih organa je da izvrše adekvatnu zaštitu i očuvanje prirodnog naslijeđa kroz donošenje adekvatnih dokumenata i zakonske regulative za zaštitu prirodnog naslijeđa, kao i da omoguće njihovu interpolaciju i dosljednu primjenu u svim dokumentima i razinama prostornog planiranja.

Član 62.

Područja prirodnih vrijednosti moraju imati poseban tretman u izradi i donošenju svih nivoa dokumenata prostornog uređenja. Predmetna područja podliježu posebnoj pažnji i za ista se mora izraditi i donijeti odgovarajuća provedbena dokumentacija kojom će se konkretno utvrditi zaštita i način korištenja ovih područja. Zabranjene su sve aktivnosti koje na bilo koji način mogu ugroziti evidentirane prirodne vrijednosti na području Županije.

Područja posebnih obilježja Hercegbosanske županije

Član 63.

Područja posebnih obilježja Županije moraju se sa posebnom pažnjom tretirati u svim prostornim planovima u kojima će se precizirati uslovi i mjere prostorne zaštite kao i način unaprjeđenja područja posebnih obilježja na prostoru Županije, a na osnovu smjernica utvrđenih Prostornim planom. Obaveza nadležnih organa Županije je da prioritarno obezbijede uvjete za izradu dokumenata prostornog uređenja za područja posebnih obilježja definirane ovim Planom.

Postupanje sa otpadom

Član 64.

Sve vrste komunalnog i drugog otpada moraju biti predmet posebnog istraživanja i rješavanja prikupljanja, distribucije, reciklaže i odgovarajućeg odlaganja. U svim daljim fazama izrade i donošenja dokumentacije prostornog uređenja mora se rješavanju tretmana otpada posvetiti posebna pažnja kod utvrđivanja količina, vrsta i načina prikupljanja istog. Rješavanje ovih pitanja ima prioritet u svim fazama izrade i donošenja dokumentacije prostornog uređenja.

Član 65.

Upravljanje otpadom temelji se na principu međuopćinskog udruživanja. Sistem upravljanja otpadom funkcionira prema okvirnim strateškim smjernicama za BiH, a u skladu sa Federalnim planom upravljanja otpadom 2012. – 2017. i Zakonom o upravljanju otpadom (Službene novine FBiH, br. 33/03, 72/09).

Uslovi za lociranje i korištenje deponija**Član 66.**

Planom je definirano zbrinjavanje komunalnog otpada sa područja Hercegbosanske županije na regionalnu sanitarnu deponiju „Korićina“, na području opštine Livno i sanitarnu deponiju „Pakline“, na području opštine Kupres.

Član 67.

Izgradnjom sanitarnih deponija biće riješeno odlaganje komunalnog otpada sa područja pet opština Hercegbosanske županije, odnosno opština Bosansko Grahovo, Glamoč i Livno (Korićina), te Kupres i Tomislavgrad (Pakline).

Zbrinjavanje otpada za opštinu Drvar predviđeno je unutar koncepcije upravljanja otpadom za regiju Bihać (USK).

Član 68.

Lokacija za deponiju se utvrđuje na temelju prethodnih istražnih radova i pripreme studije izvodljivosti, a sa tehničko-tehnološkog aspekta u planiranju, projektovanju i izgradnji nužno treba da obezbijedi:

- potpunu sanitarno-epidemiološku sigurnost za stanovništvo okolnih stambenih područja i osoblja koje radi na deponiji,
- zaštitu od zagađenja zemljišta, vazduha, podzemnih i površinskih voda,
- racionalno korištenje i uštedu zemljišta,
- maksimalnu operativnost i mehanizaciju svih vrsta radova.

Sprečavanje nepovoljnih uticaja na okoliš**Član 69.**

Projekcijom razvoja prostornih sistema, a naročito projekcijom razvoja infrastrukturnih sistema, kod izrade planskih dokumenata užeg područja, neophodno je odabrati ona konceptualna rješenja koja doprinose sprečavanju nepovoljnih uticaja na okoliš.

Član 70.

Mjere zaštite od zagađenja zraka, voda, tla i zagađenja otpadom utvrđene su projekcijom prostornog razvoja Hercegbosanske županije. U okviru projekcije prostornog razvoja su definirana područja i mjere sanacije.

Zaštita prava lica sa smanjenim tjelesnim sposobnostima**Član 71.**

Pri izradi detaljnije dokumentacije, urbanističkih planova, provedbenih planova prostornog uređenja, u postupku odobrenja za građenje, nadležna Služba je dužna obezbijediti da se primjeni Uredba o urbanističko-

tehničkim uvjetima, prostornim standardima i normativima za otklanjanje i spriječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih barijera za kretanje invalidnih lica koja koriste tehnička i ortopedska pomagala. Obavezno je dati uvjete i mjere svim učesnicima u projektovanju i izgradnji javnih i stambenih objekata za normalno korištenje istih licima sa umanjenim tjelesnim sposobnostima i u tom smislu obaveza je učesnika da u svakoj fazi propisuju konkretne uvjete zavisno od nivoa dokumenata koji se izrađuju i donose. U definiranju namjene određenih prostora i objekata obavezno se mora uzeti u obzir i ova kategorija stanovništva.

Zaštita stanovnika i materijalnih dobara

Član 72.

Svi oblici zaštite i spašavanja moraju se provoditi u skladu s principima međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava o zaštiti ljudi, životinja, kulturnih dobara i okoliša od opasnih uticaja prirodnih i drugih nesreća, te u skladu s principima proisteklim iz Zakona o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća (Službene novine Federacije BiH, br. 39/03, 22/06 i 43/10) i drugim popisima.

Član 73.

Svaka izgradnja je zabranjena na uslovno stabilnim i nestabilnim terenima dok se ne dokaže tehničkim ekspertizama da je moguća izgradnja na takvim zemljištima. Također je zabranjena izgradnja i na kontaminiranim zemljištima.

Zabranjena je upotreba svih vrsta kancerogenih materijala, uređaja i postrojenja koja emitiraju radioaktivna zračenja štetna po ljudsko zdravlje.

Član 74.

Posebno mora biti predmetom pažnje ostvarena i realizirana mjera zaštite koja se može očekivati od potresa, poplava, klizanja zemljišta, požara, ratnih razaranja, sabotaze, udara groma, od elektroinstalacija visokog i niskog napona, saobraćaja i dr.

Član 75.

Građenje na površinama gdje je završena eksploatacija se može vršiti tek nakon izrade elaborata o rekultivaciji, odnosno provedenim kompleksnim geotehničkim i inženjersko-geološkim istraživanjima.

Član 76.

Nije dozvoljeno korištenje za bilo kakve namjene površina pod minama, kao i sumnjivih i rizičnih površina, dok se ne izvrši deminiranje istih.

U procesu realizacije etapnog deminiranja prostora, prioritet moraju biti građevinska zemljišta u urbanim područjima kao i područja saobraćajnih komunikacija i lokaliteti od strateškog značaja.

Član 77.

Izgradnja naselja, građevina i drugi zahvati u prostoru, na području Kantona, mogu se odobriti samo na urbanim područjima i na građevinskom zemljištu izvan urbanih područja, u proizvodno-poslovnim zonama, vikend zonama, turističkim zonama, odnosno zonama specijalne namjene, deponijama otpada i zonama vjetroparkova utvrđenih Prostornim planom.

Član 78.

Iznimno od odredaba prethodnog člana, može se, ako je Prostornim planom predviđeno, odobriti građenje koje, s obzirom na svoje osobenosti, zauzima područje izvan urbanih područja: objekti infrastrukture (saobraćajna, energetska, vodoprivredna, telekomunikacijska i dr.), zdravstvene, rekreacione i sportske građevine, građevine za potrebe odbrane i oružanih snaga, stambeni i gospodarski objekti poljoprivrednih proizvođača za potrebe poljoprivrede ili seoskog turizma, istraživanje i iskorištavanje prostora prirodnih dobara (mineralne sirovine, šume, vode, poljoprivredno zemljište i dr.), komunalne građevine (deponije, groblja, spomen-obilježja i sl.).

Član 79.

Izgradnja objekata i drugi zahvati u prostoru iz prethodnog člana ne mogu se odobriti na zemljištima koja su Prostornim planom, odredbama ove Odluke i drugim propisima, utvrđena kao zaštićena područja, pojasevi i zone.

Građenje se odobrava u skladu sa Prostornim planom, odredbama ove Odluke, posebnim zakonom i propisima donesenim na temelju tih zakona i urbanističkom saglasnošću, kako je to utvrđeno Zakonom o prostornom uređenju Hercegbosanske županije.

Član 80.

Ostali uslovi za izgradnju i korištenje prostora biće dati izradom i donošenjem detaljnije dokumentacije prostornog uređenja.

IV – UVJETI ZA IZGRADNJU I KORIŠTENJE PROSTORA**Član 81.**

Izgradnja naselja, građevina i drugi zahvati u prostoru, na području Županije, mogu se odobriti u urbanim područjima i na građevinskim zemljištima van urbanih područja, u proizvodno-gospodarskim zonama, turističkim zonama, odnosno zonama specijalne namjene, deponijama otpada i zonama vjetroparkova utvrđenih Prostornim planom.

Član 82.

Izgradnja objekata i drugi zahvati u prostoru, navedeni u članu 21. ove Odluke (osim objekata infrastrukturnih sistema), ne mogu se odobriti na zemljištima koja su Prostornim planom i odredbama ove Odluke i drugim propisima, utvrđena kao zaštićeni pojasevi i zone.

Član 83.

Građenje se odobrava u skladu sa Prostornim planom, odredbama ove Odluke i urbanističkom saglasnošću kako je to utvrđeno Zakonom

Član 84.

Ostali uvjeti za izgradnju i korištenje prostora biće utvrđeni izradom i donošenjem detaljnih planskih dokumenata.

V - MJERE PROVEDBE**Član 85.**

Prostorni plan u načelu pokriva cijelu teritoriju sa globalnim pokazateljima i opredjeljenjima. Da bi se moglo operativno djelovati na cijeloj teritoriji potrebno je u kontinuitetu nastaviti aktivnosti kojim će se ostvariti mogućnosti rada svih državnih organa svih nivoa nadležnosti da konkretno ostvare zacrtane ciljeve i opredjeljenja. Da bi se ovo moglo sprovesti potrebno je odmah pristupiti ostvarenju slijedećeg:

- Izvršiti inventarizaciju raspoložive prostorno-planske dokumentacije svih nivoa izrade i donošenja, u tom postupku izvršiti selekciju i usklađivanje svih do sada donesenih dokumenata prostornog uređenja
- Isključiti iz dalje upotrebe akta i dokumenta kojima su istekli rokovi važnosti kao i sve planske dokumente koji su u neskladu sa ovim Prostornim planom.
- Obezbijediti izradu dokumenata prostornog uređenja propisanih ovim planom u roku od dvije godine od donošenja Prostornog plana,
- Obezbijediti izradu detaljnije dokumentacije prostornog uređenja

Realizaciju mjera provedbe Prostornog plana će voditi Nosilac pripreme plana, odnosno Vlada Hercegbosanske županije.

Član 86.

Prostorni plan je javni dokument i kao takav je dostupan svim zainteresiranim. Isti se koristi i provodi kroz nadležne organe Županije i općina sa područja Županije. U potpunom sadržaju stavlja se na raspolaganje Ministarstvu graditeljstva, obnove, prostornog uređenja i zaštite okoliša Hercegbosanske županije i nadležnim općinskim organima sa područja Županije.

Član 87.

U skladu sa prostornim uređenjem utvrđenim ovim Prostornim planom izvršit će se usklađivanje županijskih i općinskih propisa iz oblasti prostornog uređenja.

VI – ZAKLJUČNE ODREDBE**Član 88.**

Za povredu odredaba ove Odluke primjenjuju se sankcije propisane Zakonom o prostornom uređenju i drugih propisa koji regulišu oblast prostornog uređenja.

Član 89.

Određbe ove Odluke primjenjivat će se na zahtjeve po kojima do dana stupanja na snagu ove Odluke nije doneseno prvostepeno rješenje ili je prvostepeno rješenje poništeno i predmet vraćen na ponovni postupak.

Član 90.

Ova odluka stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u Službenim novinama Hercegbosanske županije.